

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ ТА НАУКИ УКРАЇНИ
ЧЕРНІВЕЦЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ЮРІЯ ФЕДЬКОВИЧА

ФАКУЛЬТЕТ ІСТОРІЇ, ПОЛІТОЛОГІЇ ТА МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН

КАФЕДРА МІЖНАРОДНОЇ ІНФОРМАЦІЇ

МЕДІАФОРУМ

Випуск III – IV

Збірник наукових праць

***Аналітика, прогнози,
інформаційний менеджмент***

***Чернівці
2016***

УДК [327:316.776](08)
ББК 66.07+66.011.1я43
М 442

*Друкується за ухвалою Вченої ради Чернівецького національного університету
імені Юрія Федьковича*

*Свідोцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації
КВ 21904-11804 Р від 02 листопада 2015 р.*

Рецензенти

Соснін Олександр Васильович – доктор політичних наук, професор
Дербенюва Лідія Вікторівна – доктор філологічних наук, професор

Редколегія випуску

Бойко Алла Анатоліївна – доктор наук із соціальних комунікацій, професор
Бурдяк Віра Іванівна – доктор політичних наук, професор
Василик Любов Єсенівна – доктор наук із соціальних комунікацій, професор
Давидова Ірина Олександрівна – доктор наук із соціальних комунікацій, професор
Добжанський Олександр Володимирович – доктор історичних наук, професор
Кравченко Світлана Іванівна – доктор наук із соціальних комунікацій, професор
Круглашов Анатолій Миколайович – доктор політичних наук, професор
Кузнецова Тетяна Василівна – доктор наук із соціальних комунікацій, професор
Макар Юрій Іванович – доктор історичних наук, професор
Марусик Тамара Володимирівна – доктор історичних наук, професор
Мельничук Ігор Миколайович – доктор політичних наук, доцент
Осадца Іван Степанович – кандидат політичних наук, доцент (відп. секретар)
Поліщук Ігор Олексійович – доктор політичних наук, професор
Ротар Наталія Юрївна – доктор політичних наук, професор
Федуняк Сергій Георгійович – доктор політичних наук, професор
Фісанов Володимир Петрович – доктор історичних наук, професор (відп. редактор)

М 442 **Медіафорум** : аналітика, прогнози, інформаційний менеджмент : зб. наук.
праць. – Чернівці : Чернівецький нац. ун-т, 2016. – Вип. 3-4. – 248 с.

До спареного (III і IV) випуску збірника увійшли статті науковців і молодих дослідників, присвячені актуальним проблемам сучасного інформаційного суспільства, зокрема практичним питанням розвитку медіасфери, а також підготовки управлінців у сфері медіакомунікацій. Збірка розрахована на спеціалістів у сфері медіа, держслужбовців, аспірантів, студентів, а також усіх, хто цікавиться сучасними міжнародними інформаційними відносинами та медіакомунікаціями.

УДК [327:316.776](08)

ББК 66.07+66.011.1я43

Адреса редколегії: Кафедра міжнародної інформації, факультет історії, політології та міжнародних відносин, Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича, вул. Коцюбинського, 2, м. Чернівці, 58012, тел.: (0372) 525555, E-mail: ivosadtsa@yahoo.com

ЗМІСТ

Передмова	7
------------------------	---

РАКУРСИ СУЧАСНОЇ ІНФОРМАЦІЙНОЇ ПОЛІТИКИ УКРАЇНИ

Василь Карпо, Олександра Гісса

Державна інформаційна політика в Україні: виклики та можливі рішення	8
---	---

Павло Катеринчук

Сила соціальних медіа: уроки для України	19
--	----

Мар'ян Лазарук

Суспільне мовлення в Україні: Quo vadis?	29
--	----

Олег Поліщук

Комунікаційні технології у виборчому процесі України	41
--	----

Володимир Фісанов

Управління проектами в умовах змін та ризиків: проблеми ефективності	52
---	----

ІНФОРМАЦІЙНЕ СУСПІЛЬСТВО: СВІТОВИЙ ДОСВІД ТА УКРАЇНСЬКІ РЕАЛІЇ

Валентина Богатирець

Цифрова дипломатія як ключовий вектор іміджмейкінгу	67
---	----

Ірина Верещагіна

Німецькомовні мас-медіа про сучасну міграційну політику Німеччини стосовно біженців (проблема кризи довіри)	76
--	----

Олександра Гісса

Можливі шляхи подолання євроскептичних настроїв в контексті подальшого розвитку відносин Україна-ЄС	90
--	----

Зінаїда Зайцева

Україна початку ХХ століття у німецькомовному інформаційному просторі	100
--	-----

Оксана Звоздецька

Суспільні ЗМІ та процеси дерегуляції ринку електронних медіа в Європейському Союзі	121
---	-----

Іванна Макух-Федоркова

Наукове вивчення впливу ЗМІ в дослідженнях американського політолога Гарольда Лассуела	135
---	-----

Іван Осадца, Микола Стецюк

Особливості політики Європейського Союзу щодо механізмів раннього попередження конфліктів (на прикладі України)	147
--	-----

Наталія Ротар

Донбас у дискурсі політичної еліти Російської Федерації	158
---	-----

**УРОКИ ПЕРШОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ:
ВИМІРИ ПОЛІТИЧНОГО ТА ІНФОРМАЦІЙНО-
ПРОПАГАНДИСТСЬКОГО ПРОТИБОРСТВА**

Наталія Нечаєва-Юрійчук

Використання політичних стереотипів у пропаганді:
від Першої світової війни до сучасних подій в Україні179

Артем Улунян

Политическая разведка или политическое лоббирование?
Доклад майора Дэвида Дэйвиса (март 1917 года)193

Сергей Романенко

Социал-демократы Австро-Венгрии и поиски мира в 1917 году213

Микола Глібіщук

Особливості пропагандистської діяльності уряду А. Денікіна
у 1918-1920 роках233

ІНФОРМАЦІЯ ПРО АВТОРІВ246

CONTENTS

Foreword	7
-----------------------	---

PRESENT-DAY PERSPECTIVES OF INFORMATION POLICY OF UKRAINE

Vasyl Karpo, Alexandra Gissa

Information Policy of Ukraine: challenges and possible solutions	8
--	---

Pavlo Katerynychuk

Social media as a factor of political mobilization in Ukraine	19
---	----

Marian Lazoruk

The implementation of Ukrainian model of the public service broadcasting	29
---	----

Oleg Polishchuk

Communication technologies in electoral process in Ukraine	41
--	----

Volodymyr Fisanov

Managing Project risks and changes: problems of efficiency	52
--	----

AN INFORMATION SOCIETY: WORLD EXPERIENCE AND THE UKRAINIAN REALITY

5

Valentyna Bohatyrets

Digital diplomacy as a core vector of a country's image making	67
--	----

Iryna Vereschahina

German media on modern migration and refugee policy of Germany. Crisis of Confidence	76
---	----

Alexandra Gissa

Possible ways of Eurosceptic moods overcoming in the context of further Ukraine – EU relations prospects	90
---	----

Zinaida Zaitseva

Early 20th Century Ukraine in the German-speaking media space	100
---	-----

Oksana Zvozdetska

Public media and electronic media market deregulation in the European Union	121
--	-----

Ivanna Makukh-Fedorkova

American Political Scientist Harold Lasswell on Media Impact	135
--	-----

Ivan Osadtsa, Mykola Stetsiuk

EU's capacity for conflict prevention (Ukrainian case-study)	147
--	-----

Nataliia Rotar

Donbass in the discourse of the Russian political elite	158
---	-----

**WORLD WAR I OUTCOMES: DIMENSIONS OF POLITICAL,
INFORMATIONAL AND PROPAGANDIST CONFRONTATION**

Nataliia Nechayeva-Yuriychuk

The use of stereotypes in political propaganda:
from World War I till current events in Ukraine179

Artem Ulunian

Political intelligence or political lobbying?
Report of major David Davis, March 10, 1917193

Sergei Romanenko

Social-Democrats of Austria-Hungary in the search for peace in 1917213.

Mykola Hlibishchuk

Peculiarities of A.Denikin's government propaganda policy
in 1918-1920's233.

ABOUT AUTHORS246

ПЕРЕДМОВА

Чергова Збірка наукових праць кафедри міжнародної інформації являє собою спарене число за 2015-2016 роки. На його підготовку пішло фактично 1,5 роки, оскільки науковцям знадобилося чимало часу, щоби осмислити нові явища у політичному житті в Україні та за її межами у зв'язку із розв'язаною проти нашої країни гібридною війною, складовою котрої є війна інформаційна.

Матеріали збірки поділено на три тематичні блоки. У першому з них особливу увагу приділено важливим аспектам досягнення ефективності державної інформаційної політики у контексті сучасних зовнішніх викликів, а також методиці управлінської діяльності в умовах змін та ризиків.

У другому розділі на фактичному матеріалі досліджуються сучасні виміри інформаційної політики України з урахуванням європейського та світового досвіду. Зокрема приділено увагу становленню цифрової дипломатії як сучасної компоненти іміджевих стратегій. Авторами досліджені також актуальні питання постання й подолання в Європі та в Україні євроскептичних настроїв в умовах Brexit та афро-азійських міграційних хвиль. У цьому контексті дуже слушним виявилось звернення вчених до аспектів психологічних впливів ЗМІ у дослідженнях Гарольда Лассуела та необхідності врахування медійного чинника у сучасних зовнішньополітичних стратегіях ЄС у контексті подолання воєнно-політичної кризи в Україні.

І, насамкінець, у третьому розділі збірки вміщено добре документовані наукові розвідки вітчизняних та зарубіжних дослідників, присвячені добі Першої світової війни та революції у Росії з огляду на ті воєнно-політичні наслідки, які у кінцевому рахунку вплинули на трансформацію системи влади, безпеку та суверенітет європейських держав (і не тільки їх) упродовж усього ХХ століття.

Отже, новий випуск наукових студій рекомендуємо усім тим читачам, хто цікавиться проблемами сучасної інформаційної політики, міжнародних відносин, а також комунікативістикою у всіх її ракурсах.

Відповідальний редактор
проф. В.П. Фісанов

РАКУРСИ СУЧАСНОЇ
ІНФОРМАЦІЙНОЇ ПОЛІТИКИ УКРАЇНИ

УДК: 354

© Василь Карпо,
Олександра Гісса

ДЕРЖАВНА ІНФОРМАЦІЙНА ПОЛІТИКА В УКРАЇНІ:
ВИКЛИКИ ТА МОЖЛИВІ РІШЕННЯ

В статті розглядаються основні загрози інформаційному простору України після подій 2014 року. Серед основних загроз інформаційному суверенітету визначено інформаційно-психологічні атаки третіх країн, зокрема, Росії, Румунії та Угорщини. Зазначається, що іноземні інформаційні атаки є однією з передумов анексії українських територій і так званої гібридної війни. Наводяться конкретні пропозиції щодо вироблення стратегій протидії інформаційним загрозам.

8 — **Ключові слова:** державна інформаційна політика, інформаційна атака, інформаційна загроза, Міністерство інформаційної політики України.

В статье рассматриваются основные угрозы информационному пространству Украины после событий 2014 года. Среди основных угроз информационной суверенитета определены информационно-психологические атаки третьих стран, в частности России, Румынии и Венгрии. Отмечается, что иностранные информационные атаки являются одной из предпосылок аннексии украинских территорий и так называемой гибридной войны. Сделаны предложения по разработке стратегий противостояния информационным угрозам.

Ключевые слова: государственная информационная политика, информационная атака, информационная угроза, Министерство информационной политики Украины.

The article examines the main threat to information space of Ukraine after the events of 2014. Among the main threats to the information sovereignty, the information and psychological attacks of third countries, including Russia, Romania and Hungary are specified. It is noted that foreign information attacks are the precondition of Ukrainian territories annexation

and of the so-called hybrid war. The suggestions for development of informational threatovercoming stratagies are given.

Keywords: *national information policy, information attack, information threat, Ministry of Information Policy of Ukraine.*

Сучасні особливості світового розвитку унеможливають стабільний розвиток держави без проведення активної інформаційної політики. Із стрімким розвитком інформаційного суспільства питання інформаційної політики держави посідає особливо важливе місце в системі державного управління всіх розвинених держав світу. Не є винятком і Україна, для якої питання інформаційної складової державної політики є надзвичайно актуальним, враховуючи як нестабільне становище на міжнародній арені, так і внутрішньополітичні проблеми. Без гідного інформаційного забезпечення зовнішньополітичних та внутрішніх процесів, побудова самостійної високорозвиненої країни є маловірогідною.

Вивченню проблем інформаційної політики України присвячено чимало праць вітчизняних дослідників. Зокрема, дане питання розглядається в роботах І. Аристової, С. Алексеєва, В. Богуш, Г. Виноградової, Л. Губерського, О. Дубас, В. Кравченко, В. Копилова, О. Литвиненко, Є. Макаренко, Г. Несвіт, О. Олійник, О. Сосніна, О. Стариш, Г. Почепцова, О. Юдіна та інших. Зазначені автори в своїх роботах приділяють увагу не лише теоретичним розробкам в сфері інформаційної політики але і питанням практичного впровадження політики в сфері інформаційної діяльності. Втім, сучасне становище на світовій політичній арені поставило Україну перед новими викликами і загрозами не лише в економічній, політичній, територіальній площині, але і у сфері інформаційної безпеки держави, що вимагає більш ретельного вивчення проблем які існують в інформаційній сфері України та можливих шляхів їх вирішення.

Метою дослідження є окреслення основних викликів державній політиці України в інформаційній сфері в умовах складної ситуації у внутрішньополітичній та зовнішньополітичній сферах, що склалась після Революції гідності 2014 року та визначення можливих шляхів їх вирішення.

На сучасному етапі основною реальною та потенційною загрозою інформаційній безпеці України є інформаційно-психологічний вплив іноземних держав, що здійснюється через проведення орга-

нізованих інформаційних кампаній. З метою забезпечення власних національних інтересів та амбіцій, певні держави проводять активні інформаційні заходи задля отримання підтримки своїх дій серед населення України.

Найяскравішим прикладом подібної інформаційної інтервенції є інформаційна політика Росії, результатом якої стала і пряма агресія проти нашої держави. Так, в 2014 році було анексовано Автономну Республіку Крим, згодом виникла загроза втрати ще двох територіальних одиниць України – Донецької та Луганської областей. Зрозуміло, що без належної інформаційної підтримки Росією своїх дій така ситуація була б неможливою.

10 — Так, у науковій статті “Усі брешуть. Конфлікт в Україні і трансформація російських медіа”, що була опублікована Центром Шоренштейн із питань медіа, політики та суспільної політики (The Shorenstein Center on Media, Politics and Public Policy) при Гарвардському університеті, проаналізовано, які процеси, що відбувалися в російських ЗМІ за останні роки і як сформувались основи нинішньої російської пропаганди.

Наприклад, автор статті, Дж. Доерті, описує яким чином російські ЗМІ висвітлювали анексію Криму, надаючи неправдиву інформацію про утиски російськомовного населення та прихід до влади в Україні “фашистів”. Особлива увага приділяється дослідженню поширення російських інформаційних стартегій за кордоном. “Для формування нового іміджу Росії, Кремль за останнє десятиліття почав перебудовувати міжнародні комунікації та структури пропаганди, які ослабли після розпаду СРСР, – йдеться в статті. – Російські чиновники, включаючи Путіна, наголошували, що Росія має застосувати м’яку силу та медіазасоби як інструменти в міжнародній політиці. І на відміну від більшості західних концепцій м’якої сили, де привабливість країни є ключем до отримання бажаного, Путін описав м’яку силу як форму захисту, інструмент геополітичного контролю, яким користується в першу чергу уряд. На його думку, інші країни експлуатували свої м’які сили для того, щоби втручатися у внутрішні справи Російської Федерації”. Саме з цією метою в Росії було створено англomовний телеканал Russia Today, що транслюється в 100 країнах світу. Через діяльність цього каналу Росії, навіть, вдалось отримати підтримку певної частини населення Заходу [1].

Найяскравішим прикладом російської пропаганди стала трансляція 12 липня 2014 р. на Першому російському телеканалі сюжету про нібито розп'ятого українськими силовиками хлопчика. Пізніше, сам “Перший канал” визнав, що показаний сюжет про розп'ятого хлопчика в Слов'янську, є фейком. У випуску програми “Час” ведуча випуску новин Ірада Зейналова заявила про те, що у журналістів не було і немає доказів розказаної росіянам історії: сюжет пустили в ефір, не перевіряючи правдивість інформації [2]. Втім, до того часу, сюжет вже спричинив ефект бомби, що розірвалася і активно поширювався в російських ЗМІ, деморалізуючи не лише українську владу, а й деяку частину населення України.

Аналізуючи події, що відбуваються у стосунках між Україною і Росією, експерти групи “Інформаційний спротив” зазначають, що особливо потужна інформаційна атака Кремля почалася після введення російських військ на територію України. В російських ЗМІ відбулася колосальна підтримка російської агресії на всіх політичних рівнях РФ, а також через дипломатів.

Окрім того, групою було виокремлено напрями, на яких ця атака зосередилася:

– Нав'язування точок зору про неспроможність української влади керувати державою та приймати раціональні рішення.

– Формування уявлень про те, що зараз для української еліти більш важливими є вибори до парламенту, ніж події на сході України.

– Формування негативних суджень про воєнно-політичне керівництво України, зокрема стосовно того, що хаотичні бойові дії приводять до невиправданих жертв серед сил АТО.

– Поширення поглядів про те, що українська армія на сході України деморалізована та неспроможна вести бойові дії, а також що особовий склад не довіряє керівництву.

– Нав'язування думки про те, що Україна не зможе прожити зиму без російського газу та що сторонам необхідно повернутися до перегляду газових контрактів.

– Підтримання теми малазійського Боінга з обвинуваченням української сторони у замовчуванні фактів, обстрілах українцями території падіння лайнера, а також нав'язування думки, що через Україну неможливо буде встановити справжніх винуватців [3].

Найголовнішим при проведенні інформаційної політики Росії при цьому є той факт, що її основною цільовою аудиторією є не лише громадяни Росії, громадяни Європи, але і громадяни України. Про дієвість такої політики свідчать чисельні опитування. Наприклад, ідея вступу України до Митного Союзу з Росією, Білоруссю і Казахстаном досі користується певною підтримкою серед жителів України: якби референдум з питання, чи вступати Україні до Митного Союзу проводився у вересні 2016 року, за вступ України до Митного Союзу проголосували б 18% жителів України, при тому що в опитуванні не брали участь жителі традиційно проросійських окупованих територій [4].

12

В той же час, деякі інші європейські країни також почали користатись ситуацією для відстоювання своїх інтересів. Так, прем'єр-міністр Угорщини Віктор Орбан у своєму виступі в угорському парламенті заявив, що угорці, які проживають на території України, повинні отримати автономію і подвійне громадянство. На думку Обрана, питання про становище угорців в Україні особливо гостре для Будапешту. Становище двохсот тисяч угорців за національністю, які живуть в Україні, надає цьому питанню особливої гостроти. “Угорська громада там повинна отримати подвійне громадянство, всі права національної спільноти, а також вона має отримати можливість самоврядування. Це наші чіткі очікування від нової України, яка зараз постає”, – заявив він. Значно більш гострі заяви прозвучали на сесії ПАРЄ, де угорський делегат виступив одним фронтом із представниками російської делегації. Угорець тоді заявив, що Україна – штучна держава, до складу якої, зокрема, входить Закарпаття, яке багато років належало Угорщині[5]. Подібні заяви раніше робили і деякі представники Румунії щодо Чернівецької області. При цьому, Румунія активно надає своє громадянство мешканцям Чернівецької області згідно з законом “Про румунське громадянство”. Відновити громадянство можуть люди, котрі народилися до 1940 року на території Румунії (тоді до її складу входили Молдова, південь Одеської та Чернівецької області). Таких осіб закон кваліфікує як тих, хто має громадянство за правом народження, котрі втратили його або їх позбавили без особистої на те згоди. Право на громадянство також мають їхні діти та онуки. При міністерстві юстиції Румунії є спеціальне Національне бюро з питань громадянства, яке і курує всі напрямки, пов’язані із відновленням

та отриманням румунського громадянства. За різними даними, таких осіб вже більше 50000[6]. Таким чином, виникає загроза, що деякі країни ЄС, за прикладом Росії, прагнуть повернути собі втрачені за різними політичними обставинами території. Звісно, це лише припущення, але без дієвої державної політики, в першу чергу інформаційної, випадки втрати територій Україною, на жаль, можуть отримати продовження.

Перераховані події показали, що Україна виявилась абсолютно неготовою протистояти ані військовій, ані інформаційній інтервенції іноземних держав і, тим більше, проводити власні успішні інформаційні атаки, навіть в цілях самооборони, що, звісно ж, виявило потребу повного реформатування державної політики в інформаційній сфері.

З метою покращення ситуації в сфері здійснення інформаційної політики Національний інститут стратегічних досліджень запропонував зробити низку кроків, зокрема Держкомтелерадіо України, як головному органу у системі центральних органів виконавчої влади з формування та реалізації державної політики у сфері телебачення і радіомовлення, в інформаційній та видавничій сферах пропонується доручити наступне:

- забезпечити контроль за об'єктивним та своєчасним висвітленням подій, що відбуваються в нашій державі всіма підприємствами, установами та організаціями, що належать до сфери його управління (зокрема через наявні іномовні канали – “Всесвітню службу “Українське телебачення і радіомовлення”, “Перший Ukraine” та інформаційне агентство – “Укрінформ”);

- започаткувати спільну роботу з “Freedom House”, “Репортерами без кордонів” та іншими правозахисними організаціями щодо виявлення випадків порушення прав журналістів та широкого інформування про такі випадки українську та світову спільноту, зокрема через світові ЗМІ та дипломатичні канали;

- розробити та укласти угоди про співпрацю між Першим національним каналом України (супутниковим телеканалом “Перший Ukraine”) та провідними світовими телеканалами задля взаємного обміну інформацією;

- розпочати переговорний процес щодо кооперації в сфері обміну інформацією та співпрацю між іномовними службами України та зацікавленими державами, зокрема щодо можливос-

ті створення спільної іномовної міждержавної медіа-корпорації у складі телерадіокомпанії (за зразком “Euronews” чи МТРК “Мир”) та транснаціональної агенції новин (на кшталт пан-африканського інформаційного агентства ПАНА), орієнтованої на об’єктивне інформування світової спільноти про ситуацію на пострадянському просторі;

– створити майданчик (оперативний центр) по наданню об’єктивної інформації та спростування дезінформації про ситуацію в Україні. Долучити до такої роботи громадські ініціативи, які займаються спростуванням розповсюдженого російською стороною “фейку” (зокрема “StopFake”, “Всеукраїнський інформаційно-експертний центр для надання реальної інформації про події в Україні” та інші), а також всі провідні телерадіоканали, друковані ЗМІ, інформаційні агентства; таку інформацію надавати МЗС України, з метою подальшого її поширення через наявні канали, зокрема об’єднання українців за кордоном.

14

НІСД також запропонувало доручити МЗС України звернутися до своїх закордонних колег з проханням сприяти об’єктивному висвітленню подій в Україні, зокрема шляхом надсилання у нашу державу власних кореспондентів, а Держкомтелерадіо України розробити, з урахуванням досвіду провідних країн, концепцію реформування наявного державного іномовного ресурсу в дієвий інструмент провадження національної інформаційної політики за кордоном. В такій концепції вбачається за доцільне передбачити: збереження іномовних ЗМІ у підпорядкуванні державі, в процесі запланованого реформування державних теле- та радіоорганізацій; можливість об’єднання наявних державних іномовних служб у медіа-холдинги (на кшталт “BBC World Service” чи “Россия сегодня”), що включатиме канали телебачення, радіомовлення та Інтернет-мовлення, задля централізованого формування та розповсюдження об’єктивної інформації про Україну; забезпечення необхідним фінансуванням – для створення якісних конкурентоздатних програм, формування та функціонування необхідної кількості мовних редакцій, збільшення часу трансляції програм, з метою розширення зарубіжної аудиторії та підвищення її рівня довіри [7].

На даному етапі основним кроком державної політики з протидії інформаційно-психологічних атак іноземних держав стало створення 2 грудня 2014 року Міністерства інформаційної політи-

ки (МІП). Ключовими завданнями МІП, затвердженими в Програмі дій Уряду, а також викладених у Коаліційній угоді, підписаній п'ятьма парламентськими фракціями Верховної Ради України було визначено:

- розробка стратегії інформаційної політики України та концепції інформаційної безпеки держави;
- координація органів влади в питаннях комунікації та поширення інформації;
- протидія інформаційній агресії з боку Росії.

Положення про Міністерство інформаційної політики серед основних завдань установи також визначає:

- формування державної політики щодо діяльності засобів масової комунікації;
- реалізація державної політики у сферах поширення інформації, просвітницької діяльності і використання національних інформаційних ресурсів;
- створення умов для розвитку інформаційного суспільства, а також здійснення державного контролю за діяльністю засобів масової комунікації незалежно від їх підпорядкування і форми власності.

Зокрема, зазначається, що Міністерство інформаційної політики одержало повноваження на:

- розробку та затвердження державних стандартів телевізійного виробництва, реклами, стандартів з професій в сфері медіа та інформації;
- координацію заходів по запобіганню нанесення громадянам України шкоди через неповноту, невчасність та невірність інформації, що використовується, застосування маніпулятивних інформаційних технологій, що впливають на свідомість громадян;
- призначення на посади директорів, заступників директорів, головних редакторів державних засобів масової комунікації;
- розробку програми позиціонування України в світі та стратегії захисту інформаційного простору України від зовнішнього інформаційного впливу тощо [8].

У звіті про діяльність міністерства головними досягненнями відомства названі, зокрема, запуск каналу іномовлення Ukraine Tomorrow через супутник та в Інтернет мережі, відновлення мовлення українських телеканалів і радіостанцій у низці підконтр-

ольних уряду районів Донбасу. Серед досягнень, за даними самого МІП, також реалізація програми з акредитації при військових підрозділах низки українських та іноземних журналістів, які висвітлюють перебіг бойових дій на сході України.

Окрім того, одним із перших кроків Міністерства стало створення “інформаційних військ України” – мережі “інтернет-активістів”, які за вказівкою аналітиків міністерства отримували би “інформаційні завдання” і розповсюджували інформацію у мережі. Загалом, даний проект був спрямований на протистояння російській пропаганді у соціальних мережах. У 2016 році проект має 10 тис. підписників з різних країн світу, а щомісячне охоплення аудиторії становить близько 10 млн. користувачів мережі Інтернет.

Одним із результатів діяльності стала розробка в 2015 році проекту Концепції інформаційної безпеки України, згідно з якою діяльність державних органів у сфері забезпечення інформаційної безпеки повинна зосереджуватись на двох основних напрямках:

- 16 —
- забезпечення сталого розвитку інформаційного простору України з метою досягнення ним такого рівня, який завдяки своїм властивостям міг би протистояти зовнішнім та внутрішнім загрозам;
 - забезпечення створення і функціонування системи захисту процесу розвитку інформаційного простору від загроз.

Втім, Концепція і досі не затверджена на державному рівні. Підкреслимо і те, що у сучасній непростій політичній ситуації, МІП зазнає постійної критики не лише збоку українських експертів, але і збоку міжнародної спільноти. Опозиціонери Міністерства невдоволені і недостатньою активністю установи, і непрофесійністю працівників, і зазіханнями на свободу слова. Так, наприклад, створення міністерства засудила міжнародна правозахисна організація “Репортери без кордонів”. Крістоф Делуар, генеральний секретар “Репортерів без кордонів”, зауважив: “У демократичному суспільстві, регулювання засобів масової інформації є обов’язком самих ЗМІ, або, можливо, незалежного органу, але у жодному разі це не є функцією виконавчої влади. Створення Міністерства інформації є гіршою відповіддю української влади на серйозні проблеми”[9].

Однак, незважаючи на критику, на сучасному етапі МІП є одним із основних інструментів боротьби з інформаційною агресією третіх країн. А враховуючи складну геополітичну ситуацію, проблема

захисту інформаційного простору України і надалі потребуватиме проведення дієвої інформаційної політики держави. Тому, першочерговим кроком інформаційної політики України має стати вдосконалення і затвердження вже розробленого проекту Концепції інформаційної безпеки, розробка дієвих механізмів протистояння інформаційним атакам третіх країн та забезпечення цілісності інформаційного простору держави.

Джерела та література:

1. Dougherty J. Everyone Lies: The Ukraine Conflict and Russia's Media Transformation [Електронний ресурс] The Shorenstein Center on Media, Politics and Public Policy. – Режим доступу: <http://shorensteincenter.org/wp-content/uploads/2014/07/d88-dougherty.pdf>

2. Bonch-Osmolovskaya T. Combating the Russian State Propaganda Machine: Strategies of Information Resistance // Journal Of Soviet And Post-Soviet Politics And Society. – Vol. 1, No. 1. – 2015. – P.183.

3. Кремль розпочав нову інформаційну операцію проти України [Електронний ресурс] Офіційний сайт видання Українська правда. – Режим доступу: http://osvita.mediasapiens.ua/ethics/manipulation/kreml_rozpochav_novu_informatsiynu_operatsiyu_proti_ukraini_ekspert/

4. Геополітичні орієнтації жителів України: Європейський союз, Митний союз, НАТО (вересень 2016)[Електронний ресурс] Офіційний сайт Київського міжнародного інституту соціології. – Режим доступу: <http://www.kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=650&page=1>

5. Угорщина вимагає для угорців на Закарпатті автономії і подвійного громадянства [Електронний ресурс] Офіційний сайт видання Українська правда. – Режим доступу: <http://www.pravda.com.ua/news/2014/05/13/7025158/?attempt=1>

6. Українці масово отримують румунські паспорти [Електронний ресурс] Офіційний сайт BBC. – Режим доступу: http://www.bbc.com/ukrainian/ukraine/2010/06/100630_romania_passport_ak.shtml

7. “Щодо окремих напрямів вдосконалення державної інформаційної політики України”. Аналітична записка [Електронний ресурс] Офіційний сайт НІСД. – Режим доступу: <http://www.niss.gov.ua/articles/1489/>

8. Постанова КМУ про Питання діяльності Міністерства інформаційної політики України [Електронний ресурс] Офіційний сайт ВРУ. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2-2015-п>

9. “Репортери без кордонів” засуджують створення Міністерства інформації в Україні [Електронний ресурс] Офіційний сайт Інституту масової інформації. – Режим доступу: <http://imi.org.ua/news/46755-reporteri-bez-kordoniv-zasudjujut-stvorennya-ministerstva-informatsiji-v-ukrajini.html>

Стаття надійшла до редакції 7.09.2015

THE POWER OF SOCIAL MEDIA: LESSONS FOR UKRAINE

Стаття присвячена дослідженню впливу соціальних медіа на політичні процеси в Україні, зокрема на події 2013-2014 року, котрі називають Революцією гідності.

Автор зауважує, що із поширенням мережі Інтернет та нових соціальних медіа та мобільних пристроїв із масовим доступом до мережі поширення політичної інформації стало відбуватися блискавично. Водночас попри переваги такого доступу до альтернативних у порівнянні із класичними аудіовізуальними та друкованими ЗМІ виникає і чимало загроз. Зокрема події 2013-2014 року засвідчили досі недооцінені можливості соціальних медіа як інструменту політичної мобілізації та комунікації. Втім такі тенденції дають змогу маніпулювання політичною свідомістю громадян України. Зокрема автор наводить приклади дезінформації та пропаганди російських ЗМІ у період 2013-2014 років.

Ключові слова: соціальні медіа, пропаганда, Україна, політична мобілізація, Революція гідності.

Статья посвящена исследованию влияния социальных медиа на политические процессы в Украине, в частности на события 2013-2014 года которые называют Революцией достоинства.

Автор отмечает, что с распространением сети Интернет и новых социальных медиа и мобильных устройств с массовым доступом к сети, распространения политической информации стало происходить молниеносно. В то же время несмотря на преимущества такого доступа к альтернативным по сравнению с классическими аудиовизуальными и печатными СМИ возникает и немало угроз. В частности события 2013-2014 года показали доселе недооцененные возможности социальных медиа как инструмента политической мобилизации и коммуникации. Впрочем такие тенденции также позволяют манипулировать политическим сознанием граждан Украины. В частности автор приводит примеры дезинформации и пропаганды российских СМИ в период 2013-2014 годов.

Ключевые слова: социальные медиа, пропаганда, Украина, политическая мобилизация, Революция достоинства.

The article investigates the influence of social media on political processes in Ukraine, in particular to the events of 2013-2014, which are called Revolution of Dignity.

The author notes that the spread of the Internet and new social media and mobile devices with mass access to the network, the spread of political information became immediate. At the same time, in spite of the benefits of such access to alternative sources compared to classical audio-visual and printed media, there also are a lot of threats. In particular, the events of 2013-2014 showed a frankly underrated power of social media as a tool for political mobilization and communication. But these trends also make it possible to manipulate the political consciousness of Ukrainian citizens. In particular, the author gives examples of misinformation and propaganda of the Russian media in the period 2013-2014.

Keywords: *social media, propaganda, Ukraine, political mobilization, Revolution of Dignity.*

20

— Nowadays the media, commerce, services and communication moves towards world web. According to the International Telecommunication Union, at the end of 2015 in the world there were more than 3 billion Internet users [1].

The spread of the Internet and increasing the number of its regular users leads to the transformation of the modern media market, new media services, which causes the formation of the new media environment for political self-organization of citizens.

For example, Apple corporation which made a revolution in the mobile market, releasing their first tablet computers (Ipad), which were sold in quantities of more than 250 mln. pcs., as well as the most popular smartphone ever – an Iphone which both caused an overview of the traditional approach of PC usage, but also accelerated the development of new social media, news resources and services that are now available in real time. Popularity of tablet computers has led to the collapse of the sale table PC's and strongly shaken positions the notebook market. Note that this example of technological breakthrough of Apple became the impetus for the production of similar or other products and services such technology giants as Google, IBM, Microsoft, Samsung, Facebook and emerging Chinese companies such as Lenovo, Huawei, Xiaomi and others. This led to significant changes in the market as mobile devices and computers, and media environment, any media and new services

among which can be called social networks, online versions of newspapers and magazines, news resources, online banking, Internet TV, Internet radio, numerous instant messengers etc.

Today the market of IT-services and new media has become so powerful that the most expensive brands in the world lists first 4 positions occupied by the companies producing electronics and software, including the already mentioned Google, Apple, IBM, Microsoft, and in the top ten in general only 2 companies representing the food business (McDonalds, Coca-Cola) [2]. Significantly, the 10 most expensive brands, the two companies are in fact the world's most popular social networks (Facebook, Twitter).

Modern information and communication technologies and innovative capabilities of mass communication, which social media provide becomes a more important factor influencing the life and development of mankind. The advantages of this kind of media is unprecedented efficiency, availability, capacity, and most importantly – the interactivity and network architecture that enables and even encourages unlimited growth of their audience. That said, social media became the most popular part of the modern Internet, which is used every day by more than 3 billion people, 2.4 of whom actively are using social media.

Over 80% of companies worldwide are using social networks at its business. About 78% of people trust messages from social networks more than to its traditional sources of information and advertising [3]. The potential power of social media is enough sufficient to use them to organize a full-scale social cataclysm (just like “blogs revolutions” in Egypt, Tunisia, Yemen).

The election campaigns of 2010-2012 in Ukraine also confirmed this trend. However, those electoral campaigns couldn't even closely compete with the events in Ukraine late 2013 – early 2014. “The Revolution of a Dignity” or “Euromaidan” not only led the collapse of Yanukovich regime and final reorientation of Ukrainian state for European vector of foreign policy, but also once again demonstrated the power of media component of the political processes. This new social media have become a springboard for protest communication and source alternative information comparing to the government controlled state media and Russian propaganda. It is clear that without a large number of Internet users this could not have happened.

Social media which have risen as a result of convergence of media and Internet technologies showing a significant increase of audience. Website Social network Facebook has 1.7 billion accounts, LinkedIn – 200 million, microblogging service Twitter – over 500 million account yet, Vkontakte – the largest in post-Soviet social networking site – 197 million*(according to its websites and stats).

Almost three years ago, Ukraine experienced events that ultimately redirected our state towards European integration, events that were called Revolution of Dignity or Euromaidan.

According to the BBC, the first time the word “euromaidan” was used Nov. 21 in the social networks. Immediately hashtag #euromaidan got into Twitter trends. By November 22 it was used over 21 000 times when the shares are held in Donetsk, Ivano-Frankivsk, Lutsk, Uzhgorod and Lviv. According to the media people massively responded to journalist Mustafa Nayem post in Facebook and Tweeter to join him at the Independence Square. Statements were posted on the personal page of Nayem November 21, 2013 at 19:55. Protesters responded quickly to organize themselves for Euromaidan.

22

—

Around 3 PM it was reported that the Ukrainian government has decided to “suspend negotiations with the EU”, so within 15-20 minutes a top-ended media instantly spread this news through its social networks. Somewhere closer to 16.00 there was a giant leap in attending to news media. 21 and 22 November had the highest attendance Ukrainian online media in the history of any observations before. For example, the site of Ukrayinska Pravda attendance has almost doubled these couple days (according liveinternet) [4].

Nearer to 19.00, it became clear that the number of people who are truly outraged decision of the authorities – is too much. People were waiting for a sign of opposition leaders, but it came from activists, journalists and concerned citizens.

That is why the role of social networks in such critical social situations is so important. It was no Klitschko/Yatseniuk/Tyahnybok/Lutsenko affect whether people came to protest.

There were those who had a large audience of fans and truly believers. So when Mustafa Nayem, Roman Shrike, Andriy Shevchenko, Lesia Orobets and hundreds of others have written their posts in social networks to go to the Maidan – thousands went.

Yandex Company, using open accounts for indexing network Twitter, explored how the activity of Ukrainian Twitter-users changed during the 2013-2014 years. According to its research in 2014 Ukrainian users doubled number of their accounts in Twitter twice – in January and July, the first increase was associated with the Revolution of Dignity, the second – with Malaysia Airlines plane crash in the Donetsk region. In July 2014 Ukrainians registered in Twitter about 100 thousands of new accounts.

US researchers Rospigliosi A., Greener S. noted: “In Ukraine, social media were crucial tool for internal organization and mobilization of protesters” [5].

G. Veretennyk believes that “the revolution in terms of blogs and social networks helped to spread information and coordinate everything (announcing the time and place of meetings and pickets, and gave room for negotiations), promoted patriotism and universal values for Ukrainians etc [6].

While during the Orange Revolution of 2004 an important role in the coordination and organization of protesters played mobile phones, the raise of people to protest actions in 2013 was held through the social networks.

That obviously explains the activity and aggressiveness of Russian electronic media around the world and in Ukraine’s media market as well. According to the National Institute for Strategic Studies analysis information components of “hybrid war” were enabled in Ukraine a long time before the Russia military aggression in the East of our country. Aggressive information-psychological impact suffered not only Ukrainian society, but the citizens of the former Soviet Union, as well as the US population and the EU citizens. Information front continues to play a key role in achieving a number of goals that tries to reach the government of Russia nowadays:

- using a heavy socio-economic situation in Ukraine to split Ukrainian society to further rejection of the European integration process;
- justify the annexation of the territory of a sovereign state, ignoring international law;
- move the focus of its own citizens from internal problems towards the “external enemy” and to justify their criminal acts [7].

Television remains one of the most powerful channels of influence. The most powerful and active among Russian foreign broadcasting,

without a doubt, is TV channel Russia Today (RT), founded in 2005, which has a broadcast in more than 100 countries and has 700 million audience. Channels «RT US» and «RT UK» go on air with their own studios in Washington and London. Citizens of most countries can access RT via the Internet, satellite and cable channels. In addition, RT spreading its own product to YouTube. It should be emphasized that the format of RT channel made possible its active presence of the television market in Europe and the US. Moreover, in late 2014 was additionally launched an Internet portal «Sputnik», which uses the information flow of RT [8].

24 — It should be stated that the activity of Russian propaganda the US media is significantly increased with increasing interest of American audiences to events in Ukraine. In addition to the international news agency RT, which is financed from the budget of Russia a few other media such as “First Channel” represent Russia abroad. The target audience of its propaganda – the ordinary European and American citizens, including representatives of the last waves of emigration from the USSR especially in Germany, United States, Canada and Israel, Sweden, Finland, France, Italy and Spain, Baltic States and Belarus and of course – Ukraine [8]. It should be noted that the quantity of postsoviet people in Germany alone is at least 3 million people. More than 100,000 live in the Czech Republic and Slovakia, even more – in Poland, not to mention Latvia, Lithuania and Estonia. For the majority of immigrants from the Soviet Union, the Russian language is, if not the main, the dominant language or even mother tongue than is successfully used by propaganda media of Russia.

Russian information agencies successfully exploited the idea of freedom of expression and information for the implementation of disinformation in American and European media space. According to T. Snyder, a famous American historian, professor at Yale University, “Russian propaganda aim is to show that the truth, in fact, does not exist” [9].

Here is a another clear example of the impact of electronic media on events in Ukraine in 2014.

Before a crash of Malaysian Boeing in July 17, 2014 Ukrainians never thought, despite the Russian aggression, did not know and did not understand the magnitude of the network force and therefore the impact of social media in today’s world. It is clear that disaster of Malaysian Boeing, which was shot down by Russian terrorists over the territory they control in eastern Ukraine, immediately caused a huge surge of information [10].

Results of the popular news aggregator NewsWhip monitoring shows that among the eight highest-rated European news, six created by Russian propaganda mouthpiece Russia Today.

The screenshot shows the NewsWhip website interface. At the top, there is a navigation bar with links for 'About', 'Spike', 'API & Widgets', 'DataBank', 'Creators', and 'Blog'. Below this is the NewsWhip logo and the tagline 'PEOPLE POWERED NEWS'. The main content area is titled 'Spreading fastest in: Europe' and displays a list of news articles. Each article includes a circular logo with a 'W' and a colorful background, a headline, a brief description, and engagement metrics (likes, retweets, and shares). The left sidebar contains a 'LOCATION' menu with options like 'World Wide', 'U.S.', 'U.K.', 'Australia', 'Canada', 'New Zealand', 'India', 'Europe', 'China', 'South Africa', 'Brazil', 'Portugal', 'España', 'France', 'Deutschland', and 'Italia'. Below the location menu is a 'TOPIC' menu with various categories such as 'Home', 'News', 'Politics', 'Culture', 'Fashion', 'Arts', 'Design', 'Movies', 'Music', 'Gaming', 'Ideas', 'LIFE', 'Health', 'Food', 'For Him', 'For Her', 'Fun', 'Opinion', 'Economics', 'Magnum', 'Left', 'Right', 'Tech', 'Science', 'Environment', 'Psychology', 'Business', 'The Wire', and 'Strategic'. The top article is 'Ukrainian Buk battery radar was operational when Malaysian plane downed - Moscow' with 1,481 likes, 1624 retweets, and 497 shares. The second article is 'Putin: Thorough investigation of Malaysian airliner tragedy in Ukraine required' with 489 likes, 1002 retweets, and 301 shares. The third article is 'President Putin's plane might have been the target for Ukrainian missile - sources' with 329 likes, 1600 retweets, and 9009 shares. The fourth article is 'This is not a disaster. It is Hell!' with 276 likes, 193 retweets, and 83 shares. The fifth article is 'The evidence' with 223 likes, 264 retweets, and 5 shares. The sixth article is 'Netanyahu orders military to start ground operation in Goze' with 180 likes, 964 retweets, and 4294 shares. The seventh article is 'Kiev deployed powerful surface-to-air missile systems to E. Ukraine ahead of the Malaysian plane crash - reports' with 135 likes, 695 retweets, and 1027 shares. The eighth article is 'Tragic history of passenger planes shot down' with 103 likes, 244 retweets, and 289 shares.

These news implemented the policy of the Kremlin, where Ukraine accused of all possible sins: the Ukrainian weapon Buk and Ukraine were blamed for the crash, and that Putin was supposed to be targeted by rockets...

How it works – Russia Today produces content, throws it into the network and all the other just share these links, taking them to the highest-rated messages. What are the consequences of this popular Russian messages on social networks?

The world of journalism has lost significant position after the economic crisis of 2008. Since the traditional media and even respected editors have to save on everything on what is possible. Some reduced photographers, some had to cut journalists.

Western media, looking for the popularity of topics in the mentioned services aggregators, understand its popularity for people often just repost it. And as editors often do not have enough journalists to enlighten all the news around the world, they often use the services of so-called media-workers, which are often low-paying students or practicants). Clearly, in such situations, the topics are selected and written not by a journalistic standards.

Certainly there are lots of media holdings and sites with authority and finances. But in light of the rapid development of the Internet and the emergence of new online media, the specific number of poor-quality information pages a choking mass of well-known publications. So it is easy to loose yourself in this massive information highway and understand what is really happening.

26

— Thus, more people get distorted information and on the basis of such distortions audience create its distorted opinion. This view affects the local politicians who have to please the audience. From local politicians it goes to higher levels.

The technological revolution that began with the advent of personal computers and mobile devices with access to network spawned a number of new services, like social networking, virtual space of communication and socialization. The phenomenon of new social media that work on technologies and principles of Web 2.0, that helps consumers make content via their posts and can collaborate, cooperate, communicate, share information, identified new opportunities to exchange information and established principles of virtual communication, which now forms part of our living space. Besides these technological capabilities of virtualization policy, when citizens, voters may consume fewer information sources and evaluate politicians without a direct contact but through the prism of audiovisual and electronic media. However, comparison of illusion and fantasy world, along with the operation of real laws of life make Internet communication very attractive to young people, especially in unfavorable environments, as they require no defined social status and roles, and even more to fight for a place in the social hierarchy. Thus forming reference groups carried out freely, chaotic and

uncontrolled. All these factors contributed to the emergence of the phenomenon of cybersocialization that according to Ukrainian researcher Helen Kudashkina is a new kind of socialization and selfidentification.

So as we have noted earlier, during the revolutionary events in Ukraine domestic and foreign media social networks have become a source of information, especially Facebook and Twitter that contented the messages of world leaders and heads of international organizations (Barack Obama, Stefan Füle, Catherine Ashton, etc.), messages of Ukrainian politicians, messages of the opinion-leaders and journalists.

Popular online site Ukrayinska Pravda offered readers a collection of media messages and messages from social networks, this method of presentation was very effective, because through these lists the events of the Revolution of Dignity broadcasted almost in real time, creating the most complete information picture about the events in the state.

Internet social networking services enable witnesses to cover their events along with professional journalists and thus considerably supplement the general information. Today, users of social networks are involved in the collection, processing, publication and dissemination of socially significant information, that is why many media experts believe that the development of so-called citizen journalism that promotes democratization in the field of media should exist. The advantage of citizen journalism social media is the speed of presentation and to maintain constant feedback from the audience, everyone can comment, read, express their opinion, receive a response recipient, amend or deny the information.

References:

1. Internet users in the world. – mode of access: <http://www.internetlivestats.com/internet-users/>
2. Найдорожчі бренди світу. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.dw.de/найдорожчі-бренди-світу/g-17663724>
3. “Нові ідентичності” в Україні та світі: підстави формування, концепції, прогнози”. – Режим доступу: <http://www.niss.gov.ua/articles/534/>
4. #євромайдан: українська цифрова революція та останній шанс аналоговим політикам стати цифровими. – Режим доступу: <http://watcher.com.ua/2013/11/29/yevromaydan-ukrayinska-tsyfrova-revolyuetsiya-ta-ostanniy-shans-analohovym-politykam-staty-tsyfrovymy/>

5. Rospigliosi A., Greener S. Proceeding of the European Conference on Social Media / A. Rospigliosi, S. Greener. – Brighton.: University of Brighton, 2014. – 787 p.

6. Веретенник Г. Розвиток блогів та соціальних мереж в умовах революції в Україні [Електронний ресурс] / Г. Веретенник. – Режим доступу: kgimv.nau.edu.ua/images/Konferentsiya.pdf

7. Російське іномовлення як інструмент маніпулювання громадською думкою у трансатлантичному просторі. – Режим доступу: <http://www.niss.gov.ua/articles/1834/>

8. Євросоюз боротиметься з російською дезінформацією. – Режим доступу: <http://www.dw.com/uk/євросоюз-боротиметься-з-російською-дезінформацією/a-18329318>

9. Yale Professor Talks Russian Propaganda in Ukraine. – Режим доступу: <http://emorywheel.com/yale-professor-talks-russian-propaganda-in-ukraine/>

28 — 10. Сила соціальних медіа. Або чому не можна нехтувати соцмережами. – Режим доступу: <http://pidubny.com/syla-sotsialnyh-media-abo-chomu-ne-mozhna-nehtuvaty-sotsmerezhamy/>

Стаття надійшла до редакції 7.03.2016

СУСПІЛЬНЕ МОВЛЕННЯ В УКРАЇНІ: QUO VADIS?

У статті проаналізовано проблему становлення в Україні суспільного мовлення, яка на політичному порядку денному та у центрі уваги медіаекспертів вже понад 20 років, проте, досі не знайшла свого логічного вирішення. Інститут суспільного мовлення присутній в усіх демократичних країнах і є гарантією неупередженого якісного інформування населення про події та явища дійсності, має потужний освітній та розвиваючий потенціал, та є майданчиком для висловлювання своїх поглядів для усіх соціальних груп. Автор робить висновок, що серед перешкод, які стоять на шляху впровадження української моделі суспільного мовлення – висока комерціалізація медіа-ринку та надмірна заполітизованість питання, адже йдеться про контроль каналів загальнодержавного значення.

Ключові слова: суспільне мовлення, НСТУ, законодавство, медіа, громадська думка, ЗМІ.

29

В статье проанализирована проблема становления в Украине общественного вещания, которая на политической повестке дня и в центре внимания медиаэкспертов уже свыше 20 лет, однако, до сих пор не нашла своего логического решения. Институт общественного вещания действует во всех демократических странах и является гарантией непредвзятого качественного информирования населения о событиях и явлениях действительности, имеет мощный образовательный и развивающий потенциал, и является площадкой для высказывания своих взглядов для всех социальных групп. Автор делает вывод, что среди препятствий, которые стоят на пути внедрения украинской модели общественного вещания, – высокая коммерциализация медиа-рынка и чрезмерная заполитизированность вопроса, поскольку речь идет о контроле каналов общегосударственного значения.

Ключевые слова: общественное вещание, НСТУ, законодательство, медиа, общественное мнение.

The article deals with the problem of the public service broadcasting incipience in Ukraine. The problem is on the agenda of politicians and media experts for over 20 years, but still has not found its logical solution. The

Institute of Public Broadcasting there is in all democratic countries and it is a guarantee of quality impartial informing of people about events and phenomena of reality, it has a strong educational and developmental potential, and it is a platform of the expression of opinions for all social groups. The author concludes that the high commercialization of the media market and excessive politicization of the issue stand in the way of the implementation of Ukrainian model of the public broadcasting service.

Keywords: *public service broadcasting, National Public Service Broadcasting of Ukraine, legislation, media, public opinion, mass media.*

Важко перебільшити роль, яку відіграли ЗМІ у ключових подіях українського державотворення років незалежності: етап становлення, системні зміни 2004, 2014 років, військовий конфлікт, політичні кризи, формування електоральних вподобань, і, загалом суспільного світогляду – в усьому одним із провідних є фактор медіа. При цьому, політична заангажованість журналістів є однією із причин глибинних політичних та суспільних криз, формування громадської думки. Саме тому без чесноі, збалансованої журналістики, очевидно, не може функціонувати демократичне і відкрите суспільство. Зрозуміло, що цінність такої журналістики невинно зростає.

Українські медіа у своїй переважній більшості є комерційними. Так, за даними Державного реєстру телерадіоорганізацій і провайдерів програмних послуг, у 2015 році було зареєстровано 27 національних телекомпаній, 76 регіональних телекомпаній і 366 місцевих телекомпаній. Радіомовлення вели 13 національних компаній, 52 регіональні компанії та 452 місцеві мовники. Деякі компанії володіють більш як однією ліцензією. Із 1563 ліцензій на мовлення 36 перебувають у власності державних компаній, 298 були у власності комунальних органів і 1229 отримали приватні та інші компанії [13].

Незважаючи на велику кількість каналів і ліцензій, над ЗМІ у приватній власності домінує невелика кількість представників крупного бізнесу, які використовують медіа для забезпечення власних інтересів у політиці та економіці. Підтвердження цій тезі знаходимо у результатах проекту «Моніторинг медіавласності», який реалізує Інститут масової інформації та організація «Репортери без кордонів». З липня по жовтень 2016 р. було проведено дослідження українського медіаринку, основні результати його засвідчили,

що ЗМІ переважно керуються особистими інтересами їх власників. Брак фінансової прозорості і корупція погіршують «екологію» всього медіа-ландшафту.

У дослідженні йдеться про те, що телевізійний ринок є високо концентрованим, оскільки основні 4 власники охоплюють частку аудиторії 76,25%. Кожна з чотирьох найбільших медіа-груп: StarLight Media (21,68%), 1+1 медіа (20,49%), Inter Media (21,42%) і Медіа Група Україна (12,66%) мають аудиторію близько 20% [17]. Ці медіагрупи належать найбагатшим людям в Україні: Віктору Пінчуку, Ігорю Коломойському, Дмитрові Фірташу й Ринату Ахметову відповідно. Топ 4 друкованих ЗМІ займають 18.60% читацької аудиторії, що визначає низьку концентрацію. Ринок найрейтинговіших друкованих ЗМІ зосереджений також у руках чотирьох власників – Ринат Ахметов («Сьогодні»), Сергій Курченко («Кореспондент», «КП в Україні», «Аргументи і факти»; «Деньги», «Теленеделя»; Денис Мозговий, Тетяна Александрова («Вести») та Олександр Швець («Факти») [1].

Більшість «місцевих» приватних FM-радіостанцій належить до національних мереж зі спільним брендингом і програмуванням, але місцевим продажем реклами. Регіональне телебачення дещо різноманітніше, проте обмежене аналоговою кабельною платформою через високу вартість супутникової та цифрової наземної трансляції [12]. У цій ситуації зростає роль незалежних медіа, якими у країнах з ровиненою демократією є канали суспільного мовлення.

Що ж означає термін «суспільне мовлення»? Більшість українських та міжнародних дослідників сходяться на думці, що єдиноправильного визначення дефініції та понятійно-категорійного апарату покищо не існує. Англійське визначення «public service broadcasting» перекладають як «суспільне мовлення» або дослівно «мовлення в інтересах громадськості». Крім того, «public» в українській практиці перекладають як «державний», «публічний».

В офіційних перекладах документів Ради Європи, виданих в Україні, вживається термін «громадське мовлення» [9, с. 186]. В українській практиці найуживанішим є термін «суспільний», яким послуговуються і законотворці. З дефініцією суспільного мовлення не змогла визначитися і незалежна наглядова комісія, завданням якої було окреслити майбутні принципи фінансування ВВС. Щоби передати сутність типу мовлення використовуються слова «інфор-

мація», «освіта», «розширення обріїв», «неупередженість», «незалежність», «врахування інтересів меншин» та «обмеження комерційної мотивації» [16]. Такий асоціативний ряд певним чином охопив принципи діяльності суспільного мовлення. Дослідники здебільшого його розглядають як некомерційну систему телерадіомовлення, яка діє в інтересах суспільства (і за рахунок його фінансування), має на меті задоволення потреб усіх громадян, включаючи і меншини, надання деяких видів освітніх послуг, тощо.

32 — Інший важливий аспект – розуміння громадськістю значення ролі і місця суспільного мовлення. Не зважаючи на те, що дискусії та політична боротьба навколо цього питання в Україні триває понад 20 років, вкрай мало уваги приділяється роботі з громадською думкою. Нерозуміння завдань та змісту суспільного мовлення призводить, зазвичай, до відсутності попиту на впровадження змін, який, своєю чергою, створив би необхідне громадське тло для швидких і рішучих дій з боку влади. Втім, більшість науковців сходяться на завданнях, які стоять перед суспільним мовником. В основу ідеальної моделі суспільного телерадіомовлення має бути покладено задоволення запитів суспільства, врахування інтересів різних соціальних груп, принципова незалежність від держави, політичних і олігархічних, бізнесових чи інших впливів, прозорість процедур формування наглядової ради, дотримання журналістами професійних стандартів, високий рейтинг і довіра глядачів/слухачів, громадський контроль і аудит, звітність тощо [14].

Науковці С.Здіорук і С.Гнатюк визначають основні риси, які повинні бути притаманні суспільному мовнику: загальнодержавне поширення; відповідність загальним смакам та інтересам більшості громадян; безпосередня й кількісно значуща участь глядачів у фінансуванні; широкий зворотний зв'язок із суспільством (через об'єднання громадян); спрямованість політики каналів на розвиток загальнонаціональної ідентичності, консолідацію та гуманізацію суспільства, підвищення його культурного та освітнього рівня; приділення особливої уваги проблемам меншин у суспільстві; конкурентоспроможність поряд із комерційними каналами; якість і привабливість контенту [10, с. 78].

Як же вберегти суспільного мовника від впливів держави і бізнесу? Практично в усіх країнах ЄС на законодавчому рівні закріплено таку процедуру формування керівних органів управління,

яка сприяє посиленню незалежності суспільного мовлення від стороннього, зокрема – політичного – впливу. До таких механізмів, належать, наприклад, паритетний принцип формування рад організацій мовлення з числа представників парламентської більшості та опозиції, включення до складу вищих органів управління не лише політиків, але і незалежних експертів, закріплення повноважень з формування вищого керівного органу суспільного мовлення за національним органом регулювання телебачення і радіомовлення, встановлення вичерпного кола підстав дострокового припинення повноважень членів органів управління суспільним мовленням, затвердження складу вищого органу управління суспільним мовленням кваліфікованою (а не простою) більшістю голосів членів парламенту (Італія), обмеження кількості строків перебування на керівних посадах в організаціях мовлення тощо [3].

Чи не найголовнішою запорукою для свободи суспільного мовника є його фінансова незалежність. Найпоширенішими серед джерел фінансування у різних країнах є: 1) абонплата з кожного громадянина чи сім'ї або прямий податок; 2) перерахунки з держбюджету; 3) державні замовлення; 4) податок на рекламу; 5) спеціальний податок (збір) для комерційних ТБ та радіо; 6) розміщення прямої та спонсорської реклами на каналах громадського ТБ та радіо основним і традиційним джерелом фінансування суспільного мовлення. Саме така модель забезпечує максимальну фінансову автономію СМ [10]. При цьому прямі державні субсидії як джерело фінансування суспільного мовлення відсутні в переважній більшості країн.

На думку багатьох фахівців, втілення в Україні фінансування суспільного мовлення через абонплату може бути суттєво ускладнено неготовністю населення України нести додаткові витрати на його функціонування, що зумовлено як негативним ставленням до запровадження, фактично, нового податку, та у відсутності усвідомлення потреби запровадження суспільного мовлення на масовому рівні. Цікавою є фінська модель фінансування суспільного мовлення, у якій значною мірою компенсуються недоліки бюджетного фінансування. Діяльність суспільного мовлення фінансується не на пряму з Державного бюджету, а через спеціальний цільовий позабюджетний фонд – Державний фонд телебачення та радіо. Джерелами формування Фонду є два види коштів – кошти,

отримані в якості абонентської плати, та кошти, отримані від комерційних організацій у якості плати за право мовлення. Розмір цієї плати не є фіксованим, а визначається на основі прогресивної шкали і є прямопропорційним доходам комерційних мовників від спонсорської підтримки та реклами [2]. Елементи фінської моделі могли б збалансувати діяльність комерційних та суспільних мовників в Україні.

Становлення інституту суспільного мовлення в Україні розпочалося у 1997 р., коли Верховна Рада України прийняла Закон «Про систему Суспільного телебачення і радіомовлення України». У документі було визначено правові й концептуальні підвалини його реформування. Однак Закон не був реалізованим на практиці. У 2002 році за ініціативи Олександра Кривенка було створено проєкт Інтернет–радіо «Громадське радіо». Сприятливі умови для створення системи суспільного мовлення настали після «Помаранчевої революції»: поживалися дискусії, громадські організації засновують коаліцію «Суспільне мовлення», в межах робочих її груп було сформульовано концепцію закону.

34

23 травня 2005 р. С.Правденко, Т.Стецьків, В.Шевченко подали на розгляд законопроєкт «Про внесення змін та доповнень до Закону України «Про систему Суспільного телебачення і радіомовлення України», який 22 грудня 2005 р. був відхилений Верховною Радою у повторному другому читанні. Сам же Президент В. Ющенко 25 липня 2005 р. під час урядового засідання заявив про те, що державне і суспільне мають існувати паралельно, хоча для демократичного суспільства існування ЗМІ, контрольованих державою, не припустиме [7, с.105].

15 березня 2007 р. А.Шевченко, Т.Петрів, Е.Прутник та В.Шевченко підписали декларацію про співпрацю, маючи на меті запровадити в Україні телерадіомовлення, згодом за підтримки ОБСЄ робоча група розробила концепцію, яка не визріла у законопроєкт. У серпні 2007 р. розпочав мовлення «Перший громадський», започаткований Держкомтелерадіо на базі обласних та регіональних державних телерадіокомпаній, який 2008 р. припинив існувати [10, с. 82].

21 лютого 2008 р. Президент В. Ющенко підписав Указ «Про заходи щодо створення системи Суспільного телебачення і радіомовлення України», а у травні розпорядженням Кабміну було утворено робочу групу з опрацювання та вирішення питань щодо ство-

рення системи суспільного мовлення. Нацрада з питань телебачення і радіомовлення долучилася також до справи творення суспільного мовлення, запропонувавши модель програмної політики суспільного мовника, згідно з якою потрібно створити 3 канали: суспільно-політичний, культурно-мистецький і національних меншин.

У 2009-2010 рр. були підготовлені законопроекти щодо змін до Закону України «Про систему Суспільного телебачення і радіомовлення України» А. Шевченком, Національною комісією з утвердження свободи слова та розвитку інформаційної галузі, а також проект закону «Про національну громадську телерадіокомпанію України» Громадської гуманітарної ради при Президентові України. Проте жодних змін зрештою так і не відбулося.

Певні зрушення простежуються у 2012 році. 12 грудня Кабінет Міністрів, а 13 грудня народні депутати від трьох опозиційних фракцій А.Шевченко, Т.Кутовий, І.Мірошниченко внесли до Верховної Ради свої варіанти законопроектів для створення суспільного мовлення. Як стверджує О.Войтко, урядовий проект «Про Суспільне телебачення і радіомовлення України» став «абсолютно новим документом», який розробили Громадська гуманітарна рада при Президентові України та Державний комітет телебачення і радіомовлення України [5].

Затягування процесу створення класичного суспільного мовлення спричинило до появи проектів громадських активістів та журналістів: Інтернет-медіа «GROMTV», «Спільнобачення», «Громадське телебачення». Їх автори стверджували, що проекти «ґрунтуються на принципах суспільного мовлення. Тому О. Войтко вважає, що представникам влади, «які опікуватимуться створенням суспільного мовлення на державному рівні», потрібно орієнтуватися на практичний досвід команд і залучити до колективу централізованого суспільного мовлення працівників Інтернет-проектів [4].

Законотворчий процес відновився у 2014 році, чому посприяли громадськість і журналісти: 21 березня рух «Стоп цензурі» поширив заяву про те, що вимагає зустрічі з Головою Верховної Ради, в.о. Президента України і прем'єр-міністром України щодо створення суспільного телерадіомовлення в Україні. 15 квітня під час круглого столу «Шляхи реформування ОДТРК у суспільних мовників», організованого «Телекритикою» та Інститутом Медіа Права, йшло-

ся про недосконалість законопроекту, але вирішили, що приймати його потрібно якомога швидше.

17 квітня 2014 р. Верховна Рада у другому читанні ухвалила Закон України «Про суспільне телебачення і радіомовлення України», який «створює правові основи діяльності Суспільного телебачення і радіомовлення України, визначає засади діяльності Національної суспільної телерадіокомпанії України». 13 травня 2014 р. в. о. Президента України О. Турчинов підписав його, а 14 травня офіційно опубліковано в газеті «Голос України» [16].

Статтею 1 Закону передбачено створення каналів Суспільного телебачення і радіомовлення України на базі Національної телекомпанії України, Національної радіокомпанії України, Державної телерадіокомпанії «Всесвітня служба «Українське телебачення і радіомовлення», Державної телерадіокомпанії «Культура», обласних державних телерадіокомпаній, Державної телерадіокомпанії «Крим», Київської державної телерадіокомпанії, Севастопольської державної телерадіокомпанії, Української студії телевізійних фільмів «Укртелефільм», що реорганізуються, утворення юридичної особи публічного права «Національна суспільна телерадіокомпанія України» (НСТУ), 100 відсотків акцій якої належить державі [14].

Презентація Суспільного мовлення відбулася 7 квітня 2015 року. Тоді було змінено назву і логотип – «Перший національний» став «UA:ПЕРШИЙ». Цього ж дня президент Петро Порошенко у прямому ефірі повідомив про початок роботи над створення суспільного мовлення.

17 грудня 2015 р. Національна рада з питань телебачення і радіомовлення затвердила склад Наглядової ради Національної суспільної телерадіокомпанії України. Загалом у період із 12 по 30 жовтня 2015 р. Національна рада з питань телебачення і радіомовлення провела 9 конференцій з обрання членів Наглядової ради НСТУ від громадських об'єднань та асоціацій. У них взяли участь 117 громадських організацій, кандидатами до Наглядової ради від яких стали 70 осіб. До складу Наглядової ради суспільного мовника також увійшли представники громадськості і депутатських фракцій та груп Верховної Ради України. Серед функцій Наглядової ради НСТУ є визначення основних напрямів діяльності, призначення членів редакційної ради, затвердження редакційного статуту, обрання на конкурсних засадах голову правління НСТУ, затверджен-

ня положення про ревізійну комісію НСТУ [8].

Утворення Публічного акціонерного товариства «Національна суспільна телерадіокомпанія України» передбачає два етапи.

Перший – етап реорганізації Національної радіокомпанії, Державної телерадіокомпанії «Культура», регіональних та обласних державних телерадіокомпаній, державного підприємства «Українська студія телевізійних фільмів «Укртелефільм» – приєднанням їх до Національної телекомпанії України. На цьому етапі працівники компаній, що приєднуються, переходять до штату НТКУ. Крім того, проведена інвентаризація їхнього майна, включно з нематеріальними активами, з наступною їх передачею НТКУ.

Другий етап – етап перетворення Національної телекомпанії України в публічне акціонерне товариство «Національна суспільна телерадіокомпанія України» відповідно до Порядку перетворення, затвердженого Постановою КМУ від 5 серпня 2015 року № 567 «Деякі питання утворення публічного акціонерного товариства «Національна суспільна телерадіокомпанія України».

Порядок перетворення Національної телекомпанії України у ПАТ «НСТУ» визначає механізм перетворення, зокрема: складання переліку майна НТКУ, яке відповідно до законодавства не може бути включено до статутного капіталу майбутнього товариства і закріплюється за ним на праві господарського відання; проведення оцінки майна Національної телекомпанії України; визначення розміру статутного капіталу ПАТ; затвердження його Статуту; державної реєстрації; реєстрації Національною комісією з цінних паперів та фондового ринку, випуску акцій товариства тощо.

Щодо фінансування суспільного мовлення, то пунктом 2 ст. 14 Закону, в якому йдеться про джерела фінансування НСТУ, передбачено добровільні та благодійні внески, пожертвування від фізичних і юридичних осіб, продаж власної теле і радіо продукції, отримання коштів з державного та місцевих бюджетів [8]. Хоча Законом безпосередньо не передбачено обов'язкову абонементну плату, як це визначено в інших країнах, важливим є розуміння громадянами необхідності підтримки СМ. Держава забезпечує належне фінансування НСТУ, яке передбачається окремим рядком у державному бюджеті України та становить не менше 0,2 відсотка видатків загального фонду державного бюджету України за попередній рік.

Старший радник та колишній віце-президент Європейської мовної спілки Б. Бергант наголошує на тому, що виділення бюджетних коштів є вдалим рішенням для перехідного періоду, проте має бути тимчасовим заходом, а гендиректор ЄМС І. Делтенре найбільш прийнятною вважає змішану модель фінансування – поєднання податку та реклами. До того ж для повноцінного розвитку суспільного мовлення фінансування за рахунок державного бюджету може виявитися недостатнім [6].

В. Іванов вбачає переваги в такому джерелі фінансування (унеможливорює вплив державних органів, фінансово-політичних угруповань) і наголошує, що будь-які форми мовлення (комерційне, державне, суспільне) фінансуються громадянами. Європейські суспільні мовники існують у різних формах (публічні підприємства, трести), Кабмін пропонує акціонерне товариство, що є найкращим варіантом, проте потрібно вносити зміни до законів «Про Суспільне телебачення і радіомовлення України», «Про управління об'єктами державної власності» [16].

38

— У середині жовтня 2016 р. було оприлюднено проект статуту НСТУ, який ще має бути затверджений постановою Кабміну. Голова Держкомтелерадіо Олег Наливайко прогнозує, що Суспільне мовлення запрацює з січня 2017 року [11]. Він визнав, що ефекту новизни від запуску Суспільного ТБ не буде, оскільки бренд був озвучений ще у квітні 2015 року. За даними НТКУ, поки що під новим логотипом мовить тільки Сумська філія «УА:Суми».

Очікується, що в січні 2017 року відбудуться вибори керівництва Наглядової ради, яка затвердить положення про свою діяльність і відразу оголосить конкурс на обрання голови та членів правління ПАТ «НСТУ».

Відзначимо, що у проекті бюджету України на 2017 рік на фінансування НСТУ передбачено 970797,8 грн., (згідно закону – близько 1,28 млрд. грн.) [15]. Таке недофінансування стало причиною відставки генерального директора Національної телекомпанії України Зураба Аласанії, який був одним із основних промоутерів створення НСТУ.

Отже, процес створення суспільного мовлення в Україні вкотре під загрозою зриву, що можна пояснити його зайвою політизацією, численними бюрократичними перешкодами, які виникають на цьому шляху.

Проте, окрім подолання політичних та фінансових перепон, творцям суспільного мовлення слід, на нашу думку, сконцентруватися на вирішенні інших важливих проблем задля успішної реалізації проекту. Зокрема, йдеться про удосконалення правового забезпечення діяльності суспільного мовлення, урегулювання майнових та адміністративних питань. Вести мову про суспільне мовлення, яке опирається на кращі європейські взірці можна лише тоді, коли буде відповідний контент, що неможливо без якісного кадрового та технічного забезпечення. Сучасні вимоги до суспільних медіа – максимальна відкритість, мультифункціональність, доступність для користувачів, можливість зворотної комунікації, коли сам споживач має змогу впливати на ефірне наповнення, є частиною редакційного колективу. І найголовніше, без формування запиту на створення суспільного мовлення з боку самого суспільства, громадських організацій, творчих спілок, цей процес може затягнутися як мінімум ще на кілька років.

Джерела та література:

1. 75 % медіа України належить політикам і олігархам. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.pravda.com.ua/news/2016/10/11/7123339/>
2. Андрусів У. Фінансування суспільного мовлення в Україні: питання правової охорони / У.Андрусів // Часопис Київського університету права. – 2010. – № 2. – 225-230 с.
3. Бецко Г. Роль громадського мовлення у демократичних суспільствах / Г. Бецко. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://mediareform.com.ua/>
4. Войтко О. Висвітлення Революції суспільними мовниками в Україні / О.Войтко. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ua.ejo-online.eu/1644/>
5. Войтко О. Новий етап у процесі створення українського варіанту суспільного мовлення / О.Войтко. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ua.ejo-online.eu/796>
6. Дорош М. Суспільному мовнику мають довіряти громадяни всієї України – від заходу до сходу / М.Дорош. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://osvita.mediasapiens.ua/tv_radio/1411981046/suspilnomu_movniku_mayut_doviryati_gromadyani_vsiei_ukraini_vid_zakhodu_do_skhodu/

7. Європейські стандарти у галузі суспільного мовлення. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://cedem.org.ua/wp-content/uploads/2012/04/PSB_Book_Text.pdf

8. Закон України «Про Суспільне телебачення і радіомовлення України». [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1227-18>

9. Збірка договорів Ради Європи. Українська версія – К.: Парламент. вид-во. – 2000. – 656 с.

10. Здіорук С. Суспільне мовлення: український варіант / С. Здіорук, С.Гнатюк // Стратегічні пріоритети. – 2008. – № 4(9). – С. 77–81.

11. Медіареформи не гальмуються навмисно, – Олег Наливайко. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://nsju.org/article/5819>

40 — 12. Мовлення громад в Україні: можливості для розвитку (аналітичний звіт) / С.Баклі. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://rm.coe.int/CoERMPublicCommonSearchServices/DisplayDSTMContent?documentId=09000016806a6732>

13. Про Національну раду. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.nrada.gov.ua/ua/natsionalnarada/22047.html>

14. Садовська Л. Становлення інституту суспільного мовлення в Україні: стан і перспективи / Л.Садовська // Вісник Національної академії державного управління при Президентові України. – 2014. – № 4. – С. 99-106.

15. У проекті держбюджету-2017 до другого читання НСТУ додали лише 73 млн грн. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://stv.detector.media/reformuvannya/movlennya/u_proekti_derzhbyudzhetu2017_do_drugogo_chitannya_nstu_dodali_lishe_100 mln_grn/

16. Чепурняк Т. Суспільне мовлення та процес його запровадження в Україні / Т.Чепурняк // Наукові записки Інституту журналістики. – 2014. – Том 56. – С. 23-31.

17. Media ownership monitor Україна. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ukraine.mom-rsf.org/ua/ukraine/media/>

КОМУНІКАЦІЙНІ ТЕХНОЛОГІЇ У ВИБОРЧОМУ ПРОЦЕСІ УКРАЇНИ

Стаття присвячена дослідженню інформаційно-комунікаційних технологій у виборчому процесі України. З'ясовано, що незважаючи на наявність цілого комплексу інформаційних ресурсів, ефективність взаємодії політичних сил залишається недостатньою. Нагромадження технологічної складової не сприяє налагодженню якісної політичної комунікації за умов становлення демократичного режиму.

Ключові слова: виборчі кампанії, комунікаційні технології, ЗМІ, політична реклама, маніпулювання свідомістю, Україна.

Статья посвящена исследованию информационно-коммуникационных технологий в избирательном процессе Украины. Подчеркнуто, что несмотря на наличие целого комплекса информационных ресурсов, эффективность взаимодействия политических сил остается недостаточной. Накопление технологической составляющей не способствует налаживанию качественной политической коммуникации в условиях становления демократического режима.

Ключевые слова: избирательные кампании, коммуникационные технологии, СМИ, политическая реклама, манипуляция сознанием, Украина.

The article is sanctified to research of informatively-communication technologies in the electoral process of Ukraine. It is educed that without regard to the presence of whole complex of informative resources, efficiency of co-operation of political forces remain insufficient. Piling up of technological constituent does not assist adjusting of quality political communication.

Today the media is a leading institution that shapes public opinion on the most pressing political problems. Management of information flows is very important because of course influence the political process. Also, the media is the main source of coverage of political events and broadcast media. Media used a significant number of effective techniques for manipulating public consciousness. Examples of such methods of manipulation are: disinformation, information diversion, fragmentation of political events, the method of resonance, "enemy image" formation of political stereotypes. One

of the most used types of ICT is political advertising. It consists of a set of integrated marketing communications. The main purpose of political advertising is a call to support a particular candidate or party in the election. Political advertising memorizes in the minds of voters certain images, which then turn into stereotypes. Measure the impact that it has on voters depends on a number of factors that should be taken into account in its design and application. A distinctive feature of political advertising is that it is a form of indirect communication contains manipulative component.

Background study due to the need adjusting effective interaction between political parties and voters. The complexity of the problem at decision determined the need to develop an integrated system of information and communication technologies for the Ukrainian society and improve their functioning.

42 — Mass consciousness determines the limits of manipulation through existent stereotypes and looks in society. For the achievement of efficiency manipulation must lean against mentality, traditions, domestic presentations of population. Difficult is determination of the most effective method, because each of them has purposeful influence is certain. All facilities of manipulation considerably influence on consciousness of people, compel to think and operate in a certain method.

The influentialness of mass medias is conditioned by such factors: by the features of consumer of information, willingness to trust an information message, technology of influence. The scientists of this direction unanimously confirm the role of mass medias in electoral campaigns. Beginning from 1990th this influence grows considerably.

Keywords: electoral campaigns, communication technology, media, political advertising, manipulation, Ukraine.

Актуальність теми дослідження обумовлена нагальною необхідністю налагодження ефективної взаємодії між політичними силами і виборцями за умов становлення демократичного режиму в Україні. Складність при вирішенні даної проблеми визначається необхідністю розробки цілісної системи інформаційно-комунікаційних технологій для українського суспільства і підвищення ефективності їх функціонування у демократичних практиках.

Розробленість проблеми у науковій літературі. Проблема застосування комунікаційних технологій в ході проведення електоральних кампаній активно досліджувалася у роботах вітчизняних та ро-

сійських науковців. Серед них слід відзначити В.Бебика, А.Бікулова, М.Варія, С.Кара-Мурзу, Л.Кочубей, В.Недбая, Г.Почепцова та ін.

Мета статті полягає у тому, щоби розкрити сутність поняття «інформаційно-комунікаційні технології» та показати специфіку їх застосування у виборчому процесі України.

Демократична форма правління передбачає широкі права і свободи громадян а також значну політичну активність виборців. Одним із ефективних та перевірених засобів політичної активізації громадян є вибори. В Україні було проведено значну кількість виборів, однак це не дає можливість стверджувати що виникли сталі тенденції виборчих процедур і технологій. Сучасні електоральні кампанії неможливо провести без застосування певних технологій. Саме технологізація останнім часом виступає їхньою змістовною ознакою. Причому виборці більшою мірою орієнтовані на особистість кандидата та електоральні кампанії стають здебільшого іміджевими. У свою чергу це робить необхідним застосування комунікаційних технологій. З цього приводу дуже влучно висловився Ю.Сурмін. Він акцентує увагу на тому, що широке залучення засобів масової інформації у виборчих кампаніях і потреба розвитку двохсторонніх комунікацій в електоральному процесі спонукає до застосування інформаційно-комунікаційної парадигми, яка забезпечує «чіткість планування змісту і характеру інформаційних впливів» [1, с.273-274].

За умов політичної кризи влада має обов'язково встановити взаємообмін думок з громадськістю. Це передбачає «вміння перекладати певне політичне рішення на мову мас-медіа, викликати зацікавленість споживача масової інформації [2, с.198]. Однак при цьому може виникнути розбіжність між мовою політики і мовою засобів масової інформації. Це не лише заважає ефективній комунікації між політиками і громадськістю, а й знижує інтерес громадян до політики. Інформація, зазвичай, передається у викривленій формі і сутево відрізняється від початкової.

При дослідженні даної проблеми необхідно звернути увагу на обидві технологічні складові – інформаційну і комунікаційну. Поєднуючись між собою, вони створюють певні політичні ефекти, значно впливаючи на хід виборчих кампаній. Учасники виборчих процесів використовують інформаційні потоки для ознайомлення виборців зі своїми програмами, а також здійснення агітації і поши-

рення відомостей про кандидатів та партії. Для взаємного обміну інформацією між кандидатами і виборцями можуть використовувати дебати, мітинги, особисті зустрічі та ін.

У політиці виникає необхідність залучення спеціальних засобів інформаційного обміну для встановлення і підтримки постійної взаємодії між політичними суб'єктами. За досить нетривалий термін збільшилася кількість засобів політичної комунікації. Цьому сприяв розвиток інформаційних технологій: поширення кабельного і цифрового телебачення, а також мережі інтернет. Політична влада стає належати тим, хто «може створювати культурні коди, що використовуються суспільством для відображення реальності й вироблення усвідомлених рішень [3, с.58].

Інформаційно-комунікаційні технології необхідно аналізувати у зв'язку з політичним середовищем, у якому вони впливають на:

- дієздатність виборчих процедур;
- ефективність контролю за дотриманням виборчого законодавства;
- формування ефективних та неупереджених ЦВК;
- поінформованість виборців про програми кандидатів;
- готовність суспільства визнавати результати виборів.

Для українських виборців все ж таки більш прийнятною є лідерська стратегія. Наприклад, простому виборцеві значно легше зрозуміти відмінність між П.Порошенком та А.Яценюком, ніж розібратися в тонкощах ідеологій їхніх партій. Визначаючи лідерські риси кандидата, важливе значення мають моральні якості, що обов'язково враховуються при розробці іміджу. Проблема моральної поведінки влади є актуальною в країнах зі складним соціально-економічним розвитком. Передвиборча боротьба зосереджена на оцінці виборців поведінки кандидатів як «моральної» або «аморальної». Вигідне становище має кандидат, який зберігає свій «моральний» імідж. У сучасних умовах імідж кандидата може бути рівним іміджу політичної партії, яка є учасником виборчого процесу. Політичні партії, які використовують імідж відомих політиків, можуть мати значно кращі результати, ніж приймаючи участь у виборчій кампанії просто як окремих учасників. Таким чином, іміджеві технології можуть досягти своєї мети, презентуючи відомих особистостей. У свідомості виборців закарбовуються асоційовані образи політичних сил.

Для підвищення популярності кандидатів або партій під час передвиборчої боротьби використовується такий вид інформаційно-комунікаційних технологій як політична реклама. З кожними наступними виборами учасники все більше використовують ЗМІ, щоб налагодити комунікаційний процес з виборцями.

За сучасних масштабів виборчих кампаній безпосереднє спілкування кандидатів з виборцями є занадто складним. За таких обставин донесення інформації про кандидатів та їх програми можливе завдяки опосередкованій комунікації через джерела засобів масової інформації. Поле передвиборчої боротьби переміщується у поле інформаційної боротьби.

Впливовість засобів масової інформації обумовлена такими факторами: особливостями споживача інформації, готовністю довіряти інформаційним повідомленням, технологією самого впливу. Науковці, які спеціалізуються у даному напрямку, одноставно наголошують на ролі засобів масової інформації у виборчих кампаніях. Починаючи з 1990-х років, цей вплив значно зростає. Українські медійні структури під час виборчих кампаній також здійснюють значний вплив на виборців. Прикладом можуть бути позачергові вибори народних депутатів України 2007 року. На телебаченні найбільший вплив мали загальнонаціональні канали – на 47, 8% громадян. Згідно з результатами соціологічних опитувань, вплив регіональних та обласних каналів – 32, 4% виборців, міських – 13,7%, районних – 2,3% [4, с.54].

Крім телекомунікаційних каналів учасники виборчого процесу також використовують друковані ЗМІ. Політична реклама, яка розповсюджена в газетах і журналах, стала вагомим фактором електорального вибору. Стосовно ефективності використання преси необхідно зазначити, що за охопленням читацької аудиторії лідирують загальнонаціональні друковані ЗМІ. Співвідношення телекомунікаційних заходів у політичній рекламі не дає можливість стверджувати, що існує пряма залежність між результатами виборів і кількістю рекламних повідомлень. Прикладом може бути виборча рекламна кампанія Всеукраїнського об'єднання «Свобода», яка надіслала значно більшу кількість рекламних повідомлень ніж комуністи, але так і не увійшла до складу Верховної Ради України на позачергових виборах народних депутатів України у 2007 році.

Політична реклама є багаторазово випробуваною комунікаційною технологією у виборчих кампаніях. Разом з тим, як доречно зауважує М.Головатий, на кожних чергових виборах політичні партії витрачають значні кошти на рекламу самих себе, своїх програм і дискримінацію суперників. Однак така реклама не збігається, як свідчать результати виборів, з реальною легітимізацією цих партій, їх визнанням виборцями [5, с.71].

Для зацікавлення електорату політична реклама найбільш активно використовується під час виборів. Вона складається з комплексу інтегрованих маркетингових комунікацій, різних форм прямого та непрямого рекламування.

Ефективність використання реклами для досягнення поставленої мети можлива лише при врахуванні людської психіки. Привернення уваги аудиторії можливе із застосуванням довільної та спеціально створеної реклами. Перша застосовується у випадку, коли політична партія або лідер стають помітними раптово, без зовнішніх повідомлень. В даному разі використовуються образи, асоціації. Спеціально створена реклама виходить з того, що людина свідомо хоче щось побачити [6, с.91].

В подальшому політична реклама має викликати інтерес у виборців, здійснючи вплив на їх інтелект і емоції. Якість політичної реклами полягає не лише у формуванні у свідомості аудиторії уявлень про політичну силу, але й в спонуканні до підтримки її на виборах. У цьому і проявляється головна мета політичної реклами. Вплив політичної реклами визначається також й оцінкою політичної діяльності кандидата або партії виборцями. Якщо така оцінка відсутня, то вплив політичної реклами зменшується.

Отже, політична реклама закарбовує у свідомості виборців певні образи, які надалі перетворюються у стереотипи. Ефективність і сила впливу буде визначатися тим, наскільки людина буде уявляти зовнішній вигляд і зміст політичної діяльності кандидата та партії.

Здійснюючи активний вплив на свідомість виборців, реклама може формувати настанови й потреби людей, змушуючи проголосувати за певного кандидата. Вона визначає стиль поведінки та стереотипні уявлення електорату.

Можна виокремити основні вимоги до розробки ефективної політичної реклами:

1) реклама повинна демонструвати істотні переваги кандидата порівняно з кандидатами-конкурентами;

2) реклама має бути привабливою, а це означає наявність оригінальної ідеї, яка легко запам'ятовується. Цього можна досягнути завдяки вдалому графічному і текстовому співвідношенню. Рекламу необхідно подавати у ЗМІ з найширшою за охопленням аудиторією (глядачів, читачів, слухачів, користувачів).

3) вона має створювати образ-стереотип, який збільшує цінність рекламованого об'єкту у сприйнятті виборців. Вона має бути чітко спрямованою на визначену цільову групу;

4) реклама повинна зосереджувати увагу на головному без зайвої інформації і звертатися безпосередньо до споживачів.

Відмінною особливістю політичної реклами є те, що це форма непрямої політичної комунікації. До її структури входять: джерело інформації, засоби доставки й адресат. Для здійснення успішного процесу комунікації необхідно щоб комунікатор і отримувач інформації спілкувалися однією мовою. Крім того, символи цієї мови мають однаково сприйматися обома учасниками, вони повинні мати спільний пережитий досвід.

З цієї причини політичні сили використовують близькі для виборців концепції та зрозумілі історії. Таким чином, встановлюється тісний зв'язок між учасниками комунікації. Його називають маніпуляцією. Слово «маніпуляція» пов'язане із здатністю переконувати інших, розуміти їхні наміри і причини вчинків [7, с.89]. Адже будь-яка політична технологія, яка має справу з інформацією, містить елементи маніпуляцій. Сама ж маніпуляція може застосовуватися як самостійна або основна політична технологія. Вона є швидше технологією реалізації влади, а ніж її здобуття. Мало того, політичну маніпуляцію можна розглядати як один з типів влади [8, с.21].

За відсутності маніпуляційної складової досягнення бажаних результатів виборчої кампанії було б, мабуть, неможливим. Першою причиною цього є дефіцит часу для обох учасників маніпулювання. Той, хто маніпулює, не зважає на психологічну унікальність і свободу маніпульованого. З іншого боку, той ким маніпулюють, дає маніпулятору можливість це здійснити з причини пошуку легкого інформаційного матеріалу. Таким чином, об'єкт яким маніпулюють дає можливість проникнути у власний психологічний простір.

Іншою передумовою маніпулювання є руйнування психологічного імунітету, а саме настанов, переконань і цінностей. Маніпулятору необхідно ліквідувати фільтрацію інформаційних сигналів або ж обійти її. Всі психічні функції можуть бути об'єктом маніпулювання (раціональні та ірраціональні). Однак маніпулювання емоціями може мати тимчасовий характер, а маніпулювання настановами, цінностями та переконаннями спрямоване на переорієнтацію поведінки.

Оцінюючи можливості маніпулювання з використанням ЗМІ, можна констатувати, що вони є значними але не безмежними. Масова свідомість визначає межі маніпулювання через існуючі стереотипи та погляди в суспільстві. Для досягнення високої ефективності маніпулювання повинно спиратися на менталітет, традиції, побутові уявлення народу. Складним є визначення найбільш ефективного методу, бо кожен із них має певний цілеспрямований вплив. Усі засоби маніпулювання значно впливають на свідомість людей, примушують їх думати і діяти у певний спосіб.

48

Прикладами ефективних прийомів маніпулювання громадською свідомістю є: дезінформація, інформаційне відволікання, фрагментація політичних подій, метод резонансу, створення «образу ворога», формування політичних стереотипів.

Значним інформаційним ресурсом учасників передвиборчої кампанії є їх програми. Вони є комунікаційно платформою для кандидатів і виборців. Здійснюючи пропаганду своїх програмних положень, політичні суб'єкти формують власний електорат. Останнім часом науковці констатують послаблення програмної складової виборчих кампаній. Це пояснюють зникненням суттєвих ідеологічних відмінностей у програмах партій, що призводить до незрозумілості і плутанини у свідомості виборців. Для уникнення цього недоліку партії пропонують короткі меседжі, які коротко передають основний зміст кампанії.

Важливим інформаційним ресурсом виборчої кампанії стають соціологічні технології. До них відносять зокрема моніторинги, рейтинги, екзит-поли. З одного боку, вони мають віддзеркалювати громадську думку, а з іншого – застосовуються для впливу на її формування.

Перспективним каналом поширення інформації стає інтернет. До цього часу його використання у виборчих кампаніях було не

досить ефективним. Мережу здебільшого використовували для інформування громадян, а не для комунікації. Однак у подальшому сфера впливу інтернету буде швидше за все розширюватися.

Вплив засобів масової інформації на аудиторію в політичній сфері не можна оцінити однозначно. ЗМІ є багатограним інститутом, мета якого полягає в інформуванні громадян про події та явища, що відбуваються.

Необхідно зважати на спеціальну політичну роль ЗМІ у сучасному суспільстві. Науковець І.А.Василенко у своїх працях акцентує увагу на революційній ролі інформаційних технологій в сучасному політичному процесі. Інформаційна революція сприяла формуванню віртуальності та нелінійності політичних процесів. Новим ресурсом політичної влади стає доступ до нової інформації, який вона може по-різному використовувати. Дослідник виокремлює декілька якостей інформації як політичного ресурсу:

По-перше, на відміну від інших ресурсів, інформація при використанні не зменшується, тому політичного впливу вистачає на будь-яку аудиторію.

По-друге, інформація миттєво розповсюджується у просторі та її одночасно можуть використовувати різноманітні політичні актори. Інформаційний ресурс має перевагу всеохопності та одночасного впливу, що до інформаційної революції було неможливо [9, с.17-18].

Висновки. Сьогодні ЗМІ є провідним інститутом, який формує громадську думку стосовно найактуальніших політичних проблем. Управління інформаційними потоками є дуже важливим в зв'язку з необхідністю здійснення впливу на перебіг політичного процесу. Разом з тим ЗМІ виступають основним джерелом висвітлення політичних подій і трансляції інформації. Вони застосовують значну кількість ефективних прийомів для маніпулювання громадською свідомістю. Прикладами таких прийомів маніпулювання є: дезінформація, інформаційне відволікання, фрагментація політичних подій, метод резонансу, створення «образу ворога», формування політичних стереотипів.

Одним із найбільш поширених видів інформаційно-комунікаційних технологій є політична реклама. Вона складається з комплексу інтегрованих маркетингових комунікацій. Головна мета політичної реклами полягає в спонуканні до підтримки певного канди-

дата чи партії на виборах. Політична реклама закарбовує у свідомості виборців певні образи, які надалі перетворюються на стереотипи. Міра впливу, який вона здійснює на виборців, залежить від низки факторів, що мають бути враховані при її розробці та застосуванні. Відмінною особливістю політичної реклами є те, що вона є формою непрямой комунікації і містить маніпулятивну складову.

Джерела та література:

1. Сурмін Ю. Напрями вдосконалення виборчих технологій в аспекті досвіду виборів 2006 року / Ю. Сурмін // Сучасна українська політика. Політики і політологи про неї. – К., 2007. – Вип. 10. – С. 270-279.

2. Ожеван М. Медіатизація та медіакратія: масові комунікації у системі національної та міжнародної політичної безпеки / М. Ожеван // Стратегічна панорама. – 2007. – № 2. – С. 198-203.

50 — 3. Горбатова Н.В., Станкевич Л.Т. Информационные технологии. Виртуальные мифы и политическая реальность России / Н.В. Горбатова, Л.Т. Станкевич // Гуманитарные технологии и политический процесс в России. – СПб., 2001. – С. 85-101.

4. Бебик В., Трач Н. Соціально-психологічні аспекти ефективності політичної реклами в мас-медіа / В. Бебик, Н. Трач // Соціальна психологія. – 2008. – № 1. – С. 51-59.

5. Головатий М. Хто стане третім Президентом України? Про ідеологічні метаморфози наступних президентських виборів / М. Головатий // Політичний менеджмент. – 2003. – № 2. – С. 65-73.

6. Гармаш Н.С. Основні методи політичного впливу мас-медіа на громадську думку / Н.С. Гармаш // Вісник Хаківського національного університету імені В. Н. Каразіна : зб. наук. праць / Міністерство освіти і науки України, ХНУ імені В. Н. Каразіна ; ред. кол.: Сазонов М.І. (відп. ред.) [та ін.]. – Харків, 2007. – № 785. – С. 85-91. – (Серія: „Питання політології” ; вип. 10).

7. Мещеряков Б.Г. Макиавеллизм: правда и ложь в повседневной жизни / Б.Г. Мещеряков, А.В. Некрасова // Человек. – 2005. – № 6. – С. 87-95.

8. Гармаш Н.С. Проблеми маніпулювання в системі виборчих технологій: вітчизняні реалії / Н.С. Гармаш // Дні науки філософського факультету-2007 : міжнар. наук. конф., 18-19 квітня 2007 р. : матер. допов. та вист. – К. : Видавничо-поліграфічний центр „Київський університет”, 2007. – Ч. VIII. – С. 21-22.

9. Василенко И.А. Политическая философия : Учебное пособие / И. А. Василенко. – М. : Гардарики, 2004. – 239 с.

Стаття надійшла до редакції 29.02.2016

**УПРАВЛІННЯ ПРОЕКТАМИ В УМОВАХ ЗМІН ТА РИЗИКІВ:
ПРОБЛЕМИ ЕФЕКТИВНОСТІ**

У даній статті розглянуті деякі сучасні проблеми і шляхи оптимізації рішень, які підвищують ефективність управління проектами. Автором проаналізовані окремі експертні рекомендації стосовно формування концептуальних підходів до проектного менеджменту. Зокрема досліджені сучасні методики, розроблені Інститутом проектного менеджменту (PMI) у США в якості Стандарту відносно компетентностей виконавців проектів.

Зроблено висновок, що в Україні органам виконавчої влади слід особливо увагу приділяти формуванню сучасного управлінського менеджменту в умовах змін і ризиків із врахуванням сучасних міжнародних стандартів та реформування нормативно-правової бази України. Адже у кінцевому рахунку ідеться про той дух підприємництва й технічної компетентності, який спроможний допомогти Україні у досягненні статусу держави середньої ваги, яка б стала багатим членом об'єднаної Європи.

Ключові слова: проект, управління проектами, проектний менеджмент в умовах ризиків, ядерний / Атомний проект, фізики-атомники, Україна.

В данной статье рассмотрены некоторые современные проблемы и пути оптимизации решений, которые повышают эффективность управления проектами. Автором проанализированы экспертные рекомендации по формированию концептуальных подходов к проектному менеджменту. В частности исследованы некоторые современные методики, разработанные Институтом проектного менеджмента (PMI) в США в качестве стандарта компетенций исполнителей проектов.

Сделан вывод, что в Украине органам исполнительной власти следует особо внимание уделять формированию современного управленческого менеджмента в условиях изменений и рисков с учетом современных международных стандартов и реформирования нормативно-правовой базы Украины. В конечном счете речь идет о том духе предпринимательства и технической компетентности, который способен помочь Украине в достижении статуса государ-

ства «среднего веса», которая стала бы желанным членом объединенной Европы.

Ключевые слова: проект, управление проектами, проектный менеджмент в условиях рисков, ядерный / Атомный проект, физики-атомщики, Украина.

This article describes some of the current problems and ways of optimization solutions that improve the efficiency of project management. The author analyzes some expert advice on the development of conceptual approaches to project management. Specifically we studied some modern techniques developed by Project Management Institute (PMI) in the US as the standard of competence projects executors.

It is concluded that in Ukraine, executive bodies should pay particular attention to the formation of modern administrative management in the face of change and risk in accordance with modern international standards and the reform of the legal framework of Ukraine. After all, ultimately it is about the spirit of enterprise and technical competence, which is able to help Ukraine in achieving the status of the state average, which would be a welcome member of European Union.

Keywords: project, project management, project management in changes and risks context, Atomic Project, nuclear physicists, Ukraine.

Кожне суспільство перехідного типу, котре тим чи іншим способом намагається подолати бідність, неоднозначні соціальні проблеми, бажаючи при цьому не сходити зі шляху інноваційно-технологічного поступу, має насамперед оцінити власні ресурси, якість людського капіталу та часові можливості. У контексті сучасного глобального розвитку кожна держава немов би опиняється перед непростими викликами всесвітнього масштабу і у багатьох представників політичного класу (особливо небагатих і не дуже успішних країн) виникає запитання: а чи не повертаються часи, коли державні мужі змушені будуть знов керуватися макіавелістичними принципами, роблячи ставку на силові методи в умовах жорсткої конкуренції й анархічної поведінки близьких і далеких сусідів. Однак на початку XXI ст. стати на такий оманливий шлях було б великою помилкою. Адже, як зазначає відомий німецький соціолог Ульрих Бек, політика сьогодні (різноспрямована і полісемантична) розгортається у “складному й контингентному світово-

му суспільстві”, де під “політикою” і “державою” маються на увазі не традиційні схеми, засновані на економічно й націоналістично усічених поняттях політики і держави, притаманних зокрема парадигмам неокласичної економічної теорії, марксистської теорії або ж політологічного реалізму. За нових умов ідеться про дещо інше – динамічну самотрансформацію політики і держави для розширення їхнього ігрового поля, де б розпочали ефективно діяти додаткові інструменти та інститути демократичного контролю, зокрема суб- і транснаціональні моделі узгодження [2, с.270-271].

Одним з таких специфічних, але тим не менш ефективних (можна сказати точкових) додаткових інструментів суспільних перетворень стає проектно-орієнтована діяльність, без якої сьогодні не обходиться жодна значима сфера загальнолюдського розвитку. У цьому контексті варто підкреслити, що у першому десятилітті ХХІ ст. близько половини усіх організаційних процесів відбувалося в рамках тієї чи іншої проектної діяльності.

54

Історіографія проблеми. Якщо говорити про сучасну наукову літературу, де трактуються складні й різнопланові питання управління проектами, то відразу слід відзначити, що нас цікавить не весь спектр проблем, так чи інакше пов’язаний із управлінським менеджментом. Увагу зосереджуємо на питаннях управління проектами в умовах змін і ризиків. У цьому зв’язку, на нашу думку, особливого значення набуває проблематика пов’язана з людським фактором в управлінні проектами, зокрема питання мотиваційно-орієнтованого менеджменту і лідерства у проектах. У такому контексті заслуговує на згадку монографія українських дослідників С.Д. Бушуєва і В.В. Морозова [4], де зачіпаються методологічні аспекти управлінської діяльності, а також проблеми добору команд менеджерів. Чимало місця відведено лідерству у комунікаціях, насамперед, сучасним особливостям міжособистісних комунікацій та методам “подолання бар’єрів”. Як зазначають сучасні сербські дослідники Деніела Циріч та Боян Лаліч, здійснити інновації завжди важко, проте “управляти інноваціями ще складніше”. Тому ми завжди знаходимось перед низкою дилем не тільки як створити потенціал інновацій, але яким чином “зробити інноваційні процеси більш керованими” [16]. Деякі аспекти сучасного стану управління проектами в Україні у порівнянні з іншими державами проаналізовано у статті А. В. Ручкіна та Н. К. Шеметової (2016). Зокрема ав-

тори досліджують рівень зрілості управління в органах влади [11]. Отже, перед нашою країною у сучасних глобальних та регіональних умовах постало амбітне завдання перетворити Україну у менеджську державу.

Нагадаємо тут ще раз досить коротко (адже ці питання вже висвітлювались у спеціальній літературі), що з метою подальшої стандартизації проектно-орієнтованої діяльності і для громадських, і для комерційних організацій, а також для органів влади і самоврядування були розроблені і прийняті *засадничі методи до управління проектами*, описані у стандартах міжнародних і професійних організацій, зокрема Project Management Institute (PMI), International Project Management Association (IPMA), Association for Project Management (APM), International Standard Organization (ISO) та інших.

До прикладу, Міжнародна Асоціація Управління Проектами (IPMA) – сьогодні зареєстрована в Швейцарії як некомерційна, професійна організація, основною функцією якої є сприяння розвитку та широкому застосуванню на практиці різних методик проектної діяльності і підтримка розвитку «Управління проектами» як самостійної фахової дисципліни.

Виклад матеріалу. Оскільки під проектом розуміється насамперед унікальний процес, що складається із сукупності скоординованих і керованих видів діяльності, то у центрі уваги будуть параметри особистісних компетенцій тих, хто приймає участь у виконанні проектів на різних його етапах. Заключну частку запропонованої розвідки присвятимо освітнім практикам, які орієнтують тих, хто зацікавлений у проектній діяльності на вирішення складних проблем менеджменту в умовах невизначеності і підвищених ризиків, коли чимало дослідників висловлюють скептичні оцінки щодо самої “спроможності людини до дії”. Однак, незважаючи на це, варто, на наш погляд, і сьогодні говорити (за Хансом Йоасом) про *креативний характер дій* людини [10], щоби не стати віртуозом фальшивої гри.

Хотілося би також висвітлити унікальність процесу прийняття рішень у межах розробки і здійснення одного із значимих й креативних проектів ХХ століття, котрий до того ж мав глобальне значення для усього людства. Це буде своєрідним кейс-стаді даної статті, на якому також зосередимо увагу. А таким унікальними проектами, реалізованими у двох наддержавках ССРСР і США упро-

довж повоєнного періоду, був, як відомо, ядерний / Атомний проєкти. На нашу думку, саме його можна віднести до тих проєктів, де уперше після Другої світової війни були застосовані “гнучкі методології” управління як у США, так і в СРСР (зі всіма застереженнями), а він дійсно був за своїм характером й наслідками глобальним, ризикованим й почасти непередбачуваним з обох боків Атлантики.

Зупинимось тут на деяких цікавих аспектах детальніше, щоби зрозуміти його масштабність і складність в обох наддержавках. Будемо посилалися на фундаментальне російське видання документів “Атомний проєкт СРСР: документи і матеріали”, який вийшов у 3-х томах. Використаємо тут матеріали першого тому (2002), які стосувалися початкового етапу ядерних досліджень.

Американський проєкт був дуже потужним і витрати на нього склали близько 1 млрд. доларів за тодішніми цінами. Так, у спеціальному агентурному донесенні зазначалося, що “крупні наукові і матеріальні сили Англії і США кинуті на розв’язання новітньої наукової проблеми використання внутрішньої енергії атомного ядра урану” з метою застосування її у військових цілях – для виготовлення “уранової бомби величезної руйнівної сили”. У США для вирішення цієї проблеми були задіяні близько 500 учених – серед них такі відомі як Е. Фермі, Е. Лоуренс, Дж. Р. Даннінг, Р. Опенгеймер, Е. Мак-Мілан, А. О’Нір. Наукові роботи зосереджувалися у лабораторіях провідних університетів США – Колумбійському, Каліфорнійському, Чиказькому та деяких інших. Основна увага, якщо вести мову про виробничу складову (до якої, до речі, долучалися такі відомі фірми як Дюпон, Келлог, Форд, Дж. Джонс Констракшн), приділялась розробці дифузного методу. Його теоретична розробка була настільки успішною, що дозволила розпочати будівництво потужного заводу з виробництва 1кг урану-235 в день. Строки завершення його будівництва – вересень 1944 року. Місце будівництва – Тенесійська долина, на відстані 25 миль від м. Ноксвілл (штат Тенесі) [5, с.31].

У Радянському Союзі подібні теоретичні й практичні роботи також розпочалися. Академік Ігор Курчатов у листі 10 липня 1944 р., адресованому Л.Берія, який був куратором ядерного проєкту, відмічав, що теоретичний матеріал, який вже є дозволяє негайно розпочати будівництво “уран-графітового котла і уран-важка вода” (D2O). Про масштаби майбутніх робіт промовляло наступ-

не. Для побудови уран-графітового котла потрібно було 500 тонн чистого графіту і 50-70 тонн металічного урану. Для роботи іншого котла “уран–важка вода” необхідно було 2-4 тони важкої води і декілька тонн урану. Проте у процесі здійснення проекту виявилися дуже складні перешкоди, одна з котрих здавалася надскладною. По-перше, у СРСР тоді чистий графіт і важка вода не вироблялися зовсім. І що саме головне розвідані запаси покладів урану були невеликими й бідними (0,1%) і потребували збагачення [6, с.93].

Це виявилось досить складною проблемою для управлінців і тодішніх менеджерів ядерного проекту. Проте, як показав час, задачі були вирішені. І ось яким чином. Насамперед у 1945 р. було заплановано провести розвідку нових покладів урану в Середній Азії, Казахстані, Естонії, Ленінградській області, у Східному і Західному Сибіру, з’ясувавши при цьому їх перспективи. До того ж частина урану була вилучена у Німеччині – до 100 кг. металічного урану і у вигляді порошку. Однак найбільшого успіху СРСР добився у землі Саксонія, де знаходилися збагачувальні підприємства, а головне після проведення у вересні 1945 р. геолого-розвідувальних робіт, як відзначає ветеран атомної енергетики Н. Калякін, цифра покладів урану виявилася приголомшливою – 1500 тон! ... [1]. Головним завданням став плановий видобуток урану. Отже, вже у 1947 р. гірські управління 6 міст Саксонії, а також збагачувальний комбінат у м. Пехтельсгруне передавалися у власність СРСР (згодом було утворене акціонерне товариство). Тоді ж була створена “Зона інтересів АТ«Вісмут» в Саксонії”. Вона включала у себе 13 міських і земельних округів, на території яких проживало 40% населення Саксонії [3]. Це був дійсно подарунок – уран для товариша Сталіна, про який на перших порах не здогадувались американці.

Цікаво і те, що радянсько-німецьке акціонерне товариство «Вісмут» було третім у світі добувачем уранової руди після СРСР і США . У період з 1947 по 1990 роки там була здобута третина всього урану, використаного в радянській ядерній програмі. «Вісмут» був свого роду державою в державі – тут були свої магазини, будинки культури, житлові квартали, санаторії та інше. Працівники «Вісмуту» дійсно отримували високі зарплати і так звані “сталінські продуктові пакети”, а також пільги, які не йшли ні в яке порівняння з рештою території НДР, але люди платили за це своїм здоров’ям. «Вісмут» був найголовнішим стратегічним підприєм-

ством Східної Німеччини з усіма наслідками, що випливають – воєнізована охорона (у ній були зайняті більше 5 тис. осіб) [1], суворий пропускний режим, підписка про нерозголошення та інше. Це також було єдине підприємство НДР, для керівництва якого спорудили навіть бункерний командний центр на випадок ядерної війни.

І одним з головних проривів у здійсненні ядерного проекту, від якого залежали долі повоєнного світу, було залучення до співробітництва в атомному проекті СРСР (як, до речі, і в США) відомих німецьких вчених. Так, до прикладу, Манфред фон Арденне у листі від 10 травня 1945 р. на ім'я голови радянського уряду повідомляв, що очолюваний ним Інститут фізики ядра при міністерстві пошти працює зокрема над проектами щодо “надмікроскопічних досліджень з двома найбільш потужними надмікроскопами у світі” (він давав збільшення у 300 тисяч разів), а також веде дослідження у сфері фізики ядра за допомогою індикаторного методу за допомогою “радіоактивних і стабільних ізотопів”. У кінці листа М. фон Арденне зазначив: “З сьогоднішнього дня я надаю у розпорядження Радянського уряду мої інститути і самого себе” [7, с.288-289]. Дещо раніше, Курчатов запропонував залучити до співробітництва у Німеччині тих вчених фізиків, які розробляли уранову проблематику. Зокрема він пропонував налагодити контакти з такими всесвітньо відомими вченими як В.Гейзенберг, О Хан (спеціаліст з радіохімії), В. Боте (спеціаліст по атомному ядру), К.Віртц (спеціаліст з важкої води), К. Клузіус (спеціаліст з питань розподілу ізотопів дифузії). Усього у списку наданому до розгляду було 35 прізвищ вчених [8, с.285-286].

І ось вже у червні 1945 р. берієвські «менеджери» доповідають про роботу серед німецьких вчених результатом якої став можливий виїзд згадуваного М. фон Арденне зі співробітниками (11 осіб з родинами) до СРСР. Передбачалося зокрема збудувати у Криму або на Чорноморському узбережжі Кавказу спеціальний інститут прикладної електронної та ядерної фізики, котрий би розробляв проблематику ядерної фізики, електронних явищ, надмікроскопії, телебачення й радіолокації. Як відомо, у кінці 1945 р. в районі м. Сухумі був створений інститут під назвою “лабораторія «А»”, який входив у систему 9-го управління НКВД. Подібні цілі (в рамках ядерної програми) були поставлені перед Циклотронною лабораторією концерну Сіменс, очолювану лауреатом Нобелівської премії

Г.Герцем, який отримав її за дослідження іонізації атомів електронами. Він також дав згоду переїхати до СРСР (разом з групою з 11 спеціалістів) [9, с.317-319].

Зрозуміло, що змагаючись у силі і воєнно-політичній могутності супердержави США і СРСР досить часто забували про долі виконавців – простих людей і вчених. Це дійсно було військове й ідеологічне змагання двох несхожих і у чомусь схожих систем. Фізики-атомники і тим більше ядерна фізика були лише інструментами у руках менеджерів від політики. Такими жорсткими були тоді умови глобальної геополітичної гри. Приблизно та ж сама картина виявилася і під час реалізації радянського й американського Космічних проектів. Як згадував ветеран NASA Джеймс Барк (J.D.Burke), який більше ніж півстоліття працював у Лабораторії реактивного руху (Jet Propulsion Laboratory) – поблизу м. Пасадена що у Каліфорнії, для мене насамперед “це було змагання з Радянським Союзом і дістатися до Місяця для місячної науки було першочерговим завданням”, а вже, наприклад, магнітосферна наука була вторинною. І звісно, ті, хто займався питаннями польоту на Місяць розуміли це, на відміну від інших учених, які вважали саме “свою” науку першою і головною [17]. Цікаво, що саме Джеймс Берк стояв у витоків перших міжпланетних комунікацій «Земна куля – Місяць – Земна куля» (Earth-Moon-Earth) – саме це, здавалось, давало можливість комунікації у межах “глобального села двох світів” (two-world global village).

Отже, як видно із наведених даних, ядерний чи Атомний проект, який розроблявся паралельно у СРСР та США, був дуже складним і різноспрямованим із залученням тисяч виконавців і десятків важливих сфер життєдіяльності. Його можна навіть назвати “надскладним”. Слід особливо у зв’язку із цим зазначити, що подібні складні проекти мають такі відмінні риси. По-перше, вони передбачають (а в процесі їх реалізації ще створюються) безліч взаємопов’язаних підсистем і елементів в структурах проектів та їх взаємозв’язку з середовищем проекту. По-друге, мають бути декілька компаній або ж відповідних структурних підрозділів залучених у проект. Усе це передбачає також наявність різних функціональних сфер і дисциплін, задіяних у здійсненні проекту. По-третє, управління складним проектом здійснюється протягом декількох фаз його життєвого циклу. І насамкінець характерною рисою є те, що при управлінні

складними проектами використовується значна кількість відомих методів і коштів Управління Проектом, зазвичай, більше 60-80% від запланованого на початкових стадіях [12, с.19].

Подивимось тепер на деякі більш загальні методики проектної діяльності, які стосуються розподілу компетенцій та їх ролей під час командної роботи вже у контексті викликів ХХІ ст. – у добу ІТ та новітніх комунікативних практик. В одному із базових документів із підтримки менеджерської проектної діяльності, розробленої Інститутом проектного менеджменту у США (PMI) в якості Стандарту щодо компетентностей виконавців проектів особливо відзначено, що розподіляючи ролі у процесі розробки і виконання проекту необхідно виходити із стимулюючої моделі, за якої стиль керівництва дозволяє на рівні команди відстежувати як її члени віддзеркалюють проблеми проекту та адаптують власні рішення з метою поліпшення його реалізації. При цьому слід особливо подбати про забезпечення свободи для “команди розробників рішень”, спроможних дістатися кінцевої точки проекту своїми власними засобами у межах системи розширення прав і можливостей для усієї команди. Разом з тим, у Стандарті PMI особливо наголошується на триєдиному завданні, а саме: формувати проекти навколо вмотивованих особистостей; довіряти команді, будучи упевненим, що кожен із її учасників працюватиме, використовуючи усі свої можливості і, насамкінець, намагатися створити належну атмосферу й підтримку у всіх справах, де до цього спонукають обставини [19].

Однак однієї теорії управління дійсно недостатньо для передбачення й регулювання змін. Як пишуть експерти з питань управління змінами Грегорі Ші та Кессі Соломон, лідери, які моделюють поведінку і говорять про зміни дійсно можуть допомогти організаціям трансформуватися. “Але, поглянемо правді в очі, як часто вищий бос спускається і сидить серед звичайних співробітників?”. Більшість людей у великих організаціях стикаються з ним лише мигцем, на телеконференціях або ж під час його рідкісного відвідування. Незабаром він десь зникає і його гучні заяви стихають. Робітники, керівники і навіть топ-менеджери оглядаються, намагаючись зрозуміти, чи змінилося щось навколо них, чи вплинуло те, про що говорилось на їх “перевірені і надійні моделі поведінки. Якщо щось змінилося, о’кей, прийшов час адаптуватися. Але якщо нічого не змінилося, то навіщо щось міняти?” [14]. Отже, багато що залежить

від добре продуманого мотиваційного ряду для усіх учасників проектної діяльності.

Наш, так би мовити, робочий світ передусім пов'язаний із моделями поведінки. А вони залежать від задач, які поставлені у процесі реалізації проекту, установок та навичок виконавців, а також систем контролю і розповсюдження інформації (хто буде знати, що, коли) і системи прийняття рішень. Кваліфікований проект-менеджер може використати усе це для реалізації необхідних змін.

Саме так вчинив, використовуючи антикризові стратегії, у фірмі Hyundai головний директор «Хенде Мотор Груп» і «Хенде Мотор», які є найбільшими автовиробниками в Кореї, Чон Мон-Гу й досягнуті результати свідчать самі за себе. Він взяв підприємства, які збиралися покинути ринок у 1998 р. і створив те, що описується як “суміш з поліпшення якості, дизайну і маркетингу” [14], – те, що дає Hyundai явну перевагу над її конкурентами. Подібні зміни системного характеру вимагали тривалого часу і дещо більше, аніж просто натхненного “мотивуючого” лідера. Вони вимагали узгодженої, скоординованої і стійкої стратегії.

До прикладу, Hyundai створив новий і потужний підрозділ якості, центр глобального управління і контролю, а також реалізував безліч проектів з поліпшення окремих завдань або процесів, зменшив кількість ієрархічних рівнів, щоби тісніше співпрацювати при прийнятті рішень, зробив доступ до набагато більшої кількості інформації по всій організації у режимі реального часу, значно підвищив рівень технологічних інструментів – особливо на виробничому майданчику. Причому були змінені інструменти вимірювання, що створило умови для унікального поєднання якості, продуктивності і задоволеності клієнтів, також були найняті інноваційні дизайнери з підходом, який називається “рідинна скульптура”.

Отже, не випадково у Стандарті Розвитку компетенцій для менеджерів проектів (Project Manager Competency Development Framework) особливий наголос робиться не на простому представленні “специфічних знань”, а на їх поєднанні зі спроможністю до стійкого особистісного саморозвитку та компетентісного зростання. При цьому у спеціальному 3-му виданні Стандарту ідеться про базові параметри ризик-менеджменту у кризових і передкризових ситуаціях. Спочатку ідеться про необхідність створення “Плану управління ризиками (на виході / вході)”. Відповідний

документ має описувати яким чином управління ризиками проекту буде структуроване і виконане. При цьому план управління ризиками може бути неформальним і узагальненим або ж формальним і дуже докладним. Інформація, що міститься в плані управління ризиками варіюється в залежності від сфери застосування і розміру проекту. План управління ризиками суттєво відрізняється від реєстру ризиків, який містить список ризиків проекту та результати аналізу ризиків. Однак важливо пам'ятати, що Реєстр ризиків є складовою частиною плану управління проектом.

Важливою часткою стратегій управління ризиками залишаються техніки, що призводять до значного зниження ризиків. Методики планування реагування на ризики, пов'язані із погрозами, котрі дозволяють зменшити ймовірність виникнення ризиків, або ж їх утримання значно нижче допустимого порогу. Таким чином, Планування ризику (Risk Response Planning) передбачає розробку прийнятних/адекватних варіантів і заходів з розширення можливостей і зниження загроз для базових цілей проекту [18].

Зміни, навіть заплановані, завжди із собою несуть певні ризики і якщо ними не управляти, не спрямовувати їх у більш стабільне й передбачуване річище, то наслідки можуть бути катастрофічними. Так сталося, до прикладу, у СРСР, де керівництво на чолі з М.Горбачовим розпочавши амбітний політичний проект “Перестройка” нечітко собі уявляли чим же він насправді мав завершитися. Завершилося розпадом Радянського Союзу.

Приклад ще однієї глобальної організації наводять автори Грегори Ши та Кессі Соломон. Ідеться про Римо-католицьку церкву, де зміна керівництва завжди породжує багато надій на модернізацію структури, яку дехто взагалі вважає скандальною, яка не піддається змінам і утаємниченою. “Чи може понтифік, налаштований на зміни, повчитися у Hyundai?”, – задають контроверсійне запитання експерти. Церква могла б почати з того, що сформулювала б для себе конкретні уявлення, що має відбуватися регулярно і постійно у церкві, що в даний час не відбувається, і, навпаки, що має припинитися. Згодом слід задати собі такі *питання управлінського характеру* – які зміни в організаційній структурі або в підтримуючих структурах потрібні для того, щоб ініціювати зміни? Наприклад, чи абсолютно традиційна структура церковних парафій сприяє або заважає змінам. Або ж якою мірою організація фізично-

го чи віртуального простору підтримує реалізацію змін? Чи слугуватиме, до прикладу, легкий доступ до глобальної мережі росту почуття спільності серед прочан? При цьому важливо також врахувати “людський фактор”. Отже, важливим залишається питання, якими навичками і установками повинні володіти люди, котрі гратимуть ключові ролі у майбутньому? Наприклад, якими характеристиками повинен володіти кандидат на роль понтифіка?

Важливи при цьому є завдання з налагодження корпоративної, внутрішньоцерковної комунікації, у ході якої слід дати відповіді на питання – яка система комунікації сприятиме реалізації змін і блокувати небажані моменти? Наприклад, чи є метою більша прозорість? Якщо це так, в яких аспектах Римська Католицька Церква хотіла б бути більш прозорою і яким чином це має функціонувати – починаючи від швидкості передачі повідомлення і закінчуючи методом комунікації? І, насамкінець, як повинна виглядати система заохочення для людей, які діють відповідно до очікувань й наскільки стандартизованими при цьому мають бути фінансові або ж навчальні процеси? Процес прийняття рішень слід також переглянути, наприклад, яку роль і в якому рішенні повинні грати священнослужителі та миряни для того, щоби необхідні зміни настали?

Будучи досвідченими експертами з управління проектами Ши і Соломон, завершують свої поради так: “Поспостерегайте за Римокатолицькою церквою. Чим більше вона трактує необхідність змін як потребу в «іншому лідері», тим менше у неї шансів на реальні зміни. Чим більше вона трактує зміни як узгоджену, скоординовану і стійку переробку кількох робочих систем, тим більше шансів на реальні зміни ... і виживання, як це було з Hyundai, і як це було б з вашою організацією” [14].

Зрозуміло, що у сучасних умовах сама методика *management by projects* зазнала суттєвих змін. Нагадаю, що у 1990-ті роки виникла сама концепція управління за допомогою проектів, а вже пізніше управління проектами перейшло безпосередньо у компанії. Виникли методології управління портфелями проектів і програмами, а на багатьох підприємствах і в організаціях стали створюватися *корпоративні системи управління проектами* (КСУП). Згодом появилась, як зазначають В.Аньшин та О.Ільїна, потреба розробки способів вимірювання зрілості управління проектами в компаніях, і такі прийоми були розроблені і стандартизовані. А остан-

німи роками набувають популярності так звані гнучкі методології управління проектами, відбувається їх узагальнення та осмислення [13, с.7].

Деякі загальні позиції щодо Управління проектами у сучасній кризовій ситуації висловив СЕО-спеціаліст (APMG-International) Річард Фарро (Richard Pharro). Він зокрема зауважив, що у нестабільному світі важко передбачити, що буде відбуватися в майбутньому. Як уряди, так і організації стикаються з безпрецедентними скороченнями бюджету та іншими серйозними проблемами. Непередбачуваність ситуацій, скорочення бюджету і організаційні зміни можуть мати істотні впливи на тактику менеджерів і на результати проектів в цілому. Ключ до успішного управління проектами, на його думку, у тому, щоби “розбити їх на етапи” (to break them into stages), розпланувати кожен з цих етапів у деталях і “проявляти гнучкість щодо кожного з наступних етапів” у процесі реалізації проектів [15]. Дуже важливою при цьому є міжнародна сертифікація фахівців з управління проектами. Цей процес передбачає насамперед визначення відповідності: професійних знань, досвіду і навичок кандидата встановленим вимогам до фахівця з управління проектами, а також готовність дотримання кандидатом “етичного кодексу менеджерів проекту”.

Звісно, для України найважливішою є саме ця складова, яка відображає професійну підготовку менеджерів і якщо брати ширше якість управлінського людського капіталу. Як підкреслювалось у проведеному нещодавно дослідженні (2016) щодо оцінки рівня зрілості Управління проектами в органах влади в Україні, “в рамках концепції проектів органів виконавчої влади недостатня увага приділяється таким елементам, як матриця відповідальності, ієрархічна структура робіт і ризику проекту”. Відсутність документально закріпленої матриці відповідальності та ієрархічної структури робіт також сприяє розмиванню меж відповідальності виконавців, нерозумінню з боку учасників команди своїх ролей в проекті, прагненню перекласти відповідальність на інших учасників команди. В результаті все це призводить до зміни термінів виконання робіт по проекту у бік їх збільшення, зміни бюджету проекту, що в кінцевому підсумку позначається на якості результатів проекту [11]. В кінцевому рахунку мова іде про “дух підприємництва і технічної компетентності” (entrepreneurial flair and technical competence) з точ-

ки зору міжнародної політики та можливостей й перспективи досягнення Україною неофіційного статусу держави Середньої ваги, яка б дійсно могла стати запрошеним й бажаним членом об'єднаної Європи.

Джерела та література:

1. Архив акционерного общества «Висмут» // Режим доступу: http://www.wismut.ru/Histo ry 2_1.htm
2. Бек У. Влада і контрвлада у добу глобалізації / Ульрих Бек. – К.: Ніка-центр, 2011. – 405 с.
3. Болдырев Р.Ю. Советская оккупационная политика в Восточной Германии (1945-1949 гг.): экономический аспект / Роман Юрьевич Болдырев / автореф. дис. канд. ист. наук : 07.00.02 – Всеобщая история. – Архангельск, 2004 // Режим доступу: <http://www.dslib.net/istoria-otechestva/sovetskaja-okkupacionnaja-politika-v-vostochnoj-germanii-jekonomicheskij-aspekt.html>
4. Бушуєв С.Д. Динамічне лідерство в управлінні проектами / С.Д.Бушуєв, В.В. Морозов / Українська асоціація управління проектами. – К., 1999. – 312 с.
5. Документ №210. Из плана «Агентурно-нормативных мероприятий по агентурной разработке «Энормоз», не позднее 28 февраля 1944 г. // Атомный проект СССР: документы и материалы. – Т.1. 1938-1945. Ч.2. – М.: Издательство МФТИ, 2002. – 800 с.
6. Документ № 248. Записка М.Г. Первухина и И.В. Курчатова в ГКО Л.П. Берии «О развитии работ по проблеме урана в СССР», 10 июля 1944 г. // Там само.
7. Документ № 346. Перевод письма немецкого физика М. фон Арденне И.В. Сталину о согласии работать с «научными учреждениями СССР», 10 мая 1945 г. // Там само.
8. Документ № 343. Записка И.В. Курчатова Л.П. Берии о необходимости опроса немецких ученых, причастных к ядерным работам, 8 мая 1945 г. // Там само.
9. Документ № 358. Из справки «О вывозимых из Германии научно-исследовательских учреждениях, предприятиях, материалах и немецких специалистах, занимавшихся проблемой урана», 8 июня 1945 г. // Атомный проект СССР: документы и материалы. – Т.1. 1938-1945. Ч.2. – М.: Издательство МФТИ, 2002. – 800 с.
10. Йоас Х. Креативность действия / Ханс Йоас. – СПб.: Алетейя, 2005. – 320 с.

11. Ручкин А.В. Оценка уровня зрелости управления проектами в органах власти в Украине / А.В. Ручкин, Н.К. Шеметова // Режим доступу: http://www.investplan.com.ua/pdf/3_2016/18.pdf

12. Управление проектами: Основы профессиональных знаний, Национальные требования к компетенции специалистов / Под науч. ред. В.И.Воропаева. – М.: Изд-во «Консалтинговое Агентство «КУБС Групп - Кооперация, Бизнес-Сервис», 2001. – 265 с.

13. Управление проектами: фундаментальный курс : учебник / А.В. Алешин, В.М. Аньшин, К.А. Багратиони и др. ; под ред. В.М. Аньшина, О.Н. Ильиной. – М. : Изд. дом Высшей школы экономики, 2013. – 620 с.

14. Ши Г. Управление изменениями это больше, чем лидерство / Грегори Ши, Кэсси Соломон, 29 марта 2013 // режим доступу: <http://changeimpulse.com.ua/events/izmeneniya-v-usloviyah-neopredelennosti-10-2016.html>

66 — 15. Agile Project Management White Paper // Режим доступу: <https://www.dsdm.org/resources/white-papers/agile-project-management-white-paper>

16. Ćirić D. Managing Innovation: Are Project Management Methods Enemies or Allies / Danijela Ćirić, Bojan Lalić, Danijela Gračanin // International Journal of Industrial Engineering and Management (IJIEM), Vol. 7 No 1, 2016. – С.31 // Режим доступу: http://www.iim.ftn.uns.ac.rs/casopis/volume7/ijiem_vol7_no1_5.pdf

17. Early Lunar Mission. A Memoir by J.D.Burke // ASK. The NASA Source for Project Management and Engineering Excellence / Fall, 2008 // Режим доступу: http://www.nasa.gov/pdf/435956main_ASK_32_Fall_2008.pdf

18. Project Manager Competency Development Framework / Second Edition. – Project Management Institute, Inc., 2007. – 81 p. (Pennsylvania, USA) // Режим доступу: http://www.nioec.com/Training/PMI_Standard/PMCDF_SecondEd.pdf (С.75).

19. The DSDM Agile Project Framework (2014 Onwards). Handbook //Режим доступу: <https://www.dsdm.org/content/roles-and-responsibilities>

ІНФОРМАЦІЙНЕ СУСПІЛЬСТВО:
СВІТОВИЙ ДОСВІД ТА УКРАЇНСЬКІ РЕАЛІЇ

УДК: 327: 004.738.5

© Valentyna Bohatyrets

DIGITAL DIPLOMACY AS A CORE VECTOR
OF A COUNTRY'S IMAGE MAKING

У статті висвітлюється проблема створення іміджу країни як багатогранного та багатовекторного процесу, який вимагає активного залучення політичних, соціальних, культурних та комунікативних аспектів дієвої політики держави. Внаслідок стрімких технологічних, політичних, економічних і культурно-лінгвістичних змін, що призвели до турбулентності сучасного світового порядку, зрештою, усієї системи міжнародних відносин, змінилися і традиційні форми дипломатії. Глобалізація світових політичних процесів спричинила появу іміджевого феномену, його вплив на ефективність зовнішньої та внутрішньої політики, позиціонування держави у міжнародному інформаційному просторі. Інтернет - це концептуальна основа цифрової дипломатії, яка передбачає використання можливостей соцмереж та інформаційно-комунікаційних технологій для розв'язання дипломатичних завдань, які сприяють формуванню та просуванню позитивного іміджу нації. Отже, важливим засобом впровадження іміджевої стратегії є інформаційні технології, що на сучасному етапі світового розвитку проникають в усі сфери людської діяльності, здійснюють істотний вплив на формування світогляду людини, спосіб життя, систему міжособистісних відносин. Ключовими позиціями у реалізації іміджевої стратегії з забезпечення позитивного іміджу держави є налагодження конструктивної взаємодії із громадськістю, забезпечення зворотного зв'язку за допомогою різних засобів масової комунікації.

Ключові слова: формування іміджу країни (іміджмейкінг), цифрова дипломатія, міжнародний інформаційний простір, соцмережі, дипломатична робота, національний брендинг.

В данной статье рассматривается проблема создания имиджа страны как многогранного и многовекторного процесса, требующего активного привлечения политических, социальных, культурных и коммуникативных аспектов для реализации действенной полити-

ки государства. Вследствие стремительных технологических, политических, экономических и культурно-лингвистических изменений, которые привели к турбулентности современного мирового порядка и всей системы международных отношений, изменились и традиционные формы дипломатии. Глобализация мировых политических процессов привела к появлению имиджевого феномена, его влияние на эффективность внешней и внутренней политики, позиционирование государства в международном информационном пространстве. Интернет – это концептуальная основа цифровой дипломатии, предусматривающая использование возможностей соцсетей и информационно-коммуникационных технологий для решения дипломатических задач, способствующих формированию и продвижению положительного имиджа страны. Таким образом, важным средством внедрения имиджевой стратегии являются технологии, которые на современном этапе мирового развития проникают во все сферы человеческой деятельности, осуществляют значимое влияние на формирование мировоззрения человека, его образ жизни, систему межличностных отношений. Ключевые позиции в реализации имиджевой стратегии в рамках формирования позитивного имиджа государства – это налаживание конструктивного взаимодействия с общественностью, обеспечение обратной связи с помощью различных средств массовой коммуникации.

Ключевые слова: формирование имиджа страны (имиджмейкинг), цифровая дипломатия, международное информационное пространство, соцсети, дипломатическая работа, национальный брендинг.

The body of the article goes on to discuss the problem of a country's image making as a very multifaceted process, which takes into consideration different political, social, cultural and communicational aspects of the country. Drastic technological, political, economic, cultural and linguistic changes enhanced the turbulence of the modern world order, and with all human endeavors, transformed the whole system of international relations, and consequently, traditional forms of diplomacy. The globalization of world political processes has led to the emergence of an 'image' phenomenon, its impact on foreign and domestic policies' effectiveness, positioning the state in the international arena. The Internet – the core of 'digital diplomacy' – communicating ideas, promoting policies and fostering debate and

discussion, aims at advancing positive image of the nation. Consequently, important tools of implementing a country's image making strategies are digital communication technologies, currently involved in all walks of human life, produce significant influence on the formation of a person's world, life, system of interpersonal relations Digital diplomacy's top priorities are to develop strategies, to influence public opinion, organize human and material resources in ways that might help resolve their conflicts.

Keywords: *a country's image making, digital diplomacy, international information space, SNS, diplomatic work, nation branding.*

Worldwide competitiveness of the 21st century has made every country strive for its paragon branding and for its being favorably perceived and recognized all over the world. Besides, under such circumstances, the concept of a country's image has become the pivotal focus of heads of states, foreign policies, diplomats, political elite, scientists, grass-roots activists and universal citizens' activities since globalization has made the world more interdependent and all nations are in rivalry for investment, tourists, products, and education, whatever. A country's image making is a very multifaceted process, which takes into consideration different political, social, cultural and communicational aspects of the country.

Importantly, at the turn of the 20th and 21st century globalization processes immensely affected the global society as an information environment. Moreover, according to Alvin Toffler, the world humanity has been undergoing the so-called 'Future Shock' – the shattering stress and disorientation that we induce in individuals by subjecting them to too much change in too short a time." [10, p. 2].

Drastic technological, political, economic, cultural and linguistic changes enhanced the turbulence of the modern world order, and with all human endeavors, transformed the whole system of international relations, and consequently, traditional forms of diplomacy.

Symbolically, the recent spread of digital initiatives in foreign ministries is considered to be a revolution in the practice of diplomacy. [2]

The study delves into the academic underpinnings of digital (virtual) or e-diplomacy that significantly contributes to the embracing of a nation branding and its manifold implications for any statehood.

It should be stressed that most of the studies on digital diplomacy were predominantly conducted in North America and Europe; and few researches have been done in the Far East, Asia, and the Middle East.

Scholars have attempted to illustrate the interplay between the concepts of nation branding and public diplomacy in an increasingly digitized environment. It is imperative to clarify that nations use SNS (Social Networking System) in order to promote a national image and communicate their understanding of events to foreign audiences. Such communication is one aspect of public diplomacy. Therefore, digital diplomacy may contain facets of both nation branding and public diplomacy. [5]

Specifically, the adoption of digital diplomacy (i.e., the use of social media for diplomatic purposes) has been drawn in changing practices of how diplomats involve in information controlling, public diplomacy, strategy planning, international negotiations and, more importantly, crisis management. Though, admittedly, it is rather unfolding phenomenon to be comprehended from both an analytical and a practical perspective. The globalization of world political processes has led to the emergence of an 'image' phenomenon, its impact on foreign and domestic policies' effectiveness, positioning the state in the international information space, and the development of political culture in the modern world. Though, digital diplomacy presents tremendous opportunities for global engagement, it, however, generates new problems and challenges. As interpreting Daryl Copeland, 'made of clicks rather than bricks, virtual diplomacy as a digital universe with its full potential is applied in support of wide range of organizational objectives including the advancement of a new, more public style of diplomacy. Networks and connectivity, rather than specific platforms or technologies, are the hallmarks of the globalization age [1]

70

—

The Internet – the core of 'digital diplomacy' – communicating ideas, promoting policies and fostering debate and discussion aims at advancing positive image of the nation. The positive image of the nation, to be more precise, its authorities, is defined as a significant social factor, an essential part of policymaking in the context of strategic national interests' framework, including the use of digital communication technologies. A remarkable role in addressing the problem of forming a positive image of the state worthy of emulation play foreign communication technologies, which are a conceptual paradigm of political strategies of the state and other actors in international relations, where they are a component of international influences and factors functioning state in the international information media space. Active processes of global information,

which is the dominant of modern society, reached a new level – the problem of developing and implementing branding policy.

The e-diplomacy assumes and emphasizes the ‘electronic’ as a tool that should serve a state’s national interests in diplomatic relations. The preponderance of digital technology in this process is collapsing walls of barrier that ever restricted interactions and relations among States, International institutions, organization (governmental and non-governmental) and leaders especially in foreign relation and in knowledge sharing. [7]

Significantly, digital diplomacy is indisputably effective as a soft power tool. The United Kingdom is taking the highest ranking in the annual Diplomacy Live ranking of how ministries for foreign affairs fare on social media. France and the U.S. follow closely behind the U.K. In France, 173 diplomats use Facebook to communicate with one another, and new hires are required to take a social web training program upon their start. And in the U.S., the State Department even has a Tumblr account. According to A.Manning – a reporter on Vocativ’s visual news team, the research on ‘Diplomacy. Live’, conducts an in-depth annual study on how broadly foreign ministries use social media. Currently, as Digital Diplomacy Review informs, Twitter is the leading platform for foreign ministries. 83% of them use the platform for the likes of contests, breaking news alerts, and ‘hashtag’ campaigns. (It also allows for external affairs ministers to go viral by immediately responding to tweets. Facebook is the second most popular platform for digital diplomacy, with advantages including its new push-pull for composing posts in multiple languages. That’s among the biggest issues for expanding global reach, and the reason that the Vatican (which places 6th in digital diplomacy worldwide) has five different pages in Facebook, nearly identical except for language. The review notes that “the journey from ‘International’ to ‘International’ is already underway” adding that “viralpolitik” is slowly supplementing “realpolitik.” Whereas diplomacy used to take place behind closed doors, governments today use social media platforms to directly communicate with citizens and the rest of the world [4].

In terms of meteoric rise of extensive discussion among both the practitioner and scholar communities on diplomacy’s impact on nation branding and enhancing a country’s image, our attention was drawn to CPD’s (USA) joint project with the North America Advocacy division of Global Affairs (Canada). CDP researchers’ focus revolves around the

findings that digital technologies like social media and big data have not only reinforced and expanded public diplomacy discourses, but also become a driving force in change management in the structure and process of diplomatic work. There is a broad consensus that digital communication is central to a nation's efforts to engage with foreign publics, and that the general goal of such public diplomacy endeavors is to bring about actions performed/ decisions made by foreign actors which are favorable to the national interest.[9] We shouldn't underscore the importance of taking a rigorous approach to studying Joseph Montville's initially coined concept of track two diplomacy in 1981 as a counterbalance to traditional or track one diplomacy, which involved the work of governments and high level international bodies such as the United Nations, Montville defined track two diplomacy as 'unofficial, informal interaction between members of adversary groups or nations that aim to develop strategies, to influence public opinion, organize human and material resources in ways that might help resolve their conflict' [6, p. 162].

72

— Another case-study of the Northern Ireland showed that its community's networks developed to the extent that currently are often in the vanguard, trying to prevent disorder, whereas in the past they had been limited to reacting to violence. The Northern Ireland transition from a protracted armed conflict to a sustained peace with democratically accountable institutions has been a long drawn out process, during which time recurrent outbreaks of violence and disorder associated with the highly polarized divisions of the two main communities regularly threatened to undermine progress. The antipathetic relations between nationalist and unionist working class communities and with the police only created further difficulties in managing the disorder. However, over the past decade a variety of community-based policing initiatives have helped to reduce and control the street level violence and have also helped to build and develop relationships both between the two rival communities, but also between the communities and the police. The initial basis for the development of community-based policing activities was the network of locally based groups and individual activists that had been established by the community development sector in Belfast over a period of years. After the ceasefires these networks became more openly associated with wider political and paramilitary networks across the city, particularly through the presence of former prisoners working in the field of conflict resolution. These interconnecting networks had consid-

erable social capital, more than the community or political networks had alone, and they were able to utilize this in responding to the disorder that began to break out with some regularity after 1996. Over the course of a decade the community-based policing networks were able to build and develop their activities and their capacity to intervene effectively at times of tension by extending their engagement within their own community, with members of the other communities and with the police. [3, pp.16-17]

In terms of aforesaid, of particular interest is a comparative analysis of the China coverage of the BBC World Service, CNN International and Deutsche Welle (DW). The study reveals three very different approaches to reporting the news on China. Indeed, rather than think of BBC, CNN and DW as providing similar services and thus competing with each other to reach audiences, the different approaches represented in the data and described identify three different types of news (agendas) about China, and three different means of presenting (frames) China-related stories. Whereas BBC's China emphasis is mostly related to politically important events involving China, including outlining perceived weaknesses in Chinese politics and society, CNN International tended to avoid such controversial topics. When it did report on them, CNN International largely avoided offering critical assessments of the Chinese government. Instead, CNN International's China-related news was to a large extent non-political, dealing with timely social issues of interest to a particular audience, but typically unimportant in terms of an understanding of policies and trends in international politics. DW's approach to China-related news was also very different from both BBC and CNN International, offering the most China-related stories, emphasizing China's growing role in the global economy and in international politics, while also providing the relevant information from important stakeholders on timely political issues. Each of the broadcasters provides a relevant yet very different perspective of China, each likely to appeal to very diverse international audiences and each with its own strengths and weaknesses. [8, p.41]

Consequently, important tools of implementing a country image making strategies are digital communication technologies, currently involved in all walks of human life, produce a significant influence on the formation of a person's world, life, system of interpersonal relations. A key position in the implementation of branding strategies to ensure a

positive image of the state is to establish constructive interaction with the public, providing feedback through various means of mass communication.

Overall, the integration of digital tools in the diplomatic work and their optimal use represent the prerequisites for efficiency in the 21st century. To sum it up, the peculiarities of formation and practice of digital diplomacy of the United States, China, Canada, the Northern Ireland, as a key vector of a country image making policy, present tremendous opportunities for the Ukrainian diplomatic service to follow. Currently, the Ukrainian foreign policy marks a profound gap in both enhancing Ukraine's positive image and practicing digital diplomacy. The possibilities of digital diplomacy in Ukraine are limited due to the lack of national information, computer illiteracy and communication strategy, shortage of trained professionals and a tier of risks typical for the use of Internet.

74

—

Therefore, further studies will facilitate understanding the basic principles that can be used in the long-term foreign policy of Ukraine. In other words, the given conceptual review is supposed to stir greater interest toward the problem of entwined nation branding and digital diplomacy among critical communication scholars, and to encourage further theoretical and empirical engagements with this phenomenon.

References:

1. Copeland, D. *Virtuality, Diplomacy, and the Foreign Ministry: Does Foreign Affairs and International Trade Canada Need a "V Tower"?* // *Canadian Foreign Policy Journal*, 15(2), 1-15, 2009.
2. Corneliu B, Holmes M. *Digital Diplomacy: Theory and Practice*, London, Routledge, 2015, 238p.
3. Jarman N. *Policing the Peace Community-based Peacebuilding and Political Transition* p.5-19 // Joseph J. Popiolkowski and Nicholas J. Cull. *Public Diplomacy, Cultural Interventions & the Peace Process in Northern Ireland: Track Two to Peace?* USC University, 2009, 105p.
4. Manning A. *The Countries Leading The Way In Digital Diplomacy* <http://www.vocativ.com/338889/how-the-best-country-at-digital-diplomacy-failed-irl/> (Accessed 17.10.2016)
5. Manor I. *Framing, Tweeting, and Branding: A Study in the Practice of Digital Diplomacy*, 2015 <http://uscpublicdiplomacy.org/blog/framing-tweeting-and-branding-study-practice-digital-diplomacy/> (Accessed 17.01.2016)

6. Montville J. Track Two Diplomacy: The Arrow and the Olive Branch / Volkan V., Montville J., Julius D. Massachusetts: Lexington Books, 1981.
7. Nweke E. Diplomacy in Era of Digital Governance: Theory and Impact. Information and Knowledge Management, Vol 2, No.3, 2012, p.22-26 <http://www.iiste.org/Journals/index.php/IKM/article/viewFile/1784/1737> (Accessed 10.04.2016)
8. Seib Ph, Powers S. China in the News A Comparative Analysis of the China Coverage of BBC World Service, CNN International, and Deutsche Welle. http://uscpublicdiplomacy.org/sites/uscpublicdiplomacy.org/files/legacy/media/China_in_the_News_Report.pdf (Accessed 04.03.2016)
9. Social Media Analytics for Digital Advocacy Campaigns: Five Common Challenges Discussion Paper, April 2016 <http://uscpublicdiplomacy.org/sites/uscpublicdiplomacy.org/files/uME%20paper.pdf> (Accessed 04.03.2016)
10. Toffler A. Future shock. New York: Bantam Books, 1981, 517 p.

**НІМЕЦЬКОМОВНІ МАС-МЕДІА ПРО СУЧАСНУ
МІГРАЦІЙНУ ПОЛІТИКУ НІМЕЧЧИНИ СТОСОВНО
БІЖЕНЦІВ (ПРОБЛЕМА КРИЗИ ДОВІРИ)**

Стаття присвячена аналізу основних проблем сучасної міграційної політики Німеччини на сторінках німецькомовних мас-медіа. На прикладі ставлення членів великої урядової коаліції до рішень федерального канцлера та їх оцінок міграційної політики автор досліджує питання внутрішньополітичної кризи в Німеччині та кризи довіри. Охарактеризовано ставлення ключових країн-членів ЄС до загальноєвропейської та німецької міграційної політики. Дослідження показало, що спроби вирішити проблему біженців зі сторони Німеччини стали поштовхом до змін в німецькому законодавстві та стимулом до нових ініціатив в міграційній політиці ЄС.

76

Ключові слова: міграційна політика Німеччини, біженці, мас-медіа, велика коаліція, федеральний канцлер.

Стаття посвящена анализу основных проблем современной миграционной политики Германии на страницах германоязычных масс-медиа. На примере отношения членов большой правительственной коалиции к решениям федерального канцлера и их оценок миграционной политики автор исследует вопрос внутриполитического кризиса в Германии и кризиса доверия. Дается характеристика отношению ключевых государств-членов ЕС к общеевропейской и немецкой миграционной политике. Исследование показало, что попытки решить проблему беженцев со стороны Германии стали толчком к изменениям в немецком законодательстве и стимулом к новым инициативам в миграционной политике ЕС.

Ключевые слова: миграционная политика Германии, беженцы, масс-медиа, большая коалиция, федеральный канцлер.

The article deals with the analysis of main problems of Germany's modern migration policy in German media. The author investigates domestic policy crisis and crisis of trust on the basis of attitude of members of big government coalition towards the solutions of Federal Chancellor and their estimations of migration policy.

Attitude of German citizens towards refugee policy of Federal German Government and Federal Chancellor and its influence on level of confidence in Federal Chancellor are analyzed. In this article the peculiarities of German law about granting of asylum and possibility to transmigrate families of refugees are studied. Proposals of members of Federal government to limit the juristic possibilities to transmigrate members of refugee families are evaluated.

The attitude of main member states of the European Union towards European and German migration policy is defined. The author analyses proposals of Federal government's members and leading member states of the European Union for measures, which Germany has to take in its migration policy.

The study found that the Germany's attempt to solve the problem of refugees was an incitement to changes in the German law and a stimulus for initiatives in the migration policy of the European Union.

Keywords: *migration policy of Germany, refugees, media, big government coalition, Federal Chancellor.*

З набуттям чинності права отримання громадянства Німеччини (2000) й ухвалення Закону про міграцію (2005) міграційна політика Німеччини визначила те, що Німеччина фактично стала країною мігрантів. Політика інтеграції стала важливим аспектом німецької міграційної політики. Урядова коаліція ХДС / ХСС / СПД під керівництвом канцлера ФРН Ангели Меркель у листопаді 2005 року прийняла рішення про надання всебічного сприяння інтеграції мігрантів та залучення до процесу міграції нових мігрантів. Для цього реалізовувався курс німецького уряду на мультикультуралізм.

Мультикультуралізм означає великий компроміс, спрямований на досягнення лояльності до мігрантів в державі, в обмін на збереження рідної їм культури, а також на захист європейської культури від іноземних впливів, шляхом обмеження кількості мігрантів. Німеччина намагалася одночасно отримати достатню кількість працівників, і зберегти німецьку ідентичність. Однак це не вийшло. Мультикультуралізм привів до постійного відчуження мігрантів.

Міграційні потоки останнім часом досягли такої інтенсивності, що зміни, пов'язані з ними, провідні аналітики вважають справжньою проблемою. Проблема міграції в Європі в останнє десятиліття вийшла на передній план. Європейські політики визнали полі-

тику мультикультуралізму провальною і зараз намагаються переглянути ставлення до мігрантів. Британський прем'єр Д. Кемерон, приміром, закликає назавжди відмовитися від провальної політики мультикультуралізму і більш агресивно захищати західні ліберальні цінності.

78
—

Зважаючи на актуальність змін в європейській міграційній політиці, об'єктом нашого дослідження є міграційна політика Німеччини, предметом – міграційна політика Німеччини щодо біженців у німецькомовних ЗМІ. Враховуючи новизну та актуальність даної проблематики, автор статті намагається охарактеризувати сучасну німецьку міграційну політику щодо біженців у контексті внутрішньополітичної та загальноєвропейської кризи довіри. Ми спираємось зокрема на статистичні дані та положення загальноєвропейського та німецького права надання притулку біженцям, опубліковані Представництвом Верховного комісара ООН з питань біженців у Берліні [1, с. 5-7]. Особливості процедури надання притулку та роль Туреччини у вирішенні міграційної кризи досліджують відомі німецькі політологи Юдіт та Карл Копп. У своїй праці вони наголошують, що Туреччина взяла на себе значні зобов'язання у прийнятті біженців, тоді як ЄС не особливо прагне знайти гуманне рішення проблеми сирійських біженців [15, с. 18]. Окремі заяви представників великої коаліції та опозиції дали можливість суб'єктивно оцінити їх ставлення до досліджуваної проблематики. Так, у заяві від 15 січня 2014 р. представники фракції „Ліві“ бундестагу закликали до проведення „відкритої, солідарної та гуманної політики ЄС щодо біженців“ [11, с. 3].

Значну інтенсивність міграції в Європі, зокрема в Німеччині, форсують внутрішньополітичні зміни в деяких країнах Близького Сходу. Зокрема події «Арабської весни», війна в Сирії викликали додаткові потоки біженців в Європу. Кількість клопотань про надання захисту, поданих в ЄС-27 в 2001 р. становила 425 тис., скоротилося до 200 тис. в 2006 р., проте знову зросло в 2012 р., сягнувши 335895. В 2013 р. шукачів притулку було майже на сто тисяч більше, ніж попереднього року, – 434160 тис., що є максимальним показником для нинішнього століття [9, р. 15]. При цьому Німеччина залишається найпривабливішою для мігрантів країною Європи. За даними Управління верховного комісара ООН у справах біженців, в

2014 році країна посіла перше місце за кількістю звернень про надання притулку.

Збільшення потоку біженців до Європи стало випробування для міграційної політики Німеччини. З однієї сторони, країна не була готова прийняти всіх біженців, які прагнули отримати притулок в Німеччині. З іншого боку, федеральний канцлер А. Меркель постійно стверджувала, що надання притулку біженцям – це моральний обов'язок ФРН.

Голова німецького уряду Ангела Меркель уже порівняла завдання з вироблення єдиної міграційної політики із зусиллями порятунку Греції. Це, на її думку, має стати наступним великим проектом для всієї Європи, який підтвердить спроможність європейців діяти спільно. Експерти-економісти підтримали голову німецького уряду А. Меркель, яка заявила, що економіка країни достатньо потужна і витримає навалу біженців.

Проте, голова партії СПД А. Меркель визнала, що бажає зменшити кількість біженців, оскільки їх значне зменшення „в інтересах всіх“. Це стосується питання забезпечення та інтеграції в Німеччині, ситуації в Європі, а також самих біженців. При цьому вона вказала на позитивні зміни: кількість пошукачів притулку із західно-балканських країн зменшилася до нуля, федерація звільнила федеральні землі від фінансового навантаження та від зобов'язання виготовляти нові посвідчення біженців, ЄС витратить чергові 3 млрд. євро на покращення умов проживання біженців в Туреччині.

Однак, щоб зберегти Шенгенську зону, необхідно покращити охорону європейських зовнішніх кордонів. При цьому не варто очікувати від Італії та Греції, що вони залишать у себе всіх біженців. У цих країнах треба терміново побудувати Hotspots, в яких будуть реєструвати та розподіляти біженців.

За зусилля у політиці щодо біженців та роль у боротьбі з міграційною кризою канцлер Німеччини попри всю критику Ангела Меркель отримала нещодавно ще одне визнання. Газета The Financial Times визнала її «Людиною року». Як зазначає видання, глава ФРН не стала закривати кордони Німеччини від хвилі біженців, як того хотіли консерватори. З обережного, послідовного канцлера, яка десять років очолювала країну, А. Меркель за кілька тижнів перетворилася на політика зі сміливими переконаннями. Проте, поки що неясно, чи виправдає себе міграційний курс лідера ФРН.

А. Меркель стверджує, що мігранти «збагачують культурне життя Німеччини», і закликає співгромадян керуватися християнськими принципами. «Дозвольте нам проявити мужність, щоби сказати, що ми – християни. Дозвольте нам проявити мужність, щоби сказати, що ми будемо вести діалог з мусульманами», – наголошувала канцлер в одному зі своїх виступів [17].

Однак через свою міграційну політику А. Меркель вже неодноразово зазнавала критики, зокрема, з боку однопартійців з Християнсько-демократичного союзу (ХДС). Її звинувачували в необережності, попереджаючи, що наплив мігрантів може зруйнувати країну.

На відміну від тих, хто вимагає проведення більш жорсткого курсу політики щодо біженців, партія СПД рішуче вимагає шляхом проведення дієвих мір значно зменшити наплив осіб, які подали заяву на отримання притулку, та біженців. Крім того, члени партії підкреслюють, що варто посилити прикордонний контроль, доки не буде забезпечений повноцінний контроль зовнішніх кордонів Шенгену. Міграція повинна бути керованою, а особи, яким відмовили у наданні притулку, необхідно відразу депортувати [10].

За допомогою країн транзиту та походження потрібно побороти причини втечі. Партія СПД наполягає на посиленні зовнішніх кордонів ЄС та виступає за розширення діяльності прикордонного агентства Frontex до меж підрозділу, який планують залучити до охорони морського та наземного кордону.

Чисельність нового підрозділу у порівнянні з Frontex планують більш ніж подвоїти до тисячі прикордонників, відповідно збільшать і бюджет, повідомляє радіо Deutschlandfunk. Діяльність такої структури важлива для контролю над нелегальною міграцією, про що свідчать наступні дані: менше чверті біженців, які потрапляють на територію ЄС через Грецію, контролювана та зареєстрована. Згідно даних агентства Frontex, з 20 липня по 30 листопада 2015 р. в Грецію прибуло 400 тис. біженців. В базі даних EURODAC було зареєстровано тільки 121 тис. біженців, які прибули в Грецію [18].

Проте генеральний секретар партії СПД впевнений, що „Німеччина не зможе самотужки побороти причини втечі, їх потрібно вирішувати по місцю. На цьому ми повинні сконцентрувати свої зусилля“ [17]. На думку в. о. голови партії СПД Ю. Кльокнер, поняття „інтеграція“ означає спочатку сприяти, а потім вимагати“ [14].

Однак голова партії СПД З. Габріель вимагає, щоби уряд Німеччини перейшов від хаотичної до запланованої міграції. Адже якщо не вдасться гарантувати безпеку зовнішніх кордонів Європейського Союзу, тоді відкриті європейські кордони опиняться в небезпеці.

Дискусії навколо питання вирішення кризи біженців відбуваються не тільки в рамках партії СПД, але й всередині урядової коаліції. Так, партнери по коаліції партії СПД та ХДС посилюють тиск на федерального канцлера А. Меркель (ХДС). На думку голови фракції бундестагу Т. Опперманна, вона повинна досягнути обіцяного „європейського рішення“ [21]. На початку січня 2016 р. генеральний секретар партії ХДС П. Таубер закликав форсувати депортацію мігрантів, які не отримали статус біженця у Німеччині. При цьому він зазначив, що якщо в Німеччині в середньому відхиляється кожне друге клопотання про притулок, то тоді федеральні землі повинні щоденно висилати з країни тисячу мігрантів [16].

Тим часом продовжувалися дискусії навколо кризи біженців та росло незадоволення курсом федерального канцлера. Колишній прем'єр-міністр землі Баварія Е. Штойбер висунув А. Меркель ультиматум – до березня 2016 р. До цього часу кількість біженців необхідно значно зменшити. Він, як і деякі інші критики у фракції Союз, виступав за повне закриття кордону з Австрією.

Політики партії СПД Г. Оттінген та Ю. Кльокнер притримувались поміркованої позиції і захищають ідею запланованої домовленості між Німеччиною, Австрією та Словенією для захисту кордону, розуміючи, що подібні регіональні домовленості – тільки допоміжне вирішення проблеми.

В цей час у німецькомовній пресі з'являлися повідомлення про те, що Німеччина і Австрія вже з початку 2016 року відмовляли окремим мігрантам у можливості перетнути їхній південний кордон. А у другій половині січня 2016 р. Австрія повідомила, що з початку року вона відмовила 1700 мігрантам. І це незважаючи на те, що країни-члени ЄС домовилися відсилати мігрантів, у яких нема перспективи залишитися в Європі, вже з Італії та Греції.

Близько 100 депутатів урядової коаліції бундестагу висловили своє незадоволення політикою А. Меркель щодо біженців, серед яких 44 її однопартійці з ХДС. Вони вимагали від А. Меркель дотримання Дублінських угод, тобто дотримуватися діючих правових норм та не пропускали певні групи осіб через кордон. Поді-

бні вимоги висловили на початку січня 2016 р. також 56 депутатів партії ХСС. Крім того, уперше пролунала критика з лав німецького уряду. Міністр транспорту Александр Добріндт (ХСС) публічно поставив під сумнів політику Меркель щодо біженців.

Представник партії ХДС Р. Газенльофф вимагав від А. Меркель назвати максимальну кількість мігрантів, яких Німеччина в змозі прийняти. Він підкреслив, що розуміє, чому федеральний канцлер не зробила це раніше – „вона просто не хотіла, щоб біженці використали їх останню можливість для втечі і таким чином спровокували великий потік біженців в напрямку Німеччини“ [8]. На думку Р. Газенльоффа, німецький уряд повинен показати своїм громадянам, що він розуміє реальність подій та має відповідний план дій.

Ще у жовтні 2015 р. прем'єр федеральної землі Баварія Х. Зехофер погрожував федеральному канцлеру подати позов до Федерального конституційного суду. Таким чином голова партії ХСС планував добитися дієвих заходів для зменшення потоку пошукачів притулку. Політик партії Союз Ш. Маєр (ХСС) вважає, що термін до саміту країн-членів ЄС в лютому дійсно важливий, і якщо Європа не здатна, то федеральний уряд повинен вжити національних заходів для значного зменшення кількості біженців [20].

82
— Політика А. Меркель зазнавала критики і зі сторони колишнього федерального канцлера Г. Шредера. На його думку, „можливості Німеччини з прийому, забезпечення та інтеграції біженців обмежені. А все решта – ілюзія“ [17]. Необмежений потік біженців до Німеччини він охарактеризував як помилку, адже „таким чином складається враження, ніби національні кордони вже не мають значення. А це небезпечно і неправильно“.

Про необхідність та можливий сценарій запровадження прикордонного контролю попереджав міністр фінансів В. Шойбле (СПД) ще в Брюсселі. Під час консультацій міністрів фінансів країн-членів ЄС на початку січня 2016 р. він наголосив, що „якщо Німеччина наслідує приклад Швеції, то це вже не буде німецька проблема, а значна загроза для Європи“ [12].

Німецький журналіст К. Гассельбах вважав, що хоча соратники по партії ХДС в Німеччині й підтримують курс Ангели Меркель щодо біженців, однак канцлер не зможе реалізувати свою політику на рівні Євросоюзу. План А. Меркель щодо «справедливішого» розподілу біженців всередині ЄС фактично зазнав поразки, оскільки

її партнери по ЄС не готові брати на себе зобов'язання щодо прийому біженців. На наш погляд, в цьому питанні важливою є думка президента Європейської Ради Дональда Туска. Натякаючи на позицію А. Меркель, він зазначив, що хвиля біженців «надто велика, щоб її не зупинити». Спроба нав'язати всім країнам ЄС обов'язкові квоти на прийом біженців, за словами Туска, межує з «політичним примусом» [4].

Суттєві відмінності у підходах країн-членів ЄС особливо помітні у питанні розподілу біженців. Ідеться про механізм Європейського Союзу, згідно з яким, біженців, котрі масово прибувають до південних країн Спільноти, мають розподілити між країнами-членами ЄС. Під час саміту ЄС у вересні 2015 р. міністри внутрішніх справ прийняли рішення про розподіл 120 тис. біженців. Проте, таке рішення не було досягнуто шляхом консенсусу: Угорщина, Чехія, Словаччина, Румунія проголосували проти.

Єврокомісія давно наполягає на тому, щоби запровадити обов'язкові квоти з розподілу біженців відповідно до розміру ВВП і кількістю мешканців країни. Однак, про квоти поки що так і не вдалося домовитися. В ухваленому по завершенню засідання документі називаються лише абсолютні цифри біженців, які мусить прийняти певна держава. Німеччина, наприклад, розмістить у себе 31 тис. біженців, Чехія – 3 тис., а Словаччина – 1,5 тис. людей [13].

На початку 2016 року Вишеградська група зайняла активну позицію в цьому питанні. На думку міністра Польщі М. Блащака, „позиція Вишеградської групи є солідарною – ми виступаємо проти механізму автоматичного розподілення“ [3]. Адже Польща, Чехія, Словаччина та Угорщина хочуть змінити міграційну політику західних країн ЄС, які є ціллю міграції.

Поряд з небажанням деяких країн-членів ЄС прийняти рішення щодо загальноєвропейської політики стосовно біженців та наростанням суперечок всередині ЄС, наприкінці 2015 р. почастішала критика на адресу курсу А. Меркель навіть від її прихильників. Прем'єр-міністр Нідерландів, християнський демократ М. Рютте нещодавно заявив: «Як ми знаємо з прикладу Римської імперії, великі імперії занепадають, коли їхні кордони погано охороняють» [4]. І навіть постійний прибічник А. Меркель міністр фінансів Ф. Шойбле порівняв неконтрольовану міграцію з «лавиною», яку може спричинити «необережний гірськолижник».

А. Меркель поки що залишається вірною своїй політиці. Однак тим самим вона, сама того не бажаючи, посилила внутрішні конфлікти в Європі. Все частіше на виборах перемагають праві партії, а у пресі лунають думки щодо доцільності Шенгенської зони за відсутності контролю на внутрішніх кордонах. При цьому ще й вимагується важкий побічний ефект у Великобританії, де незабаром повинен відбутися референдум щодо подальшого членства країни в ЄС.

84

Федеральний канцлер А. Меркель може зіткнутися з «бунтом» у своїй ж партії ХДС/ХСС. Ще у вересні 2015 р. представники цієї партія в Баварії вважали невірним рішення канцлера надати притулок в Німеччині біженцям, що «застрягли» в Угорщині. Тому вони постійно наголошували на обмеженні прийому біженців. Так, у 2015 році Німеччина прийняла близько 1,1 млн. біженців. В середньому щоденно близько 3 тис. біженців продовжує перетинати баварський кордон. Щоб зменшити наплив біженців, федеральний канцлер вважає за необхідне побороти причини втечі біженців в інші країни, активізувати співпрацю з Туреччиною з метою контролю за зовнішніми кордонами ЄС, а також здійснити солідарний розподіл пошукачів притулку серед країн-членів ЄС. Проте міграційна криза може стати випробуванням не лише для ЄС, але й для правлячої у ФРН коаліції.

Консерватори виступають проти політики «відкритих дверей» німецького канцлера. Такі віяння виникли після нападів на жінок у Кельні напередодні нового року. Повідомлялося, що кількість кримінальних справ, порушених за фактами нападів на жінок у новорічну ніч в Кельні, зростає до 379 [2]. Скептики партії канцлера хочуть зробити офіційний запит з вимогою повністю відновити контроль на кордонах і заборонити в'їзд майже всім біженцям. Ініціатори змін вимагають, щоб біженці дотримувалися правила ЄС і подавали свої заявки в першій країні ЄС, що дасть Німеччині право не пускати тих, хто буде намагатися перетнути її кордон з Австрією. Під час парламентських дебатів у середу, 13 січня, німецький уряд отримав міжпартійну підтримку в планах внести зміни до Кримінального кодексу про те, щоб мігрантів, засуджених за тяжкі злочини (в тому числі і за напади як у Кельні), депортували частіше, ніж це робилося раніше.

Особливо гострі дискусії в уряді викликали питання процедури надання притулку біженцям та можливості переселення членів їх сімей. Згідно Закону про перебування іноземців (Aufenthaltsgesetz) іноземним громадянам дозволяється перевезти свою дружину/чоловіка та неповнолітніх дітей. Проте, згідно Женевської Конвенції про статус біженця особам, які були визнані біженцями, така можливість надається лише за умови, що вони можуть забезпечити членів своїх сімей засобами до існування та житлом. Під час дискусій в уряді був досягнутий компроміс, згідно якого переселення членів сімей біженців, які отримали статус біженця, відкладається на два роки.

Переселення членів сімей біженців, статус яких визнано, залишається важливим питанням німецької міграційної політики. У 2014 році було видано 51 тис. віз для членів сімей біженців, а у першому півріччі 2015 року – ще 30 тис. В серпні 2015 р. колишній президент Федерального відомства з питань міграції та біженців (BAMF) Манфред Шмідт повідомив, що дві третини сирійських біженців подали заяви на переселення членів їх родин, тобто у Німеччину до одного біженця може приїхати в середньому три члена родини [7].

Враховуючи такі факти, в листопаді 2015 р. міністра внутрішніх справ де Мезьєр виніс пропозицію – біженцям з Сирії буде запропонований т.зв. „субсидіарний захист“, тобто обмежений в часі та той, що не передбачає переселення членів сімей біженців. Проте його прес-секретар пояснив: міністр мав на увазі, що кожний випадок буде розглядатися окремо, а не таким чином, що всім сирійським біженцям буде запропонований субсидіарний захист.

Водночас зі сторони населення Німеччини надходять тривожні для А. Меркель сигнали – німецькі громадяни все більше втрачають довіру до канцлера. Хоча згідно останніх даних політичного барометру ZDF значна більшість опитаних впевнена, що Німеччина здатна побороти кризу біженців, на тлі міграційної кризи рейтинг Меркель впав до чотирирічного мінімуму. А рівень підтримки німецького канцлера в ХДС впав до трирічного мінімуму [12].

Хоча А. Меркель зберігає досить високий рейтинг на рівні 63%, її популярність знизилася порівняно з попереднім місяцем відразу на 4 пункти. Це стало найнижчим рівнем підтримки канцлера з грудня 2012 року [5].

На цей раз А. Меркель зазнала критики у зв'язку з відкриттям кордонів Німеччини для сирійських біженців, що викликало ще більшу хвилю мігрантів. Британське видання The Financial Times, у свою чергу, зробило невтішний висновок: кінець епохи Меркель не за горами. У статті підкреслюється, що деякі з близьких союзників визнають, що цілком можлива ситуація, що канцлеру доведеться покинути свій пост до виборів 2017 року. Причому обговорення четвертого терміну Меркель зараз взагалі здається недоречним.

86 — Тим часом в самому ЄС зростає кількість незадоволених політикою Німеччини. Так, прес-секретар угорського уряду З. Ковач розкритикував Німеччину й Австрію за те, що вони дозволяють в'їзд великій кількості мігрантів без ідентифікації та визнання їх біженцями. Лідер французької партії «Національний фронт» Марін Ле Пен звинуватила Німеччину у відкритті національних кордонів для мігрантів, щоб наймати на роботу «рабів» і знижувати загальний рівень заробітної плати, повідомляє Reuters [6]. У свою чергу глава МЗС Латвії Едгар Рінкевичс вважає, що в даний момент ЄС переживає кризу ідентичності. Він висловив побоювання, що серйозні розбіжності в поглядах країн-учасниць ЄС на розв'язання проблеми біженців можуть стати причиною відновлення кордонів у Шенгенській зоні.

Тим часом в Анкарі вважають, що ЄС прийняв «надзвичайно маленьку» частину біженців, у той час як у Туреччині їх кількість обчислюється мільйонами. Туреччина відіграє ключову роль у міграційній кризі. Федеральний канцлер А. Меркель переконана, що саме ця країна – ключ для того, щоб значно зменшити кількість біженців [19]. Проте турецький прем'єр-міністр Ахмед Давутоглу вважав заходи Євросоюзу з прийому мігрантів недостатніми. За його словами, Туреччина прийняла два мільйони людей та стала таким чином «буферною зоною між Європою і хаосом». Проте це не вирішило проблему. А. Давутоглу підкреслив, що у Європи на решті з'явилася можливість вирішити питання міграції колективно, зауваживши, що Туреччина готова до співпраці з європейськими партнерами.

Таким чином, міграційна криза, викликана потоками біженців з регіонів, охоплених війнами і конфліктами у багатьох країнах, поширюється й на європейські країни, які намагаються уникнути величезних потоків нелегальних мігрантів всередину своїх сус-

пільств. Оскільки позиції країн-членів ЄС у питанні прийняття біженців значно відрізняються, то більшість спроб вирішити проблему біженців на європейському рівні поки що зазнали невдачі.

Ініціатором в боротьбі з міграційною кризою стала Німеччина на чолі з федеральним канцлером А. Меркель, через що вона зазнала нищівної критики зі сторони однопартійців, членів великої коаліції та опозиції, що спровокувало внутрішньополітичну кризу та кризу довіри до уряду і канцлера. Численні спроби А. Меркель вирішити проблему на європейському і національному рівні, реформувавши німецьку міграційну політику та надавши біженцям нового статусу, не увінчалися успіхом. Проте вони стали поштовхом до змін в німецькому законодавстві та стимулом до нових ініціатив в міграційній політиці ЄС. Федеральний канцлер вважав за необхідне побороти причини втечі біженців в інші країни, активізувати співпрацю з Туреччиною з метою контролю за зовнішніми кордонами ЄС, а також здійснити солідарний розподіл пошукачів притулку серед країн-членів ЄС. Однак через протилежність поглядів ключових держав-членів ЄС щодо проведення міграційної політики залишається велика загроза подальшої дезінтеграції Євросоюзу і цим тенденціям слід віднайти адекватну політичну відповідь.

Джерела та література:

1. 60 Jahre Genfer Flüchtlingskonvention. Herausforderungen für die deutsche Flüchtlingspolitik. UNHCR (The UN Refugee Agency). – Berlin, 2011. – 12 S.

2. Ангелі Меркель загрожує «бунт» консерваторів проти її політики відносно біженців [Електронний ресурс] // Дзеркало тижня від 14.01.2016 – Режим доступу: http://dt.ua/WORLD/konservatorivimagayut-vid-merkel-vidmovititsya-vid-politiki-vidkritih-dvereyft-196602_.html

3. Вишеградська четвірка виступає проти автоматичного розподілу біженців в ЄС [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.euointegration.com.ua/news/2016/01/20/7043641/>

4. Гассельбах К. Коментар: Політика Меркель щодо біженців і Євросоюз / К. Гассельбах [Електронний ресурс]: офіційний сайт телерадіокомпанії «Deutsche Welle». – Режим доступу: <http://dw.com/p/1HX8E>

5. Меркель втрачає рейтинг через політику щодо мігрантів // [Електронний ресурс]: офіційний сайт інформаційного агентства

«УНІАН» – Режим доступу: <http://www.unian.ua/world/1118768-merkel-vtrachae-reyting-cherez-politiku-schodo-migrantiv.html>

6. Скринник В. Марін Ле Пен звинуватила ФРН у бажанні отримати «рабів» в особі мігрантів/ В. Скринник [Електронний ресурс]. – Режим доступу: // <http://mn24.com.ua/2015/09/07/marin-le-pen-zvinuvatila-frn-u-bazhanni-otrimati-rabiv-v-osobi-migrantiv.html>

7. Arp S., Cieschinger A., Reimann A. Flüchtlinge: Der Streit um Familiennachzug - worum es geht / S. Arp, A. Cieschinger, A. Reimann [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.spiegel.de/politik/deutschland/familiennachzug-bei-fluechtlingen-was-ist-das-und-worum-geht-es-a-1061877.html>

8. Bingener R. „Wir sollten die Grenze für Flüchtlingszahl beziffern“ / R. Bingener [Електронний ресурс]: офіційний сайт газети «Frankfurter Allgemeine Zeitung». – Режим доступу: <http://www.faz.net/aktuell/politik/fluechtlingskrise/reiner-haseloff-im-interview-zur-fluechtlingspolitik-13959380.html>

88

—

9. Bitoulas A. Asylum applicants and first instance decisions on asylum applications: 2013/ A. Bitoulas // Eurostat data in focus. – N3. – 2014. – P. 15.

10. CDU stimmt Merkels Flüchtlingspolitik zu [Електронний ресурс]: офіційний сайт газети «Frankfurter Allgemeine Zeitung». – Режим доступу: <http://www.faz.net/aktuell/politik/parteitag-cdu-stimmt-merkels-fluechtlingspolitik-zu-13965648.html>

11. Das Massensterben an den EU-Außengrenzen beenden – Für eine offene, solidarische und humane Flüchtlingspolitik der Europäischen Union // Deutscher Bundestag. 18. Wahlperiode. Drucksache 8/288. – 15. Januar 2014. – 8 S.

12. Flüchtlingspolitik: Druck auf Merkel wächst [Електронний ресурс]: офіційний сайт журналу «Stern». – Режим доступу: <http://www.stern.de/politik/deutschland/fluechtlingspolitik--druck-auf-merkel-waechst-6650900.html>

13. EU-Innenminister beschließen Umverteilung von 120 000 Flüchtlingen [Електронний ресурс]: офіційний сайт газети «Süddeutsche Zeitung». – Режим доступу: <http://www.sueddeutsche.de/politik/mehrheitsbeschluss-eu-innenminister-beschliessen-umverteilung-von-fluechtlingen-1.2660373>

14. Klöckner will „Koalition der Willigen“ für Grenzsicherungen [Електронний ресурс]: офіційний сайт газети «Frankfurter

Allgemeine Zeitung». – Режим доступу: <http://www.faz.net/aktuell/politik/fluechtlingskrise/folgen-der-fluechtlingskrise-kloeckner-will-koalition-der-willigen-fuer-grenzschiessungen-14020282.html>

15. Kopp J., Kopp K. „Management der Flüchtlingskrise“ vor den Toren Europas / J. Kopp, K. Kopp // Im Schatten der Zitadelle. Der Einfluss des europäischen Migrationsregimes auf „Drittstaaten“. – Berlin, 2013. – S. 16-18.

16. Mayntz G., Quadbeck E. Tauber verlangt täglich tausend Abschiebungen / G. Mayntz, E. Quadbeck [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.rp-online.de/politik/deutschland/peter-tauber-fordert-mehr-abschiebungen-in-nrw-aid-1.5686936>

17. Merkel will Flüchtlingszahlen verringern [Електронний ресурс]: офіційний сайт газети «Frankfurter Allgemeine Zeitung». – Режим доступу: <http://www.faz.net/aktuell/politik/fluechtlingskrise/angela-merkels-rede-auf-cdu-parteitag-2015-im-livestream-13965131.html>

18. Riedel A. EU-Kommission will Frontex stärken / A. Riedel [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.deutschlandfunk.de/grenzschutz-eu-kommission-will-frontex-staerken.1773.de.html?dram:article_id=339836

19. Sattar M. Warum die Verhandlungen mit der Türkei so schwierig sind / M. Sattar [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.faz.net/aktuell/politik/fluechtlingskrise/fluechtlingskrise-warum-die-verhandlungen-mit-der-tuerkei-so-schwierig-sind-14027190.html>

20. Seehofer droht Merkel weiter mit Klage wegen Flüchtlingspolitik [Електронний ресурс]: офіційний сайт журналу «Stern». – Режим доступу: <http://www.stern.de/news2/seehofer-droht-merkel-weiter-mit-klage-wegen-fluechtlingspolitik-6651780.html>

21. SPD und CSU setzen Ultimaten: Jetzt kriegt Merkel Druck von allen Seiten [Електронний ресурс]: офіційний сайт журналу «Focus». – Режим доступу: http://www.focus.de/politik/deutschland/kritik-an-fluechtlingspolitik-spd-und-csu-setzen-ultimaten-jetzt-kriegt-merkel-druck-von-allen-seiten_id_5215871.html

**МОЖЛИВІ ШЛЯХИ ПОДОЛАННЯ
ЄВРОСКЕПТИЧНИХ НАСТРОЇВ В КОНТЕКСТІ
ПОДАЛЬШОГО РОЗВИТКУ ВІДНОСИН УКРАЇНА-ЄС**

В статті розглядаються короткострокові перспективи розвитку Європейського Союзу в контексті посилення євроскептичних настроїв. Аналізується можливий вплив проблем ЄС на євроінтеграцію України. Особлива увага приділяється дослідженню перспектив розвитку відносин між Україною та ЄС. Окремі матеріали присвячені основним шляхам вирішення існуючих проблем у стосунках ЄС-Україна.

Ключові слова: євроскептицизм, Україна, ЄС, євроінтеграція.

90 — В статье рассматриваются краткосрочные перспективы развития Европейского Союза в контексте усиления евроскептических настроений. Анализируются возможное влияние проблем ЕС на евроинтеграцию Украины. Особое внимание уделяется исследованию перспектив развития отношений между Украиной и ЕС. Отдельные материалы посвящены основным вариантам решения существующих проблем в отношениях ЕС-Украина.

Ключевые слова: евроскептицизм, Украина, ЕС, евроинтеграция.

The article deals with short-term prospects of the European Union in the context of Eurosceptic moods strengthening. The possible impact of EU issues on European integration of Ukraine are analyzed. Particular attention is given to the prospects of of Ukraine – EU relations development. The separate part of the article is devoted to the basic variants of solving the existing problems in the EU-Ukraine relations.

Keywords: euroscepticism, Ukraine, EU and European integration.

Оцінка можливого розвитку відносин між Україною та ЄС, неможлива, на нашу думку, без розгляду перспектив діяльності самого Європейського Союзу та окремих його членів, адже економічна криза, проблеми міграційної політики та зростання популярності євроскептичних партій може серйозно вплинути на розвиток зовнішньополітичних орієнтирів Союзу.

Так, наприклад, і Німеччина, і Франція в 2017 році проведуть чергові вибори і в обох країнах підтримку можуть отримати представники євроскептиків – “Альтернатива для Німеччини” та “Національний Фронт”. Навіть якщо євроскептики прийдуть до влади лише в одній з цих країн, це може вплинути навіть на відносини між державами, не говорячи вже про ставлення до ЄС. Інтереси Парижу і Берліну будуть розходитись у питаннях боротьби з міграційними рухами, фінансування слабких економік всередині ЄС (Греція) та питанням пересування громадян через кордони ЄС. А стабільність відносин між Німеччиною та Францією – запорука стабільності в Європейському Союзі. В разі перемоги нині діючих політичних сил, ситуація залишиться нестабільною, а невдоволеність політикою спрямованою більше на вирішення зовнішніх, ніж внутрішніх проблем буде лише зростати. При цьому Україна, звісно ж зацікавлена в стабільності політичної ситуації в цих країнах, адже і Німеччина, і Франція єдиним фронтом підтримують позиції України в конфлікті з Росією, що відбувається на Сході країни у форматі Нормандської четвірки.

Ключовою подією на Півдні ЄС, якої слід чекати в 2016 році, стане еволюція правоцентристських сил Італії, оскільки консерватори і євроскептики спробують сформувати політичну коаліцію для боротьби на наступних виборах (за термінами вони повинні відбутися в 2018 році). Економічна ситуація в Італії буде погіршуватися. Рим стане збільшувати витрати, але не зможе вирішити проблеми боргу, створивши тим самим проблеми для себе (і для Європи) на найближче майбутнє.

Найбільш актуальним питанням в ЄС в 2016 році був британський референдум про членство в Європейському Союзі. 26 травня 2015 року прем'єр Девід Кемерон провів зустріч з головою Європейської комісії Жан-Клодом Юнкером, на якій обговорювалися зміни міграційного законодавства та відмова від подальшого політичного зближення Великобританії і ЄС як вимоги Великобританії для збереження її членства [1]. 26 червня 2015 року на засіданні Європейської ради Девід Кемерон вперше виклав свій план реформ на рівні офіційного органу ЄС, виступивши перед усіма 27 керівниками країн-членів ЄС. Це ознаменувало початок офіційних переговорів за вимогами Великобританії [2]. У листопаді 2015 року уряд Великобританії у відкритому листі, направленому голові Європей-

ської ради Дональду Туску, виклав основні цілі, які він бажає досягти за результатами переговорів. Ці цілі включали чотири блоки:

- захист країн, що не входять в зону євро, від дискримінації на основі відмінності валюти. Забезпечення єдності спільного ринку для всіх країн ЄС, а не лише для країн Єврозони. Гарантії фінансової неучасті країн, що не входять в Єврозону, в діяльності, спрямованої на підтримку євро;

- підвищення конкурентоспроможності ЄС і зниження рівня бюрократії і регулювання бізнесу;

- відмова від зобов'язання для Великобританії брати участь в побудові все більш тісного політичного союзу. Повага суверенітету країни;

- емігранти, які приїжджають до Великобританії з інших країн ЄС, повинні пропрацювати в країні не менше 4 років для отримання допомоги і соціального житла. Припинення практики відправлення допомоги на дітей за кордон [3]. Переговори тривали декілька місяців і 20 лютого керівникам країн ЄС вдалося досягти угоди за вимогами Великобританії. У той же день Д. Кемерон оголосив, що він підтримує збереження членства Великобританії в ЄС і що референдум відбудеться 23 червня 2016 року.

92

В результаті, 51,89% громадян Великобританії проголосували за вихід з Євросоюзу, 48,11% – висловилися проти. Таким чином, на референдумі перемогли прихильники виходу Великобританії з Європейського союзу (Brexit). Після опублікування подібних результатів референдуму прем'єр-міністр Девід Кемерон пішов у відставку.

Потенційні наслідки виходу Великобританії з ЄС (Brexit) для України навряд чи будуть позитивними. Великобританія традиційно виступає проти поглиблення інтеграції в рамках Європейського Союзу, але підтримує розширення об'єднання шляхом включення нових членів, що повністю збігається з українськими прагненнями. Позиція Британії щодо України полягає в тому, що, як європейська держава, Україна повинна мати право стати членом ЄС, як тільки буде відповідати критеріям членства. Тому після можливого виходу Британії з ЄС, Україна позбавиться голосу підтримки від впливової європейської країни, яка має досить значний вплив на інші країни-члени ЄС, але втратить його в разі виходу з об'єднання.

Окрім того, хоча Британія і не бере активної участі в регулюванні російсько-українського конфлікту, як Німеччина і Франція, ця країна традиційно входить до числа найбільших критиків Кремля. Сполучене Королівство одне з перших виступило за введення секторальних санкцій проти РФ і підтримує їх продовження. Санкції були введені Лондоном в рамках ЄС, тому в разі виходу з об'єднання Великобританії доведеться повторно вирішувати питання їх дії.

Можна також припустити, що аргумент слабкості і дестабілізації ЄС, до членства в якому так прагне Україна, буде використаний Росією для посилення антиєвропейських настроїв в Україні. Крім того, концентрація уваги ЄС на своїх внутрішніх проблемах відсуває фокус європейської політики України [4].

Більш далекосяжні сценарії розвитку відносин між ЄС, Україною та Російською Федерацією з спільними сусідами ЄС були сформульовані Групою з побудови сценаріїв Фонду імені Фрідріха Еберта (ФФЕ). Фондом було прийнято рішення взяти участь в дискусіях з цього питання, розгорнувши проект під назвою “Перспективна Східна політика для Європейського Союзу”. Першим кроком в цьому процесі став запуск Проекту з побудови сценаріїв “ЄС і Схід у 2030 році”. Спираючись на своє широке експертне співтовариство в Європі, Фонд запросив 20 експертів з 12 країн, що спеціалізуються на питаннях відносин між ЄС і Росією, а також на програмі ЄС “Східне партнерство”, для участі в цьому аналітичному процесі.

У 2014 році спостерігалася найглибша криза у відносинах між ЄС і Росією після закінчення холодної війни. Конфлікт через Україну поставив під сумнів передумови, виходячи з яких до цих пір формувалася східна політика ЄС. Для ЄС стало неможливим продовжувати роботу з країнами-учасницями програми “Східне партнерство” – Вірменією, Азербайджаном, Білоруссю, Грузією, Молдовою, Україною – і одночасно формувати стратегічні партнерські відносини з модернізації економіки з Російською Федерацією. Зрозуміло, що підходи ЄС у проведенні власної політики по відношенню до східних сусідів не можуть розглядатися ізольовано один від одного. І якщо заглянути в майбутнє, то слід розглянути можливість інтегрованого підходу до здійснення східної політики ЄС у подальшому.

В результаті експертної роботи у процесі аналізу описаної проблематики було представлено 4 образних сценарії можливого розвитку подій в співпраці ЄС зі східними партнерами. Європа була представлена у вигляді будинку, який може опинитись в чотирьох різних ситуаціях до 2030 року.

Перший сценарій отримав назву: “Будинок спільного проживання” [5, с.13]. Його суть полягає в тому, що всі європейці проживатимуть в одному будинку з прагматичних міркувань. Після 2020 року, так званого втраченого десятиліття, що характеризується політичною кризою і стагнацією економіки, ЄС і Росія сконцентрують свої зусилля на забезпеченні спільних інтересів. Спільні сусіди також стануть частиною нової угоди про вільну торгівлю і їм більше не доведеться приймати рішення за чи проти будь-якої зі сторін.

Другий сценарій, під назвою “Загальний будинок” [5, с.19] передбачає, що Європа стане будинком для націй, об’єднаних спільними цінностями. Економічний спад може призвести до здійснення демократичних та економічних реформ, сприяючи поліпшенню відносин між ЄС і Росією. У міру появи нових світових держав, Росія і ЄС об’єднують зусилля не тільки для вирішення конфліктів в Європі, але і для відповіді спільним загрозам.

Третій сценарій – “Зруйнований будинок” [5, с.25]. За прогнозом, “Європейський будинок” лежатиме в руїнах. Поточна конфронтація між ЄС і Росією триватиме аж до 2030 року. В Росії пройде відносно успішна модернізація, а ЄС здійснить перехід на альтернативні джерела енергії, що дозволить обом сторонам діяти незалежно. Спільні сусіди, які є об’єктом гострого суперництва між ЄС і Росією, створюватимуть зону нестабільності.

Нарешті, четвертий, найбільш песимістичний сценарій – “Розділений будинок” [5, с.30]. За ним, в зазначений період не відбулось ніяких політичних та економічних зрушень, що, в свою чергу, призвело до того, що між ЄС та Росією зберіглася патова ситуація. Лише наявність економічної та енергетичної взаємозалежності запобігатиме серйозному погіршенню ситуації. Європейці житимуть поруч, але окремо. Через відсутність довіри і поглиблення розбіжностей в основних цінностях поліпшення ситуації представляється малоімовірним.

Зрозуміло, що розробка подібних сценаріїв щодо перспектив євроінтеграції України неможлива без розгляду даного питання в

контексті загальноєвропейських сценаріїв розвитку. Спираючись на зазначені варіанти майбутнього ЄС, ми виокремили декілька можливих варіантів розвитку подій для України. Умовно ці варіанти можна поділити на песимістичний, оптимістичний та нейтральний.

Під оптимістичним сценарієм ми розуміємо отримання перспективи членства в ЄС в короткостроковій перспективі. Сценарій передбачає налагодження стабільної економічної та політичної ситуації в Україні, внаслідок проведення ефективних реформ в усіх сферах державної політики та підняття умов життя населення до європейського рівня. Саме ця умова дозволить подолати негативне ставлення до ЄС серед громадян України. Адже згідно опитувань, для того, щоб відчувати себе європейцями, українцям не вистачає, в першу чергу, певного рівня матеріального добробуту (для 59% тих, хто не міг назвати себе європейцем). Такий варіант можливий лише за умови налагодження відносин Україна-Росія, ЄС-Росія. Зрозуміло, що під час військового конфлікту та конфронтації з найбільшим сусідом сталий розвиток нашої держави є неможливим.

Песимістичний сценарій передбачає поглиблення кризи в усіх сферах життя українців, в тому числі в процесі євроінтеграції. Внаслідок нестабільності та соціальних протиріч протягом наступних десятиліть ЄС може втратити інтерес до підтримки України. Зрозуміло, що держава, яка є неконкурентноспроможною на європейському та світовому ринках, держава-споживач застарілої техніки та неякісних товарів, держава із низьким життєвим рівнем населення, нездатна провести пропоновані реформи та подолати корупцію не зможе бути рівним партнером Євросоюзу. В Україні, в той же час, невдоволення діяльністю влади та зневіра в постійні обіцянки стосовно перспектив членства посилять євроскептичні настрої серед громадян. Втрата підтримки з боку ЄС погіршить також стосунки з Російською Федерацією. Відсутність сприяння у вирішенні конфлікту з боку європейських партнерів призведе до посилення впливу Росії та, може призвести до непередбачуваних наслідків – від зміни зовнішньополітичних орієнтирів всієї держави в бік східного сусіда, чого і домагалась Росія від самого початку конфлікту.

Нейтральний сценарій може відбутись в тому разі, якщо стосунки між ЄС та Росією покращаться і виснажені санкціями вони домовляться дотримуватись нейтральної позиції стосовно України

та “заморозити” ситуацію в невирішеному стані. Окрім того, відсутність перспектив членства змусить громадян сумніватись в правильності європейського вибору. Таким чином, суспільство, стомлене від невизначеності буде розділене між вибором західного чи східного шляхів розвитку, схиляючись, можливо, до перетворення України на нейтральну територію між Росією та ЄС, отримуючи вигоди від співпраці з обома. Втім, беручи до уваги можливий розвиток подій на міжнародній арені – налагодження співпраці між ЄС та Росією, така нейтральна позиція може стати не вільним вибором України, а продиктованим впливовими міжнародними гравцями.

96 — Зрозуміло, що найбільш бажаним для України є оптимістичний прогноз, втім для його досягнення, навіть при умові сприятливої ситуації всередині ЄС, Україні необхідно вирішити існуючі внутрішні проблеми. Темпи і ступінь наближення України до ЄС, перш за все, залежать від введення і дотримання європейських принципів і цінностей. Україна повинна забезпечити розвиток соціальної ринкової економіки, верховенство права, прав людини і політичну стабільність. Потрібно суттєво зміцнити надійність демократизаційних зусиль України і верховенство права, встановивши дієву систему стримування і противаг відповідно до європейських стандартів. З корупцією слід боротися на всіх рівнях, дотримуючись принципу політичної неупередженості. Слід також залагодити внутрішні конфлікти України.

З метою пошуку шляхів вирішення існуючих проблем у стосунках ЄС-Україна Фонд “Демократичні ініціативи” імені Ілька Кучеріва з 18 по 23 вересня 2015 року провів експертне опитування “Україна – ЄС: ключове у статусі-кво”. В рамках дослідження було опитано дві категорії респондентів: закордонні експерти, представники закордонних аналітичних центрів (27) та українські експерти (37), які мали відповісти на запитання, що, на їх думку, має бути здійснено для зближення України і ЄС.

В результаті дослідження виявилось, що більшість як українських, так і закордонних експертів поділяють думку, що Україні потрібна економічна та фінансова підтримка з боку Європейського Союзу загалом та його членів Німеччини і Польщі, зокрема. Так, більшість експертів наголошують, що Україна потребує допомоги у вигляді кредитів, але зазначають, що наразі цей вид підтримки вона отримує в недостатньому обсязі. Безповоротна фінансова до-

помога також потрібна Україні – вважають і вітчизняні, і закордонні експерти, підкреслюючи, що наразі Україна отримує таку допомогу в недостатній кількості. Експерти також наголошують на необхідності вливань в українську економіку у вигляді інвестицій, але більшість українських експертів зазначає, що такого виду допомоги Україна практично не отримує на сьогодні. Думки західних аналітиків з цього приводу розділилися: 13 експертів зазначили, що інвестиції в українську економіку йдуть, але в недостатніх масштабах, і ще 13 вважають, що інвестицій практично немає.

Абсолютною більшістю як українських, так і закордонних експертів підтримується надання Україні консультативних послуг за допомогою відправлення до України радників.

Думки двох експертних спільнот збігаються і щодо необхідності освітніх програм для українських школярів та студентів. При цьому і українські, і закордонні аналітики зазначають, що така підтримка надається з боку ЄС недостатньою мірою.

Окрім того, на думку аналітиків, Україна потребує допомоги у вирішенні конфлікту на Сході і у формі відправлення на Схід воєнного устаткування та нелетальної зброї, і у формі надання експертної допомоги.

Україні також вкрай необхідна допомога у вигляді підтримки в європейських засобах масової інформації – так вважає абсолютна більшість експертів з України (25 із 37) і ще 10 наголошують на тому, що це в принципі потрібно. Нинішній рівень цієї медійної підтримки і українські, і закордонні експерти переважно називають недостатньою.

Експерти також визначили основні перешкоди до євроінтеграції. Найбільше, на думку українських експертів, інтеграції заважає недостатній рівень обізнаності населення про європейську інтеграцію (зазначили всі 37 експертів), корупція та повільний темп реформ (28), позиція західних держав, що не бажають бачити Україну членом ЄС (18), а також недостатній рівень економічного розвитку України (17). Закордонні експерти також вважають, що основними перешкодами для України на її шляху до членства в ЄС, є корупція і повільні реформи (25 із 27 експертів), відсутність відповідної підтримки у позиції західних держав (17), а також проблеми економічного розвитку України (14). Тільки один закордонний експерт

назвав як основну перешкоду недостатній рівень обізнаності населення щодо європейської інтеграції як такої [6].

Дане соціологічне дослідження показує, що Україні та ЄС потрібно скоординувати свої дії у вирішенні існуючих проблем, адже як доводить здійснений аналіз експертна думка західних і закордонних колег сходиться у більшості питань, що означає спільне бачення майбутнього, а отже, шанс на подолання протиріч, що існують між Україною та ЄС, основним з яких є євроскептицизм.

З матеріалів дослідження також стає зрозумілим, що для того, щоб оптимістичний сценарій розвитку України справдився, і Україні, і Європейському Союзу необхідно виконати чимало умов та відповісти на велику кількість викликів. За оптимістичним прогнозом, Україна може згодом стати членом Європейського Союзу, але для цього повинні бути виконані наступні умови: подолання кризи в самому Європейському Союзі; налагодження стосунків між Росією та ЄС та створення спільного Європейсько-Російського економічного простору. Проте основною умовою оптимістичного сценарію є вирішення внутрішньополітичних та економічних проблем всередині самої України. При цьому, невиконання жодної з зазначених умов призведе до того, що в середньостроковій перспективі криза у стосунках ЄС-Росія, Україна-Росія, та, як наслідок Україна-ЄС погіршиться. Це, у свою чергу, не лише може позбавити Україну перспективи членства на довгострокову перспективу, але й призведе до ще більш глибокої економічної та політичної стагнації та збільшення рівня євроскептицизму як в Європі, так і в самій Україні.

Джерела та література:

1. Maclellan K., Sandle P. UK's Cameron tells EC president that Europe must change [Електронний ресурс] Інформаційне агентство Reuters. – Режим доступу: <http://www.reuters.com/article/us-britain-eu-cameron-idUSKBN0OA1JP20150525>
2. Cameron set to go to referendum without EU ratifying treaty changes [Електронний ресурс] Британське видання The Guardian. – Режим доступу: <http://www.theguardian.com/politics/2015/jun/25/david-cameron-set-to-go-to-referendum-without-eu-ratifying-treaty-changes>
3. The four key points from David Cameron's EU letter [Електронний ресурс] Інформаційне агентство BBC. – Режим доступу: <http://www.bbc.com/news/uk-politics-34779250>

4. Саенко Я. Проклятие референдумов: чем грозит Украине выход Британии из ЕС? [Електронний ресурс] Офіційний сайт видання Українська правда. – Режим доступу: <http://www.eurointegration.com.ua/rus/articles/2016/05/10/7048970/>

5. Группа по разработке сценариев “ЕС и Восток в 2030 году”: ЕС и Восток в 2030 году: четыре сценария развития отношений между ЕС, Российской Федерацией и общими соседями. – Берлин: Фонд имени Фридриха Эберта, 2014. – 57 с.

6. Україна – ЄС: ключове у статусі-кво - думки українських і міжнародних експертів [Електронний ресурс] Офіційний сайт Фонду “Демократичні ініціативи імені Ілька Кучеріва”. – Режим доступу: <http://www.dif.org.ua/ua/publications/press-relizy/ukrainh-ekspertiv.htm>

Стаття надійшла до редакції 27.05.2016

**УКРАЇНА ПОЧАТКУ ХХ СТОЛІТТЯ
У НІМЕЦЬКОМОВНОМУ ІНФОРМАЦІЙНОМУ ПРОСТОРИ**

100 — На основі аналітичного опису німецькомовних видань початку ХХ століття з'ясовано трансформацію медіаобразу України, конкретизовано подієву динаміку процесу заснування журналу “*Ruthenische Revue*” (з 1906 р. “*Ukrainische Rundschau*”). Уточнено коло громадських діячів, причетних до заснування німецькомовних видань українознавчого спрямування, а також істориків, зацікавлених у дослідженні української історії в академічному форматі. Доведено, що німецькомовні українські видання інформаційного змісту створили публічний простір для обговорення української проблематики, її особливих конфігурацій у двох імперіях – Російській та Австро-Угорській. Публікації історичного й статистичного змісту обґрунтовували альтернативний польській та російській опції, погляд на історію українського народу, стверджували його право на власний культурний розвиток. Встановлено, що на початку ХХ ст. інформаційний вакуум у західному світі стосовно українського народу почав заповнюватися, однак не у тій мірі, щоб європейці могли сформувати адекватне уявлення про Україну.

Ключові слова: “*Ruthenische Revue*” (“*Ukrainische Rundschau*”), німецькомовні українознавчі публікації, Україна в інформаційному просторі початку ХХ століття.

На основе аналитического описания немецкоязычных изданий начала ХХ века изучён процесс трансформации медиаобраза Украины, конкретизирована событийная динамика основания журнала «*Ruthenische Revue*» (с 1906 г. «*Ukrainische Rundschau*»). Уточнен круг общественных деятелей, причастных к учреждению немецкоязычных изданий украиноведческого направления, а также историков, заинтересованных в исследовании украинской истории в академическом формате. Доказано, что немецкоязычные украинские издания информационного содержания создали публичное пространство для обсуждения украинской проблематики, ее особых конфигураций в двух империях – Российской и Австро-Венгерской. Публикации исторического и статистического содержания обосновывали взгляд, альтернативный польской и российской опции, на историю

українського народу, утверждали його право на собственное культурное развитие. Установлено, что в начале ХХ в. информационный вакуум в западном мире относительно украинского народа начал заполняться, однако не в той степени, чтобы европейцы могли сформировать адекватное представление об Украине.

Ключевые слова: «Ruthenische Revue» («Ukrainische Rundschau»), немецкоязычные украиноведческие публикации, Украина в информационном пространстве начала ХХ века.

The transformation of the media image of Ukraine, the specified event dynamics of the process of the founding of the journal “RuthenischeRevue” (1906 “UkrainischeRundschau”) was delineated on the base of the analytical description of the German editions the beginning of the XX century. The range of public figures involved in the establishment of German-language publications of the Ukrainian direction, as well as historians interested in the study of Ukrainian history in the academic format were refined. Was noted that the German-speaking Ukrainian edition of content has created a public space for the discussion of Ukrainian issues, for its special configurations in the two empires – Russian and Austro-Hungarian. The publication of historical and statistical content justified alternative Polish and Russian options, look at the history of the Ukrainian people asserted their right to own cultural development. Established that in the early twentieth century, the information vacuum in the Western world against the Ukrainian people began to be filled, but not enough for Europeans to form an adequate idea of the Ukraine.

Keywords: “Ruthenische Revue” (“UkrainischeRundschau”), German-speaking Ukrainian publication, Ukraine in the information space of the early twentieth century.

Німецькомовний світ час від часу виконував функції ланки, яка пов'язувала Україну з іншими країнами Західної Європи. Інтерес до України в Європі мав хвилеподібний характер і визначався епізодами її державності, яскравими подіями боротьби за незалежнення, на зразок Козацької революції Богдана Хмельницького або акції І. Мазепи. Після інкорпорації українських земель до складу Російської та Австрійської імперій Україна сприймалася в контексті їх внутрішньої політики, й практично зникла як суб'єкт європейської історії, а український народ через його бездержавність, вслід за те-

зою представника німецької класичної філософії Г.В. Гегеля, відносили до «неісторичних народів», які залишалися на периферії європейського академічного дискурсу. За виключенням праці Йогана Христіана фон Енгеля «Історія України та козаків» (1796), що увійшла до 48-го тому Всесвітньої історії, розлогих праць науково-го характеру у Німеччині до кінця XIX ст. практично не виходило.

На переломі XIX–XX ст. німецькомовний світ, як Західна Європа загалом не мали систематизованого уявлення про українців. Окрім того, що воно було адекватним тогочасним комунікативним можливостям, варто відзначити наявність застарілих штампів у сприйнятті України. Відносно підросійської її частини в ментальності європейця панував стереотип народу, позначений орієнталістичними рисами, підавстрійські ж українці-русини трактувалися як нерозвинений етнос, що займає в культурній ієрархії народів монархії надто непоказне місце. Корегування цих хибних уявлень по-стало як надзвичайно актуальне і водночас складне завдання для української публіцистики.

102

Компенсації браку адекватної інформації про Україну в оточуючому світі сприяло кілька чинників як загальносвітового так і регіонально-локального походження. Найперше, відзначимо, що добі кінця XIX – початку XX ст. властиве відчуття значних змін існуючого світопорядку. Зріс інтерес до національних проблем у багатоетнічних імперіях – Австро-Угорщині та Росії. Інформація про національні рухи у Центральній-Східній Європі стала розглядатися як важливий політичний ресурс, управління яким стає невід’ємною і важливою частиною європейського політичного процесу.

По-друге, відбувалася помітна міфологізація друкованого слова. Нагадаймо, що ідея про безперешкодне самовираження національних і соціальних груп, вільну циркуляцію інформації начебто призведе до прозорого взаєморозуміння між людьми і державами, відноситься саме до цієї доби. У цей час, зазначає американський дослідник мас-медіа Дж. Кін, виникла велика віра в комунікацію [1, с. 271]. У цю ж пору набирає поширення т. зв. «концепція Великої Істини», яка розглядає свободу друку як нічим не обмежений публічний обмін думками і зрештою – засіб досягнення істини.

По-третє, синтезуючи смисли українського національного руху крізь призму світових тенденцій політично активні українські діячі усвідомлювали необхідність власними силами формувати інформа-

цію про Україну, різними засобами розбудовувати інформаційно-комунікативного простір між українцями та іншими європейськими народами. Те, що вибір зроблений насамперед на користь німецької мови, як мови інформування про Україну, не було випадковим.

Деяким аспектам досліджуваної теми присвячено кілька статей [2 – 4], однак у працях загального, хронологічно наскрізного характеру, в т. ч. найновіших, українські дослідники традиційно розглядають проблему у межах короткотривалих історичних моментів існування української держави чи її автономії, однак стан інформаційних не тільки німецько-українських, а й загалом європейських контактів на початку ХХ ст., не висвітлюється. Більше того повторюється твердження, що «навіть піднесення національного руху ... не могло компенсувати брак інформації про Україну в оточуючому світі» [6, с. 64].

Видатним істориком й експертом з питань сприйняття в німецькомовному світі України є австрійський історик, професор Віденського університету Андреас Каппелер. Його твори – зразок чесно-го, неупередженого, толерантного погляду фахівця на історію України. В одному з інтерв'ю «Українському тижню», вчений зазначив, що на західних академічних колах зростає зацікавлення українознавчою тематикою, однак водночас є чимало лакун у знаннях про Україну, її мову, культуру, традиції, історію. Він радить «взяти на озброєння стратегію розвинутих країн у промоції своєї культури за допомогою спеціальних інституцій за кордоном» [7]. З огляду на сучасні події тема формування іміджу України, виразності її образу як у офіційних медіа, так й на ментальній карті європейця надзвичайно актуальна. Процеси інтеграції України в європейське співтовариство зараз як ніколи залежать від її рецепції у західному світі.

Мета даної статі полягає в тому, щоб на основі аналітичного опису німецькомовних видань початку ХХ ст. окреслити трансформацію медіаобразу України у досліджуваний період, з'ясувати структуру подієвої динаміки, яка характеризувала процес заснування німецькомовних видань українознавчого спрямування, визначити мотивацію і практичну зацікавленість різних політичних діячів як національного, так і європейського масштабу у поширенні в міжнародному просторі інформації про український народ, його культуру і національно-політичний рух.

На початку ХХ ст. у німецькомовному просторі про Україну, її народ і культуру було більше інформації в австрійському сегменті, ніж у Німеччині, що цілком зрозуміло з огляду на приналежність західноукраїнських територій Австро-Угорщині. Інформація про український національний рух часто потрапляла на шпальти австрійської загальноімперської преси. З численними віденськими виданнями співробітничав І. Франко. Його співпраця з ліберальним виданням «Die Zeit» розпочалась із осені 1895 р., зазнала кілька пауз, і завершилася публікацією у вранішньому випуску «Die Zeit. Morgenblatt» за 3 квітня 1914 р., присвяченою Т. Шевченку [8, с. 333; 335]. З 1902 р., коли до тижневика додалася ще щоденна (з ранковим і вечірнім випусками) газета за тією ж назвою, І. Франку запропонували бути штатним кореспондентом видання. У його обов'язки як повідомляли видавці, входило своєчасне забезпечення газети політичними і економічними повідомленнями й іншими статтями з Галичини. Йшлося також про можливі поїздки по Галичині і Росії [8, с. 385]. Частина з опублікованих статей у німецькомовній пресі здебільшого у «Die Zeit» Франко у 1912 р. мав намір видати у збірці під назвою «Гостем у німців». До неї він включив статті *Еміграція галицьких селян, Селянський рух у Галичині, Галицькі вибори, Інтерпеляція в Раді державній в справі конфіскації статті “Галицькі вибори”, Найновіший галицький вибір, Перша сесія галицького сойму краювого, Еміграційні агенти в Галичині*. Однак україномовна збірка не була видана письменником [8, с. 320].

Регулярно німецькою мовою видавалася «Хроніка Наукового товариства імені Шевченка у Львові» – інформаційний бюлетень товариства. Русинам-українцям присвячувалися етнографічні дослідження, зокрема Ф.Р. Кайндля, у Віденському університеті напередодні Першої світової війни захищено ряд дисертацій з історії України. В німецькомовній періодиці друкувалися, переклади творів Т. Шевченка, І. Франка, які, звісно, читали вузькоспеціалізовані кола західноєвропейської інтелігенції.

У Німеччині інтерес до України з кінця ХІХ ст. мав переважно політизований характер. Як приклад відомий історик Андреас Капелер згадує працю філософа Едуарда фон Гартмана 1888 р., у якій обґрунтовано проект створення в Україні, на протигагу Росії, Київського королівства. А. Капелер відзначає, що політична ангажованість німецьких авторів загальмувала формування новітньої істо-

ріографії України й так само дослідження українців у славістичному форматі [9, с. 78–79].

Національний рух в обох частинах України, які хоч і різнилися історично-адміністративними структурами, політичними і культурними інституціями, на початку ХХ ст. набрав опозиційного змісту. Його представники обмірковували проблему маніфестації українського питання на міжнародній арені. Поступово визріла ідея заснувати німецькомовне видання, яке б регулярно знайомило західноєвропейський світ з Україною як певною цілісністю, її історією й культурою. Вона циркулювала не виключно у львівському колі публіцистів і депутатів, як про це твердять деякі автори. Замисел сприймався обома гілками національно орієнтованої інтелігенції – західної та східної. Так, одесит Михайло Комаров не лише з огляду на власні бібліографічні інтереси цікавився у львівського історика Степана Томашівського, що друкується на Заході про Україну, її народ та культуру. С. Томашівський, котрий певний час листувався з Комаровим, заступав його право голосу на зборах Наукового товариства ім. Шевченка у Львові, послав навесні 1900 р. в Одесу на його запит коротенький огляд, як він писав «європейських новин про нас українців», до якого включив кілька статей, вміщених в одній з мюнхенських газет, паризькому тижневику «*Le moniteur des nationalités*» й дві статті літературно-історичного й етнографічного характеру, надруковані у часописах міста Осло [10].

Регулярність транслявання інформації про український рух його культурні політичні вимоги мав забезпечити журнал «*Ruthenische Revue*». Вибір німецької мови – з її дискурсивними можливостями, статусом носія об'єктивності, зрештою, з огляду на місце видання та наявність німецькомовної автури – не був випадковим. Редакторство було доручено молодому талановитому журналістові, випускнику Віденського університету Роману Сембратовичу, який ще у студентський період заявив про себе як плідний публіцист, який співпрацював у західноєвропейських виданнях. Його статті з українсько-польських та українсько-російських відносин друкували *Die Zeit*, *Frankfurter Zeitung*, *Vossische Zeitung*, *Neues Wiener Journal*, *Volksstimme* та міжнародний часопис *Le Courrier Européen* в Парижі. Цікаво, що деякі тези його перших публікацій, зокрема наголошувана ним культурно-історична єдність українського народу, викликали полеміку. Австрійський публіцист і письменник ба-

рон Артур фон Зуттнер, який сім років прожив на Кавказі, звідки посилав кореспонденції до віденських газет, переважно про російсько-турецьку війну, критикуючи публікації Сембратовича, доводив, що українці в Росії становлять єдиний народ з росіянами, а галицькі русини є зовсім іншою нацією*. З аналогічних позицій лунали й голоси у віденському парламенті, коли там виникали дискусії на цю тему.

Сембратовича ця критика не спантеличила й у квітні 1901 р. він разом з Антоном Шкартом почав видавати український німецькомовний часопис з символічно навантаженою назвою «X-Strahlen». Саме так фізики позначали рентгенівські промені, подібно до яких, на думку редактора, часопис мав наświetлювати нову для європейської аудиторії українську проблему. Більшість опублікованих матеріалів стосувалися політичного життя Австрії та Німеччини і подавалися від імені австро-німецьких авторів (Антон Шкарт, Вальтер Кронс, Теодор Шварц). Про національні відносини у Східній Галичині писав Сембратович. Така тематика надавала часопису внутрішньоавстрійського характеру, що не відповідало заявленому редакційному наміру інформувати про культурно-національний та політичний рух українців у Австрії та Росії. Вийшло усього шість номерів журналу [4, с.148]. Через брак коштів, авторської підтримки та відсутності зацікавленості галицького читача журнал припинив вихід.

Після обговорення на сторінках львівської газети «Діло» доцільності видання німецькомовного журналу, галицький політик (Ю. Романчук, Є. Олесницький, Є. Левицький, В. Яворський, А. Кос) провів низку нарад щодо створення спеціального комітету, який мав би, як зазначав Р. Сембратович у листі до І. Франка, утворити «кореспонденційне бюро». Про власний орган ніхто серйозно не думав» [5, с. 714]. Практичним поштовхом до започаткування видання, на нашу думку, було знайомство голови «Кружка земляків у Відні» І. Тивоновича з австрійським політиком демократичного спрямування, банкіром, видавцем кількох часописів Лукіаном Бруннером (1850–1914). Воно відбулося у Відні 12 березня 1903 р.

* Принагідно зазначимо, що його дружина письменниця Берта фон Зуттнер (1843–21 червня 1914) за участь у антивоєнному русі отримала Нобелівську премію миру 1905 р.

на зібранні з відзначення «пам'яті демократів 1848 р.», тобто присвяченому 55 річниці початку революції 1848 р. [11, с. 5]. Тивонович, як він пізніше згадував, узяв слово і окреслив стан галицьких справ, висловив думку про доцільність поширення інформації про національно-культурний рух галицьких русинів поза межі Австрії. У відповідь на його прохання допомогти у справі ознайомлення європейців з українським національними проблемами. Л. Брунер висловив готовність узяти на себе фінансове забезпечення журналу до тих пір поки він не стане самоокупним.

У справі видання часопису меценат контактував також з деякими українськими депутатами, які, однак, сумнівалися у його добродійних намірах через його етнічне походження та соціальний статус. Тим часом І. Тивонович заявив, що буде сам, без участі членів комітету, до якого його не включили, займатися видавництвом журналу. Його заява та факт видання німецькомовних періодичних видань угорцями й чехами поклали край ваганням членів комітету, і вже в травні 1903 р. вийшов перший номер «Ruthenische Revue».

Журнал позиціонував себе позапартійним і виходив під егідою Українського національного комітету у Львові й фактично був органом українських парламентарів. Варто зазначити, що обрана назва часопису не цілком відповідала його програмі, викладеній у редакційному зверненні «До наших читачів!», оскільки, по-перше, звужувала українство до західного (підавстрійського) регіону, де українці зазвичай трактувалися австрійсько-польським офіціозом як рутени. По-друге, формально вона не була звернена на перспективу солідаризації двох гілок українського народу й на загал віддзеркалювала ретроспективно-консервативний настрій галицької партикулярності. Однак за змістом і тематикою матеріалів часопис таким не був. Вже перший випуск містив статтю «Забута нація», в якій йшлося про становище українців у Російській імперії, подані статистичні дані про чисельність українців в Австро-Угорщині та Росії, особливості їх національно-культурного становища. В подальшому редакція дотримувалася збалансованого підбору матеріалів для друку.

Погрішності в оформленні журналу та його назві стали підставою для критики. Реагуючи на неї редактор Р. Сембратович зазначав, що він з самого початку пропонував назвати його «Ukrainische Rundschau». У грудні 1904 р. у листі до Івана Кревецького у відпо-

відь на нарікання щодо назви журналу, він писав, що «вже при заснуванні «Ruthenische Revue» звернув увагу на необхідність популяризації в Західній Європі назв Україна, українець і пропонував часопис назвати «Ukrainische Rundschau», або просто «Ukraina» [12, арк. 2]. Однак його пропозиції були відкинені, оскільки на думку видавців терміни «Ukraina», «Ukrainisch» у Європі **не зовсім** відомі (підкреслення – З.З.), що буде перешкодою для сприйняття і поширення журналу.

108
— Суперечливе враження викликало також оформлення журналу, яке не відповідало українській традиційній символіці. У якості заставок і вінєток був використаний романо-германський орнамент з властивими йому флореальними та зооморфними елементами, недоречність якого розуміли й читачі, й видавці. Редактор пояснював це поспішністю, з якою готувався й випускався перший номер журналу. На розробку своїх заставок не було часу, тому були використані заготовки, наявні в друкарні Густава Ротігга (м. Юденбург, Штірія) де спочатку друкувався часопис. У справі виготовлення нової віньетки Сембратович звертався до Наукового товариства імені Шевченка, розраховував на допомогу художника Івана Труша, радився з Михайлом Грушевським, який пропонував використовувати у якості складової частини віньетки карту України з відповідним написом. Обговорювалися й інші пропозиції, але журнал так й не був прикрашений віньеткою «відповідною нашим інтенціям і тенденціям» [12, ар. 12-звор].

Тематика «Ruthenische Revue» формувалася з огляду на редакційну мету – розбудовувати інформаційне поле між українцями та іншими європейськими народами. Ставка робилася на інформацію про культурні і наукові досягнення українців, що цілком вписувалося в романтичний за характером німецькомовний дискурс націотворення з наголосом в ньому ролі культури. На сторінках журналу була представлена поезія Т. Шевченка [13], опубліковано кілька німецькомовних новел О. Кобилянської, а також здійснені письменницею переклади творів Леся Мартовича, Олени Пчілки, Василя Стефаника, Лесі Українки, Марка Вовчка. Друкувалися також твори Івана Франка, Пантелеймона Куліша, Панаса Мирного, Михайла Коцюбинського, які транслиювали смисли, стилістику та жанрову спрямованість українського літературного процесу. Безперечно, що мобілізація культурних відмінностей українців здійснюва-

лася в інтересах презентації мети – будівництва об'єднаної держави на етнолінгвістичній території. Журнал «Ruthenische Revue» не був науковим виданням, але він закладався редакцією з огляду на так популярні, й сповнені майже магічної сили, принципи науковості й об'єктивності. У зверненні «До наших читачів», яким відкривався перший номер часопису, вони проголошувалися програмними засадами журналу [14]. Журнал опублікував низку оригінальних науково-дослідних праць статистичного та історичного змісту.

Оскільки у Європі з часів І. Мазепи про українців практично забули, доводилося доводити сам факт їх існування. Цю функцію брали на себе автори статей статистичної тематики. З метою уточнення європейських уявлень про чисельність українців у двох імперіях було опубліковано кілька аналітичних матеріалів. У порівняльному ключі представлено статистичні дані з різноманітних видань енциклопедичного характеру і праць європейських славистів, зроблена спроба встановити достовірну загальну чисельність українців. У замітках М. Русова з'ясовано, що європейські енциклопедичні видання подавали різне число українців. Так, за «Mayer Konversationslexikon» у Галичині нараховувалося 2835 тис., на Буковині – 268 тис., в Угорщині – 383,3 тис. українців. З певними, хоча й невеликими, відхиленнями від цих даних подана кількість українців, які проживали в Австро-Угорщині у «Chambers Encyclopaedia». У Російській імперії, за цим виданням, їх було приблизно 15 млн. осіб. Французька «La grande Encyclopédie» оперувала двома показниками чисельності етнічних українців: 17109816 та 24 млн. «Енциклопедичний словник Брокгауза», розрізняючи «рутенів» і «руснаків» у Австро-Угорщині, подав їх загальну чисельність – 3375576 осіб. Окремо наведені дані по Галичині, Буковині й Угорщині. Стосовно українців підросійської частини України, які поіменовані тут малоросами, поданий короткий історичний нарис, починаючи від ХVІ ст. Зазначалося, що в чотирьох малоросійських губерніях їх проживало 11202523 осіб [15, s. 9]. Відзначаючи розбіжність в статистиці автор, як ще один приклад навів дані, якими оперують етнографи В. Мілер та А. Гетнер. Перший вважав, що у Росії українці становлять 14201279 осіб, другий – 20 млн. [15, s. 10]. Спираючись на нові опубліковані статистичні показники, автор уклав таблицю, яка відображала ймовірну динаміку зростання чисельності українців з кінця ХVІІІ ст. Якщо в 1900 р. їх налічувалося 28053275., то

в 1905 р., їх чисельність, на думку автора, збільшилася до 30 млн. [15, с. 9].

У замітці «Точна кількість українців у Росії» М. Русов ще раз повертається до проблем української демографії і уточнює підходи до коректного обчислення щодо чисельності українського народу. Зі складеної ним таблиці на основі даних російського перепису 1897 р. випливає, що компактно розселені українці у Росії склали 22975301 осіб, а розсіяно (у Центральній Росії та польських землях, що належали їй) – ще 400 тис. Використовуючи поправку на відсоток щорічного приросту населення з 1897 по 1904 р., він у своїх обчисленнях вийшов на цифру 26245301 осіб. [16]. Дані офіційного перепису населення М. Русов не вважав цілком достовірними. Й на те були різні причини. Він зазначав, що якщо виходити з мовних показників, то можна отримати меншу від реальної чисельність українців, оскільки ті з них, які належали до таких соціальних груп як державні службовці, працівники освітніх установ, студенти, солдати, за результатами відповідей на питання про розмовну мову, часто зараховувалися до категорії російськомовних, і, відповідно, не обліковувалися у загальних показниках як українці. Увага читачів зверталася й на інші фактори, які призводили до похибок в офіційних статистичних зведеннях Російської імперії. Уточнення чисельності українців мало методичні та політичні підстави. Мешкаючи у різних державах, українці не творили єдиного статистичного об'єкта під час проведення державних переписів. До того ж у різних документальних та літературно-інформативних джерелах вони проходили під кількома різними назвами (рутени, руснаки, малороси), що створювало додаткові труднощі для іноземних дослідників та видавців.

У низці статей піднімалося також питання про достовірність даних державних переписів населення в Австро-Угорщині, спростовувалися хибні інтерпретації статистичних показників польськими та угорськими авторами, зокрема Станіславом Смолькою, Йозефом Бузеком, Павлом Балогою та ін. [2, с.39–40].

У журналі друкувалися дослідження українських учених – істориків М. Грушевського, С. Томашівського І. Кривецького, філолога-сходознавця А. Кримського, та менш відомих сьогодні авторів, як приміром, професора Загребського університету, юриста М. Зобківа. Пропонувалася також публіцистика професора фізики Німець-

кої вищої технічної школи в Празі Івана Пулюя та професора хімії Празького університету Івана Горбачевського. Журналісти М. Лозинський, М. Кічура та ін. опанували наукову тематику як оглядачі. Щодо історичної тематики, то редакція вважала за необхідне щоб її представляв професор Грушевський, «ніж якийсь дилетант». З метою подолання пануючого в Європі російськоцентричного бачення і сприйняття історії східнослов'янських держав перевагу було надано двом статтям М. Грушевського. Одна з них висвітлювала події національної історії, яким у січні 1904 р. виповнювалося 250 років. Мова йде про Переяславську раду, складання присяги російському царю та березневі статті [17]. Щодо публікації під заголовком «Aus der Geschichte des ukrainischen Volkes» то це був фрагмент книги «Історія українського народу». Редактор часопису представляв М. Грушевського як «відомого слов'янського історика, автора «Історії українського народу», праці, яка щойно, восени 1905 р., з'явилася й надана автором у розпорядження «Ruthenische Revue» [18]. У статті йдеться про походження українського народу, окреслюються географічні межі його розселення, висвітлюється діяльність національних інституцій. Історичні дослідження М. Грушевського спростовували пануючий у Європі стереотип сприйняття культурно-етнічного простору Східної Європи як зони виключно російського домінування, спрямовувалися на подолання практики ігнорування західноєвропейськими дослідниками історії і культури українців.

Європейській аудиторії систематично пропонувалася інформація про діяльність українських наукових інституцій, зокрема про діяльність Наукового товариства ім. Шевченка у Львові, перспективи перетворення його на Українську академію наук. Оприлюднено низку документів стосовно просування справи українського університету у Львові. Бурхливі події початку ХХ ст., які розгорталися у Галичині на ґрунті цієї боротьби, були відомі у країнах Західної Європи, оскільки висвітлювалися зарубіжною пресою. Про сесію студентів зі Львівського університету в 1901–1902 навчальному році, коли університет на знак протесту проти утисків української мови в офіційно утравістичному навчальному закладі покинуло понад 600 студентів-українців, короткі хронікерські повідомлення вміщували європейські часописи. Такі протестні акції студентів у ХХ ст. були вже незвичними для Європи. Вони мали міс-

це у XV–XVI століттях й позначалися тоді латинським терміном «exodus». Так, в 1409 р. під час гуситських війн німецькі студенти покинули Празький університет, подібна акція мала місце у Краківському університеті в XVI ст. Проблема українського університету у Львові не була вирішена шляхом студентської сецесії. Після її невдачі почалася дискусія, у ході якої лунали звинувачення у бездіяльності політиків і викладачів україномовних кафедр. Для європейського загалу було оприлюднено кілька документів, підготовлених Науковим товариством ім. Шевченка у час студентської сецесії, зокрема Меморандум НТШ від 26 січня 1902 р. та Звіт делегації до Відня, датований 9 лютим 1902 р. У них йшлося, що на початку 1902 р. від НТШ делеговано до Відня трое членів товариства (професори І. Пулюй, І. Горбачевський, С. Смаль-Стоцький), які разом з депутатами парламенту Ю. Романчуком і О. Барвінським мали аудієнцію з міністром культів і освіти В. Гартлем. Обговорювалися перспективи створення українського університету у Львові. Делегація вручила міністру Меморандум НТШ, розроблений науково-галузевими секціями НТШ щодо потреби і кадрових можливостей заснування українського університету [19, s. 124].

112

У цих документах проблема університету трактувалося як важлива національна справа, зазначалося, що турбота про розвиток науки є високим обов'язком не лише держави, а й кожної нації. Українська нація, яка «в цілому нараховує 30 млн., й для якої розвиток культури став свяцинею, має право мати вагоміші результати освіти рідною мовою у власному університеті» [19, s.128]. Обґрунтовувалася необхідність розширення підготовки правників зі знанням української мови, оскільки по закінченню університету більшість з них недостатньо володіє нею, і тому не в змозі в необхідних випадках вести справи українською мовою в судах, прокуратурі, фінансових та інших державно-адміністративних закладах, внаслідок чого порушується гарантоване законом право народу на використання рідної мови у державних установах. В журналі подано інформацію про перешкоди обрання на посади доцентів, виділених для українських кафедр міністерством освіти, зокрема про упереджене ставлення до обрання на посаду доцента М. Зобківа.

Маючи на меті поширення знань про український народ в цілому, видавці не обмежувалися галицькими проблемами, а робили ставку на публікацію інформаційних матеріалів з різних регіо-

нів України. У 1903–1904 рр. редактор Р. Сембратович написав більше трьохсот листів, запрошуючи до співробітництва у журналі авторів з різних міст, акцентував потребу в нарисах про П. Куліша, М. Костомарова, в інших матеріалах з підросійської України [2? с. 42]/ Видавець журналу В. Яворський неодноразово просив одесита М. Комарова організувати статті з історії України, географічної, філософської та статистичної тематики [20].

Видавці користувалися будь-якою нагодою, щоб розширити тематику видання. Зокрема, офіційно доручили К. Паньківському, якого делегували на святкування ювілею письменника І. Нечуя-Левицького, організувати надходження матеріалів на історичні, етнографічні, статистичні, літературознавчі, мистецькі теми українською, які редакція перекладе і опублікує німецькою мовою. Особливо їх цікавили огляди новин для рубрики «Вісті з України». Надсилати дописи зі Східної України для друку в «Ruthenische Revue» було складно, тут існувало упередження щодо журналу, тому матеріали східноукраїнських авторів часто виходили під псевдонімами.

113

Чимало матеріалів було вміщено з Півдня України, у яких йшлося про земський з'їзд 1905 р., дебати на ньому про можливість обрання на основі загальних виборчих прав «національного уряду» в Україні, про XIII Археологічний конгрес у Катеринославі, про права української мови у школі та пресі. Інтерес становить виклад обставин підготовки та змісту петиції «одеських українців», посланої на адресу російського уряду 28 січня 1905 р. 3-поміж інших її підписав і міський голова Одеси Павло Олександрович Зелений. У ній йшлося про необхідність скасування актів щодо цензурних обмежень українського друку. Аргументовано спростовувалася теза, про те, що українська мова не може бути мовою науки, сформована пропозиція публікувати закони й розпорядження уряду українською мовою та ін. [21].

З метою ширшого ознайомлення світу з українськими проблемами, редакція «Ruthenische Revue» надсилала примірники часопису редакціям європейських видань та видатним діячам культури, професурі європейських університетів. Матеріали з журналу спочатку передрукувала німецька, шведська та італійська преса [3, с.145]. Згодом – французька, іспанська, норвезька і навіть японська. Діапазон розповсюдження журналу включав понад 150 редакцій європейських періодичних видань [22, с. 188].

Значний резонанс у Європі викликала публікація Емського указу Олександра II (1876 р.), переклад якого німецькою мовою з'явився 1904 р. в «Ruthenische Revue». Його передрук вмістили майже всі європейські газети. Указ для широкого європейського загалу та інтелектуальної еліти континенту був справжньою сенсацією. Редакція поширила серед визначних діячів Європи анкету з питанням про ставлення до заборони української мови в Росії. Коло респондентів сформували відомі політики, депутати парламентів європейських держав, професори європейських університетів. На питання анкети відповіли соціологи Ф. Опенгаймер, Фрідріх Герц (Берлін), італійський літератор й мистецтвознавець А. де Губернатіс, деякі публіцисти та депутати європейських парламентів.

114

Як й інші респонденти письменник, автор тексту національного гімну Норвегії, лауреат Нобелівської премії в галузі літератури за 1903р. Мартініус Б'єрнстєрне Б'єрнсон (Бйорнсон) (1832–1910) засудив “наси́льство над 24 мільйонами українців у межах Росії”. Позитивно оцінюючи публікації українського часопису німецькою мовою, Бйорнсон, який мав славу захисника пригноблених народів, писав до редакції “Ruthenische Revue”: “Ваші змагання викликають у мене подив і радість. Піднести 30 мільйонів українців до щабля свідомого, освіченого народу, скинути столітнє ярмо – така велична справа повинна кожного підбадьорити. Я уважно стежу за кожним словом “Ruthenische Revue”, все це таке нове, свіже, справедливе і бадьоре, що воно полонить мою душу. Вітаю вас та ваше шляхетне діло” [23]. Опубліковані відгуки на Валуєвський циркуляр європейських політиків, письменників, публіцистів, учених та духовних осіб, а також контакти Сембратовича з французькими дипломатами своїм наслідком мали осудження Міжнародним судом в Гаазі розпорядження від 1876 р. це була яскрава демонстрація цивілізованого світу проти спроб викреслити український народ з числа культурних націй.

Відповіді на анкету 20 європейських учених і політиків, надісланих до редакції «Ruthenische Revue», та виїмки з європейської преси, у яких йшлося про становище українців у Росії, були видані окремою збіркою, розрахованою на східноукраїнського читача, і водночас як звіт для галицької публіки, деякі представники якої інколи критично оцінювали видання, зокрема І. Франко. Д. Донцов вважав, що журнал формує образ України-жертви. Оцінюю-

чи результати анкетування, з притаманною публіцисту іронією він писав: «Звичайно для нас дуже приємно, що люди науки – німці, скандинави, французи – єдинодушно визнають за українцями право розвивати свою культуру, але чи існує для України можливість колись реалізувати це право? Чи є українці життєздатним народом, чи лиш об'єктом, на котрім добрі люди можуть демонструвати свої добрі почуття? Про це ми марно б намагалися дізнатися з анкети» [24, с.46]. На думку І. Франка, журнал перебільшував з галицькою тематикою, яку він вважав малозначущою для європейського читача.

У 1906 р. журнал отримав нову назву – «Ukrainische Rundschau» («Український огляд»), який, через передчасну смерть тридцятилітнього Р. Сембратовича, почав редагувати Володимир Кушнір. Зміна назви сприяла адекватному сприйняттю українського народу як цілісної етнічно-культурної формації, хоча й розділеної державним кордоном. Випадки, коли навіть у німецькомовна широка публіка «Ruthenen», зазвичай, асоціювала з «Rumänen», а «Ukraine» з австрійською провінцією «Kraine», стали траплятися значно рідше.

Редакція віддавала перевагу статтям Д. Дорошенка, П. Чухрая та інших східноукраїнських авторів, які висвітлювали особливості національного руху у підросійській частині України, характерні риси українського селянства, створення і діяльність «Української селянської спілки», яка висувала не лише економічні, а й політичні вимоги. Йшлося також про участь селян у революційному русі, створення українських політичних партій, представництво українських інтересів у Третій державній Думі та ін.

З другої половини 1910 рр. журнал посилив політичну компоненту інформування Заходу про український національний рух. Напередодні війни зміст публікацій набув здебільше інформаційно-політичного характеру. Цим пояснюється зменшення обсягу журналу та майже повне зникнення з його сторінок літературознавчих та мистецтвознавчих публікацій [25, с. 326]. Цю тенденцію із задоволенням констатували українські журналісти. «Продовжуючи інформувати Європу про найважливіші факти українського національного культурного життя, «Ukrainische Rundschau» у міру свого розвитку стає переважно політичним журналом», писав під псевдонімом М. Данька український журналіст, співробітник «Ради», «Літературно-наукового вісника», «Украинской жизни», «Молодої

України» та інших часописів М. Троцький [26, с. 36].

116
— Як додаток до “Ukrainische Rundschau” деякий час виходив листок “Ruthenische Korrespondenz”, призначений лише для редакцій закордонних видань. “Ukrainische Rundschau” виходив у роки війни. Друге число за 1915 р. зберігається у фонді Львівської наукової бібліотеки імені В. Стефаника [25, с. 146]. Заповнюючи інформаційні прогалини стосовно України, журнал сприяв актуалізації академічного інтересу, насамперед, до її історії. У Німеччині він супроводжувався підвищенням уваги політиків до українського національного руху, його діячів, які шукали підтримки від міжнародної громадськості. Українське питання на початку ХХ ст. перестало сприйматися як внутрішня проблема Російської або Австро-Угорської імперій і звучало як особня проблема про що свідчить, зокрема, спеціальний розділ, присвячений Україні у науковому часописі «Zeitschrift für osteuropäische Geschichte» («Журнал східноєвропейської історії»). Ідею видання такого формату подав у 1904 р. німецький історик Леопольд Карл Гетц. Вона тривалий час циркулювала у середовищі професорів кафедр історії Східної Європи університетів Австро-Угорщини та Німеччини. Так, професор кафедри Східної Європи Чернівецького університету В. Мількович, листуючись з провідним австрійським славістом Карлом Їречеком, пропонував йому заснувати періодичне видання зі східноєвропейської історії. Німецькі історики Теодор Шіман та Отто Гетч, розробляючи проєкт журналу, контактували з М. Грушевським. Отто Гетч, який познайомився з істориком у жовтні 1905 р., інформував Грушевського, що українська історія у журналі буде представлена самостійно як окремий розділ східноєвропейської історії. Водночас він сподівався, що велику частину цієї роботи виконають українські вчені, оскільки у Західній Європі немає справжніх експертів [27, с. 33].

Журнал «Zeitschrift für osteuropäische Geschichte» почав виходити з осені 1910 р. завдяки субсидії від прусського міністерства культури. У часописі друкувалися праці українських істориків М. Кордуби, М. Слабченка та деяких російських істориків [27, с. 34]. Грушевський не опублікував жодної статті в «Zeitschrift für osteuropäische Geschichte», тим не менш один з редакторів журналу О. Гетч, відгукуючись некрологом на смерть українського історика, відзначив роль контактів з ученим в становленні східноєвропейських досліджень на основі нових підходів.

Не можна оминати увагою вихід 1906 р. німецькомовного першого тому «Історії України-Руси» під назвою «Історія українського (русинського) народу» [28]. У розлогій передмові автор окреслив основні віхи української історії, акцентував важливість ознайомлення європейського читача з історичним минулим, як він підкреслив, одного з найбільших слов'янських народів, який неодноразово ставав на сторожі європейської цивілізації перед руйнівними впливами степових орд. Попри це, зауважив історик, історія українців залишається практично невідомою навіть в освічених колах [29, с. 177].

М. Грушевський концептуалізував історію України не у звичному історіографічному руслі як складову російської та польської, а як окремий сегмент східноєвропейської історії. Однак проблема в тому, як відзначає сучасний німецький історик Франк Гольчевський, що мало хто на той час звернув на це увагу» [30, с. 34]. Книга Грушевського не належала до текстів широкого розповсюдження. В німецькомовній науковій періодиці на неї відгукнулися рецензіями німецькі професори Рудольф Штібе і Л. Гетц та професор кафедри історії Східної Європи Чернівецького університету В. Мількович. Справа не тільки в тому, що автор очікував більшого резонансу від своєї книги у Європі, а в тому, що «наукове відкриття» України придатне для досить вузького, а саме академічного кола читачів. Функції ширшого інформування суспільності може виконувала журналістика, представлена на той час “Ruthenische Revue”, згодом “Ukrainische Rundschau”. Саме ці видання створювали українству до початку війни репутацію політичної сили, сприяли пошуку союзників у політичному визнанні своєї боротьби.

Аналітичне дослідження проблеми створення українського інформаційного простору у Європі, зокрема засобами німецькомовного друку, дозволяє зробити наступні висновки. Науковий інтерес до українців, їх історії і культури, так само як і до інших так званих недержавних народів, тривалий час тримався на периферії західноєвропейського наукового пошуку. Обмаль інформації за межі двох імперій поступало у вигляді хроніки на шпальти газет, як правило, сенсаційного змісту.

Із заснуванням німецькомовного періодичного видання та розсилкою його до редакцій численних європейських газет, відомих політиків, науковців, громадських діячів, які поширювали

або коментували публікації журналу, створено передумови, щоб культурно-історичні асоціації у європейців щодо України ставали більш достовірними. Німецькомовні українські видання утворили публічний простір для обговорення української проблематики, її особливих конфігурацій у двох імперіях – Російській та Австро-Угорській. Продуктивність цих контактів, сформованих, насамперед, журналістикою, полягала у транслюванні інформації, відмінної від тієї, що її подавала російська або польська преса.

Україна заявила про себе систематичними публікаціями історичного статистичного змісту, в яких викладався власний, відмінний від польської та російської опцій, погляд на історію українського народу, стверджувалося право на захист його культурного розвитку. Обстановка передодня Першої світової війни, особливо з 1912 р., коли українські політики у Львові маніфестували бажання перемоги Австро-Угорщини у прогнозованій війні з Росією, зумовила виразну політизацію змісту німецькомовних видань як тих, що виходили з українських редакцій, так і власне німецького авторства. Силуєтно інформаційний вакуум у західному світі стосовно українців став на початку ХХ ст. помалу розріджуватися, однак не тією мірою, щоб європейці могли цілком сформувати адекватне уявлення про Україну.

Українці, перетворюючись на початку ХХ ст. з маловідомого на Заході народу у націю, про яку нарешті заговорила європейська преса і яка потрапила в поле зору європейських публіцистів, істориків, дипломатів, депутатів, визнається як потенційний політичний гравець на міжнародній арені. Однак належність українців до двох різних держав унеможливлювала спільну імперську ідентичність. Її відсутність Відень, Берлін, Москва – кожен на свій імперський штиб – намагалися компенсувати політичною інструменталізацією українського питання у своїх власних політико-територіальних інтересах. Водночас проекти представників українського національного руху по обидва боки кордону практично не вийшли за межі старої ідеї федералізації імперій. Українська політична суб'єктність до початку війни, а точніше до краху двох імперій, не набула формату самостійної державності.

Джерела та література:

1. Кин Дж. Демократия и декаданс медиа [Текст] / пер. с англ. – М.: Изд. Дом Высшей школы экономики, 2015. – 312 с.

2. Зайцева З. Наука та науковці на сторінках «Ruthenische Revue» (1903 – 1905 рр.) // Україна ХХ ст.: культура, ідеологія, політика. Збірник статей. – Вип. 5. – К.: Інститут історії України НАН України, 2001. – С. 35-45;
3. Расевич В. До заснування «Ruthenische Revue» // Україна в минулому / АН України, Ін-т укр. Археографії. – Л. – Вип. 2. – 1992.– С. 144-150.
4. Іваничук Н.Р. Українські німецькомовні часописи в Австрії на початку ХХ ст. // Наукові дослідження Центру періодики. Зб. праць за ред. М.М. Романенка. – Львів, 1998. – Вип. 5. – С. 147-160.
5. Качкан В. Роман Сембратович в історії української періодики: проблема традицій // Збірник праць науково-дослідного центру періодики. – Л. – 2003.– Випуск 11. – С.704-726.
6. Водотика Т. Ігри відображень. Якою бачить Україну світ / Тетяна Водотика, Євген Магда. Х.: Віват, 2016. – 352 с.
7. Андреас Каппелер про те, чому Україна залишається білою плямою на ментальній мапі Європи [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://rozmova.wordpress.com/2012/11/09/kapper/>
8. Горак Р. «Гостем у німців» (Листи редакції журналу «Die Zeit» до Івана Франка) // Вісник Львівського університету. Серія філологічна. – 2015. – Вип. 62.– С. 320–429.
9. Каппелер А. Україна в німецькомовній історіографії // Сучасність. –1996 – № 12. – С. 78-85.
10. Одеська державна наукова бібліотека. Відділ рукописів.– Ф. 28. – Картон 8. – Од. збір. 487. – Арк. 143.
11. Тивонович І. История засновання «Ruthenische Revue». – Відень: Друкарня Мехитаристів, 1906. – 39 с.
12. ЦДІА у Львові. – Ф. 309. – Оп. 1. – Спр. 896. – Арк. 2 – 2 зв.
13. Погребенник Я.М. Шевченко німецькою мовою / Ярослава Погребенник. – К. : Наук. думка, 1973. – 299 с.
14. An unsere Leser! // Ruthenische Revue. – 1903. – N. 1.– S. 1-2.
15. Russow M. Die Statistik und Heimat des ruthenischen Volkes // Ruthenische Revue. 1905. – N.1. – S. 9.
16. Russow M.Genauere Daten über die Anzahl der Ruthenen in Russland // Ruthenische Revue. 1905. – N.6. – S.144-145.
17. Hruschewskij M. Ein interessanter Jahrestag // Ruthenische Revue.– 1904. – N. 1. – S.11.
18. Hruschewskij M. Aus der Geschichte des ukrainischen Volkes //

Ruthenische Revue. – 1905. – N.9 – S.219.

19. An die ruthenische Intelligenz ! // Ruthenische Revue. 1904. – N.6 – S.124.

20. Одеська державна наукова бібліотека. Відділ рукописів. – Ф. 28. – Картон. –10 – Од. зберіг. 489. – Арк. 52, 53.

21. Zum Kampfe gegen die Mundsperrre in der Ukraine // Ruthenische Revue. – 1905. – N.6. – S.141.

22. Зайцева З.І. Український науковий рух : інституціональні аспекти розвитку (кінець XIX–початок XX ст.). – К.:КНЕУ, 2006. – 368 с.

23. Гвань І. Троє норвежців, які перейнялися долею українців// Слово Просвіти. Всеукраїнський культурологічний тижневик. – 2010. – 8 травня [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://slovoprosvity.org/2010/08/05/>

24. Донцов Д. Украина в новейшей европейской литературе // Украинская жизнь. – 1912. – № 11. – С.44-45.

120

— 25. Іванічук Н.Р. Літературознавчі та культурологічні публікації на сторінках “Ukrainische Rundschau” (1906-1915 pp.) // Збірник праць Науково-дослідного центру періодики. – Л., 1996-1997. – Вип. 3/4. – С. 317-326.

26. Данько М. Украинская трибуна в Европе. – Украинская жизнь. – 1913. – № 3. – С. 36-44.

27. Барвінська П.І. Між наукою і політикою. Інтерпретації Східної Європи в академічному середовищі німецькомовного простору у кінці XIX – початку XXI століття: монографія. – Одеса: ОНУ, 2012. – 447 с.

28. Hruschewskij M. Geschichte des ukrainischen (ruthenischen) Volkes / M.Hruschewskij. – Leipzig, 1906. – Bd. I. – 754 S.

29. Тельвак В.В. Німецькомовна «Історія українського народу» Михайла Грушевського в оцінках сучасників // Український історичний журнал. – 2007. – № 3. – С. 175-189.

30. Frank Golczewski Deutsche und Ukrainer: 1914-1939. – Paderborn: Ferdinand Schoningh Verlag, 2010. – 1085 s.

СУСПІЛЬНІ ЗМІ ТА ПРОЦЕСИ ДЕРЕГУЛЯЦІЇ РИНКУ ЕЛЕКТРОННИХ МЕДІА В ЄВРОПЕЙСЬКОМУ СОЮЗІ

Стаття присвячена становленню та розвитку в Західній Європі суспільної моделі мовлення, позитивним та негативним наслідкам лібералізації та дерегуляції медіасфери державою.

Автор зауважує, що на переломі 70-80-х рр. в Західній Європі після процесів дерегуляції медіаринку з'явилися нові комерційні мовники, і запанували нові ринкові засади. Це спричинило ерозію системи суспільних ЗМІ, які з післявоєнного періоду домінували на ринку. Якщо до 1980 р. на європейському медіаринку головними гравцями були національні уряди і громадські медіаорганізації, то сьогодні найбільше можливостей на трансляцію мають великі приватні імперії і гіганти преси.

Ключові слова: ЗМІ, медіаринок, лібералізація, суспільне мовлення, ІКТ.

Стаття посвячена становленню і розвитку в Западній Європі общественнои модели вещания, положительным и отрицательным последствиям либерализации и дерегуляции медиасферы государством.

Автор отмечает, что на переломе 70-80-х гг. в Западной Европе после процессов дерегуляции медиарынка появились новые коммерческие вещатели, и воцарились новые рыночные основы. Это привело к эрозии системы общественных СМИ, которые с послевоенного периода доминировали на рынке. Если до 1980 г. на европейском медиарынке главными игроками были национальные правительства и общественные медиаорганизации, то сегодня больше возможностей на трансляцию имеют большие частные империи и гиганты прессы.

Ключевые слова: СМИ, медиарынок, либерализация, общественное вещание, ИКТ.

The article concentrates on the assessment and evaluation of the development of the Western European model of public broadcasting, at the mean time, highlighting positive and negative effects of the national government policy of liberalization and deregulation on the media landscape.

The author observes that the most important change probably took place in the 1980's, when the monopoly of the public service broadcasting was broken and opened up for new commercial actors. Furthermore, at the turn of the 70-80's, after the media market deregulation, Western Europe sees the introduction of new commercial broadcasters and new market principles prevailing. Consequently, the public media, having dominated the market since the postwar period, started to experience the problems. Since, national governments and public media institutions used to be the major actors of the European media market by 1980, today large privately owned media empires and media-concerns have gradually expanded and have more extensive reach.

Keywords: *Media, media market, liberalization, public broadcasting, ICT.*

122
— Головним будівельним матеріалом для громадської думки є інформація, а основними каналами її формування й вираження – засоби масової інформації (ЗМІ). ЗМІ в демократичному суспільстві відіграють вирішальну роль на всіх етапах формування громадської думки. Тож сьогодні необхідно відокремити засоби масової інформації, які, безперечно, є «четвертою владою», від усіх інших гілок влади. І тут може допомогти досвід тих держав, які на законодавчому рівні регулюють свій інформаційний ринок. У демократичних країнах за допомогою відповідних законів суспільство намагається забезпечити незалежність преси як від втручання державної влади, так і окремих приватних груп. Однією з форм створення незалежних об'єднань преси є суспільне телебачення та радіомовлення. Протягом тривалого часу воно діє у ряді країн світу і тому можна вже узагальнити досвід його законодавчого регулювання і розвитку. Увага до цього питання обумовлюється не тільки тим, що цей інститут присутній в усіх демократичних країнах, а й тим, що він є гарантією неупередженого, якісного інформування населення про події та явища дійсності, обмеження потоку пустих отупляючих передач, повернення телебаченню освітніх та розвиваючих функцій, наданню трибуни для виразів своїх поглядів всім основним соціальним групам (створеним не тільки за політичною, а й за релігійною, культурною, національною, професійною ознаками).

Аналізом розвитку медіаринку в Європі займався британський медіадослідник, професор ЗМІ і комунікацій Кевін Вільямс

(К. Williams) [13], котрий у своїй роботі «ЗМДІ в Європі» здійснив спробу подати синтезований образ мас-медіа, проаналізувати медіаполітику на європейському ринку як друкованих, так і електронних ЗМІ. Також цікавими та ґрунтовними є роботи професора, директора Інституту міжнародних студій Вроцлавського університету Беати Очепко, котра займається порівняльними дослідженнями медіасистем різних країн [11].

Метою даної статті є вивчення умов формування, розвитку моделі суспільного мовлення в Європі та змін, які відбулися в цій моделі внаслідок розвитку і впровадження нових ІКТ.

Беручи до уваги велику кількість досліджень у сфері громадського мовлення, можна однозначно стверджувати хіба те, що єдиної дефініції цього поняття не існує. Скандинавська дослідниця Сівертсен зазначала, «що визначення цієї моделі неоднозначне... Дослідивши більш як два десятки визначень поняття „суспільне мовлення”, сформульованих наприкінці 80-х рр. ХХ ст., я знайшла понад тридцять різних притаманних йому ознак, які дослідники називають основними рисами «суспільне мовлення» сьогодні» [5]. Не змогла чітко окреслити поняття громадського мовлення і Рада незалежних оглядачів, створена задля визначення майбутніх принципів фінансування Бі-Бі-Сі. Ось цитата з її звіту: «Нам так і не вдалося відшукати спільного знаменника в процесі обговорення громадського мовлення. Ми не маємо визначення, яке б претендувало на єдину правильність. Коли ми кожен намагалися словами передати сутність цього поняття, на гадку спадали синоніми – інформування, навчання, розширення світогляду, неупередженість, незалежність, узагальнений підхід, рупор меншин, низька комерціалізація та ін. Ми зійшлися на тому, що не можемо дати такого однозначно визначення, однак ми знаємо, що це, – коли його бачимо» [14].

Термін «суспільні (громадські, публічні) ЗМІ» вжив американський бізнесмен і піонер американського комерційного радіо й телебачення Девід Сарнофф (David Sarnoff) в 1922 р. (кілька місяців до створення British Broadcasting Company, з якого виникло BBC), який стверджував, що ЗМК мають своїм завданням постачати людям розваги, інформацію та вчити їх і для цього повинні бути визнані як публічні чи суспільні [14]. В той же час відомий німецький фахівець зі ЗМІ Альберт Шарф (Albert Scharf) вважає що, «...публічне телебачення повинно надавати послуги, яким може користу-

ватися суспільство в цілковитій своїй єдності, різномірності і розбіжності. Очевидне і природне багатство думок, аспектів і поглядів у суспільстві мусить знайти своє відображення у вироблених телевізійних програмах» [9, с. 85].

З початку виникнення телебачення дослідники масової комунікації, намагаються окреслити основні функції і завдання цього ЗМІ. Постало багато типологій, і незважаючи на різницю в термінах, виокремилися основні функції як суспільного, так і комерційного телебачення: інформаційна, розважальна і освітня.

Загальноєвропейська формула щодо місії публічного телебачення яке повинно «інформувати, вчити, гратися в спосіб, який гарантує етичні, естетичні та деонтологічні стандарти якості», залишається актуальною і сьогодні [15]. Місія суспільного мовника полягає в діяльності на користь суспільства, охороні національної культури та культурної різномірності, підтримці демократичного процесу та ролі громадського форуму в сучасному суспільстві.

124

Поняття «суспільна місія» більш широко було подане в Комунікаті Єврокомісії в 2001 р., де суспільна місія ТБ – виважена програмна пропозиція, яка реалізує громадські, демократичні і культурні потреби суспільства, враховуючи мовні і культурні відмінності. Прийняття країнами-членами дефініції суспільної місії повинно бути узгоджене з правом ЄС.

Виокремлюють три основні етапи формування суспільних ЗМІ і три головні мотиви їх створення:

- патерналістсько-опікунчий мотив, найкращим прикладом якого є створення BBC у 20-х рр. XX ст. як незалежної публічної корпорації, що служить нормативним взірцем в культурному, моральному і політичному житті краю;

- демократично-емансипаційний мотив, проявляється в деяких країнах Західної Європи в 60-ті і 70-ті рр. XX ст., коли було визнано, що модель державного радіомовлення і телебачення втратила свою правомочність і необхідно перетворити їх в незалежні суспільні ЗМІ, які б презентували громадянське суспільство;

- системна мотивація, як у Західній Німеччині після Другої світової війни, а пізніше в Іспанії, Португалії, Греції в 70-х рр. XX ст., а також у 90-х рр. у посткомуністичних країнах, де зміна медіасистеми була невід'ємним елементом трансформації устрою і побудови демократії [9, с. 87].

До середини 80-х рр.. ХХ ст. у більшості європейських країн функціонувала одна модель суспільного телебачення, а найважливішою її ознакою був національний характер і обмежене інтернаціональне покриття щодо території країни мовника. Всі системи суспільного телебачення в Європі діяли на підставі правових актів у вигляді законів та контрактів. На межі 80–90-х років ХХ ст. зазнала змін модель комунікаційної політики в Європі. Це було спричинене технологічною зміною та впливаючої з неї лібералізації ринку мас-медіа. Існуюча до цього часу модель суспільного телебачення визначалася як «старий порядок», і виокремилися кілька принципів, які були характерні для цієї системи:

- принцип відповідальності щодо споживачів. Цей принцип реалізовано через створення відповідних форм адміністрування інститутів суспільного ТБ;

- принцип фінансування з державної скарбниці або співфінансування з комерційних джерел (продаж антенного часу, реклами);

- принцип регулювання (контролю) цінностей змісту програм, визначених в контексті етичних і професійних норм: безсторонності, об'єктивності, поваги до прав меншин, а також заборона порнографії, сцен насилля та обмеження реклами;

- принцип універсальної служби суспільства, що розуміється як об'єднання громадян, а не споживачів;

- принцип захисту від конкуренції, що означає монополія або форми обмеження комерційного телебачення в конкуренції з суспільним [10, с. 86].

Зміна європейської моделі суспільного телебачення не настала раптово. Процес цей був пов'язаний зі змінами, які відбувалися в комунікаційній політиці європейських країн. Процес дестабілізації європейських телевізійних систем характеризувався наступним:

- атрофія законності суспільної монополії і фінансування суспільних ЗМІ з бюджету;

- поява проринкових вирішень і регулювань у сфері комунікації одночасно з присутністю на ринку значної кількості інвесторів, що володіють достатніми фінансами та бажанням розвинути нові дистрибуційні системи;

- порушення і розв'язання проблеми в середині ЄС щодо уникнення транснаціоналізації телевізійних переказів та захоплення ринку дешевими американськими програмами;

– впровадження заходів щодо зміцнення національних ринків і цілого європейського аудіовізуального ринку, а також ринку нових інформаційних технологій перед конкуренцією з американською та японською промисловістю;

– поглиблення небажання європейських споживачів «старого порядку» національного регулювання і контролю електронних ЗМІ [10, с. 87].

Доктор філософії, ірландський соціолог Мері Келлі (М. Kelli) описала три види зв'язку між телебаченням і світом політики на початку 80-х рр. ХХ ст. в ЄС. Перший вид – це система автономії ЗМІ, завдяки механізмам, що забезпечують незалежність програмної політики від влади. Така система була сформована у Великобританії, Ірландії та Швеції. Другий вид зв'язку – це модель політики щодо ЗМІ, яка базується на закладенні в статuti медіаспілок представництва всіх політичних партій, а також пов'язаних з ними громадських рухів. Така система була сформована в Німеччині, Данії, Голландії та Бельгії. Третя модель, яку авторка назвала «політичною системою над ЗМІ», в рамках якої уряд та інші органи можуть безпосередньо втручатися в поточну діяльність мовників, – це працювало в Греції, Італії та Франції [13, с. 86].

Дестабілізація традиційної системи європейських ЗМІ в 90-х роках ХХ ст., викликана запровадженням інновацій в ІКТ і появою нових телевізійних комерційних операторів у цілій Європі, злагодженою реалізацією комунікаційної політики, що проявилось в дерегуляції, лібералізації аудіовізуального ринку та захисту існуючого суспільного телебачення, привела в кінцевому результаті до створення нової системи. Вона полягає в:

– домінуванні дуалістичної системи телебачення: суспільного і комерційного;

– функціонуванні приватних телевізійних мереж у Європі і уникненні національного регулювання;

– виникненні наднаціональних телевізійних корпорацій, які контролюють глобальний комунікаційний ринок;

– мультимедійній діяльності найбільших європейських телевізійних власників, яка все частіше поєднується з іншою економічною діяльністю;

– зростаючій відокремленості різних функцій аудіовізуального процесу: настає стабільне розрізнення функцій між опера-

торами кабельної і супутникової мережі, які чітко розділяють свою діяльність на програмну і управлінсько-економічну;

- прагненні до стандартизації в межах Європи [10, с. 86-87].

Оцифрування призводить до швидкої конвергенції ЗМІ і системи комунікації. В аналоговому світі кожне медіа розвивалося відокремлено з власними технологіями, методами продукції і дистрибуції. Цифрові технології поєднують технології, які використовуються в мас-медіа, телефонії і комп'ютерних системах, завдяки цьому з'явилось багато нових потенційних способів її використання, зокрема, Інтернет стає новим засобом масової комунікації.

Якщо до 1980 р. на європейському медіаринку головними гравцями були національні уряди і громадські медіаорганізації, то сьогодні найбільше можливостей на трансляцію мають великі приватні імперії і гіганти преси. Кордони держав вже не стримують їх діяльність, зменшилася також кількість правових актів, що обмежують їх діяльність. Комерційний характер продукції цих концернів схиляється до стандартизації. Значна кількість теле- та радіостанцій у Європі внаслідок дерегуляції та лібералізації медіаринку є власністю все щораз вужчої групи медіаконцернів: Берлусконі, Мердока, Герсанта, Шпрінгера та інших. У рейтингу 50 найбільших медіафірм у світі половина з них має місцеперебування в Європі: 8 в Німеччині, 7 у Великобританії, 4 у Франції, 3 в Італії, 2 в Голландії і 1 в Люксембургу. Так, два європейські медіаконцерни Бертельсманн і Вівенді є значними гравцями на світовому ринку. Медіаконцерн Бертельсманн є найбільшим об'єднанням у Європі і входить в десятку впливових у світі, видає 100 журналів у 14 державах, володіє 24 телестанціями і 14 радіостанціями в 19 країнах [13, с. 35].

Суспільне телебачення, в минулому монополіст, за що неодноразово було критиковане, постає сьогодні перед новими викликами. Реалізуючи своє основне завдання, бути привабливим для загалу споживачів, мусить проявляти креативність і високу якість своїх пропозицій. Поява комерційної конкуренції для суспільних мовників було великим шоком, і змусило їх конкурувати на ринку. В цій ситуації змінюється стратегія суспільного телебачення щодо ринкової конкуренції:

- без змін – брак коштів (для прикладу можна навести теледіяльність Бельгії);
- опозиція (BBC1, BBC2) – часткове уподібнення до комер-

ційного телебачення, при прагненні до реалізації суспільної місії;

– резигнація* – (Італія, Іспанія) – максимальне уподібнення до комерційних ЗМІ;

– часткова конфронтація (Франція) – один з каналів підлягає повній комерціалізації, інший реалізовує місію [9, с. 143].

Єврокомісія вважає ЗМІ «ключовим інструментом у формуванні європейської ідентичності [13, с. 25], але не всім ЗМІ випала така роль. Прийнята в 1989 р. Директива «Телебачення без кордонів» підкреслює значення цього засобу мовлення в процесі культурної і політичної інтеграції в Європі. Прихильники зазначеної Директиви прагнули, щоб транскордонне, загальноєвропейське телебачення стало двигуном побудови європейської єдності. Для досягнення поставленої мети ЄС створює економічні умови для заснування телестанцій в масштабі континенту. Це означало закінчення національних медіаринків, які були нормою в Європі до 80-х рр.

128

Директива 89/552/ЕЕС мала на меті уніфікувати порядок виробництва та розповсюдження програм в усіх державах-членах Євросоюзу і створити тим самим умови для формування спільного для всього Євросоюзу ринку виробництва і розповсюдження програм. Положення Директиви про транскордонне телебачення однаковою мірою поширюються як на діяльність суспільних мовників, так і на діяльність комерційних телерадіокомпаній держав-членів. Директива зобов'язує держави члени-ЄС гарантувати свободу прийому і ретрансляції програм з інших країн-учасниць, забезпечити резервування мовниками основної частини свого ефірного часу (за винятком реклами, телеторгівлі, телетексту, новин, спортивних і розважальних програм) для європейської медіапродукції (стаття 4 Директиви), гарантувати резервування мовниками щонайменше 10% ефірного часу або 10% коштів, які виділяються на трансляцію програм, для європейських творів, створених незалежними виробниками (стаття 5 Директиви). Регулюванням Директиви охоплюються також відносини, пов'язані з трансляцією реклами і спонсорством, захистом неповнолітніх від потенційної шкоди телевізійних програм, а також реалізацією права на відповідь. Таким чином, головним завданням Директиви про транскордонне телебачення є створення умов для уніфікації регулювання ринків телебачення [1].

* Покірність, відмова від боротьби.

Дерегуляція і лібералізація визнавалися необхідними умовами для ліквідації правових перешкод, які захищали національних мовників. Зв'язок між дерегуляцією мас-медіа та європейською інтеграцією став очевидним після опублікування Рапорта Бангеманна в 1994 р., який був підготовлений Групою експертів під керівництвом Мартіна Бангеманна за дорученням Ради Європи. В документі чітко зазначалося, що «політика конкуренції є основним елементом унійної стратегії. Має вона особливе значення для консолідації Спільного Ринку і залучення приватного капіталу, необхідного для розбудови транс'європейської інформаційної інфраструктури» [3].

Ще однією причиною зміни стратегії розвитку аудіовізуального сектору було і те, що європейці протягом всього ХХ ст. піддавалися американізації, культурна ідентичність різних націй та народів розмивалася через постійний вплив американської поп-культури. Голівуд, джаз, рок-н-рол, комікси, серіали такі як «Даллас» і «Династія» чи комп'ютерні ігри – це яскраві приклади американської медіапродукції, які заповнили екрани європейських споживачів. Тому, на думку європейців, розвиток потужних медіафірм і концернів мало б стати зброєю Європи в боротьбі з американським впливом та дозволило б вийти на світові ринки. З іншого боку політика лібералізації медіаринку загрожувала збільшенням присутності американської медіапродукції в Європі.

Щодо суспільних ЗМІ ЄС також висловила свою позицію в основному правовому акті – Амстердамському протоколі 1997 р., в якому зазначалося, що суспільне мовлення безпосередньо пов'язане з демократичними, соціальними і культурними потребами суспільства [12, с. 160].

Амстердамський протокол щодо системи суспільного мовлення в державах-членах ЄС став інтегральною частиною Угоди про створення ЄС і набув чинності 1 травня 1999 року. Протокол прямо передбачив, що положення Угоди про створення Європейського Союзу жодною мірою не виключає можливість державного фінансування суспільного мовлення країнами-членами ЄС за умови, що: 1) надання відповідної фінансової підтримки здійснюється для забезпечення виконання організаціями мовлення місії суспільного мовлення; 2) надання державної підтримки не впливає на умови торгівлі товарами, послугами, а також конкуренцію в Співтова-

ристві, до такої міри, в якій би її надання зашкодило спільним інтересам. Таким чином, Амстердамський протокол, визнавши можливість державного фінансування суспільного мовлення, надав повноваження щодо визначення конкретних засобів і механізмів відповідної підтримки державам-членам Євросоюзу [7, с. 5-6].

Оскільки критерії оцінки режиму фінансування суспільного мовлення на предмет забезпечення балансу між досягненням місії суспільного мовлення та захистом економічної конкуренції на медійному ринку Протокол залишив невизначеними, Європейська Комісія визначила ці критерії у Зверненні 2001/С320/04 щодо застосування правил державної підтримки суспільного мовлення [8, с. 3]. В цьому зверненні зокрема вимагається від усіх держав дати чітке та зрозуміле визначення обов'язків суспільного мовлення, концепцію його фінансування та загальної організації. Ці заходи було вжито з метою запобігання великій підтримці суспільних мовників, яка могла б призвести до недобросовісної конкуренції порівняно з приватним мовленням. Фінансування повинно бути пропорційно «громадським послугам», що надає мовник. Причому були визнано бажаним, щоб визначала цю пропорційність юридична особа, яка не має безпосереднього відношення до суспільного мовлення [6, с. 7].

Основні вимоги Європейського Союзу до фінансування організацій суспільного мовлення полягають у наступному:

1) чітко визначити завдання суспільного мовлення в нормативно-правовому акті, які повинні відповідати демократичним, соціальним і культурним запитам суспільства;

2) запровадити незалежний контроль (моніторинг) виконання місії суспільного мовлення;

3) чітко розмежувати суспільну та комерційну складову діяльності суспільного мовника;

4) комерційна діяльність не повинна фінансуватись за рахунок державної підтримки;

5) організації суспільного мовлення не повинні здійснювати діяльність, що загрожує економічній конкуренції, зокрема - встановлювати знижки на рекламу, пільговий режим продажу програм тощо;

6) комерційна діяльність і діяльність, пов'язана із суспільним мовленням, повинні обліковуватись окремо, відповідні доходи і ви-

трати мають відображуватись в двох окремих звітах, кошти мають знаходитись на окремих рахунках;

7) цілком допустимим є підхід, за яким державна фінансова допомога на реалізацію місії суспільного мовлення, може надаватись різним організаціям, які, при цьому, мають визначатись на умовах конкурсного відбору;

8) державне фінансування суспільного мовлення не повинно бути надлишковим, що передбачає, зокрема, потребу в аналізі вартості створення програм суспільним мовленням і комерційними мовниками; аудиті використання відповідних коштів; впровадженні критеріїв визначення розміру субсидій і компенсацій [7, с. 22].

Крім Єврокомісії активну діяльність щодо підтримки суспільних ЗМІ здійснила і Рада Європи. Так, в 2004 р. ПАРЄ прийняла Рекомендацію 1641 (2004) «Служба суспільного мовлення», в якій зазначається, що суспільні ЗМІ є важливою складовою демократичної системи в Європі, але стоять вони перед лицем загроз з боку політичних і економічних сил, зростаючої конкуренції та з боку комерційних мас-медіа, концентрації ЗМІ, фінансових труднощів, пристосування до глобалізаційних викликів та новим технологіям. РЄ Закликає уряди європейських держав, до „взяття на себе політичного зобов'язання, яке буде гарантувати існування сильних і здорових суспільних ЗМІ і адаптують їх до вимог цифрової епохи» [4].

27 вересня 2006 р. Рада Європи прийняла Декларацію «Про гарантію незалежності суспільної служби мовлення в країнах-членах» («Declaration of the Committee of Ministers on the guarantee of the independence of public service broadcasting in the member states») і закликає всіх її держав-членів для забезпечення незалежності суспільного мовлення. У декларації Рада високо оцінює незалежність суспільного мовлення в деяких з її держав-членів. Вона визнає, що одні країни домоглися прогресу в цьому питанні, але виражає стурбованість тим, що в певних країнах незалежність суспільного мовлення була ослаблена або належним чином не гарантована. Декларація закликає «забезпечити правові, політичні, фінансові, технічні й інші засоби, необхідні для забезпечення справжньої незалежності редакції й інституціональної автономії організацій суспільного мовлення, для того щоб усунути будь-який ризик політичного або економічного втручання» [2].

На сьогодні немає певності, що суспільні ЗМІ будуть функціонувати успішно і далі, польська дослідниця Беата Очепко представила три можливі варіанти їх розвитку:

- маргіналізація внаслідок фінансових труднощів та політичної кризи навколо їх функціонування і втрати споживачів;
- зникнення публічних ЗМІ при одночасному впровадженні системи торгів на місійні програми (цей варіант відомий як модель розпорошеної публічної служби);
- зміцнення суспільних ЗМІ, завдяки утвердженню громадянського суспільства [11, с. 13-14].

По-іншому оцінює перспективи розвитку суспільних ЗМІ польський юрист, медіаексперт, професор Варшавського університету Мацей Мрозовські (Maciej Mrozowski) і визначає наступні моделі подальшого їх розвитку:

- 132
- «повернення до коренів», або до концепції суспільних ЗМІ як інститутів, що служать справі громадської освіти і поширення цінностей культури;
 - «контрольована конвергенція», або продовження тенденції уподібнення суспільних ЗМІ комерційним;
 - «радикальна альтернатива», що можлива внаслідок визнання фінансування суспільних ЗМІ як такого, що суперечить основам чесної конкуренції, тоді громадські ЗМІ були б позбавлені абонентських надходжень, втратили б мотивацію і здатність до публічної служби – що в перспективі призвело б їх до приватизації [9, с. 14].

Ще одну оцінку пропонує професор політології Сіднейського університету, відомий дослідник Джон Кін (John Keane), який шукаючи вихід з нинішньої ситуації в сфері комунікації в західних країнах, створив концепцію ЗМІ публічної служби в новому трактуванні. На його думку, старі, монополістичні і патерналістські суспільні медіа, а особливо такі як ВВС – переживають кризу і приречені на вимирання. Кін вважає, що місце традиційних суспільних ЗМІ повинні зайняти численні громадські медіа, які функціонують поза державою і ринком в межах самоорганізованого громадянського суспільства, що виражають багатство думок, поглядів у суспільстві [9, с. 14].

Отже, на переломі 70-80-х рр.. в Західній Європі після процесів дерегуляції медіаринку з'явилися нові комерційні мовники, і за-

панували нові ринкові засади. Це спричинило ерозію системи суспільних ЗМІ, які з післявоєнного періоду домінували на ринку. Якщо до 1980 р. на європейському медіаринку головними гравцями були національні уряди і громадські медіаорганізації, то сьогодні найбільше можливостей на трансляцію мають великі приватні медіа-імперії. Поява комерційної конкуренції для суспільних мовників стало великою несподіванкою, і змусило їх конкурувати на ринку. Незважаючи на зміни, які відбулися на ринку мас-медіа, незважаючи на зростаючу конкуренцію суспільні ЗМІ намагаються утримати свої позиції.

Джерела та література:

1. Директива Совета Европейского Союза 89/552/ЕЕС от 3 октября 1989 года [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.medialaw.ru/laws/other_laws/european/dir_89-552-ec/text.htm;

2. Declaration of the Committee of Ministers on the guarantee of the independence of public service broadcasting in the member states (Adopted by the Committee of Ministers on 27 September 2006 at the 974th meeting of the Ministers' Deputies) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://wcd.coe.int/ViewDoc.jsp?Ref=Decl-27.09.2006>;

3. Europa i społeczeństwo globalnej informacji. Raport Bangemanna. Zalecenia dla Rady Europejskiej [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://cyberbadacz.republika.pl/raport_bangemanna.html;

4. Recommendation PA 1641 (2004). Public service broadcasting [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://assembly.coe.int/main.asp?Link=/documents/adoptedtext/ta04/erec1641.htm>;

5. Бецко Г. Роль громадського мовлення у демократичних суспільствах [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.mediareform.com.ua/docs/beccs.doc>;

6. Іванов В. Законодавче регулювання суспільного телерадіомовлення: український та міжнародний досвід / В. Іванов // Суспільне мовлення: незалежність, свобода слова і програмна різноманітність. – К.: Представництво Фонду Конрада Аденауера в Україні, 2007. – С. 3-12. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.kas.de/ukraine/ukr/publications/12579/>;

7. Ковриженко Д. Фінансування суспільного мовлення в країнах Європи / Д. Ковриженко. – К.: Лабораторія законодавчих

ініціатив, 2008. – 39 с. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: media.parlament.org.ua/uploads/files/f1894.pdf;

8. Правове регулювання суспільного мовлення: стандарти ЄС, Ради Європи та досвід країн-членів Євросоюзу. Підготовлено Інститутом прикладних правових досліджень „Право” в рамках проекту «Розробка пропозицій щодо адаптації інформаційного права України до вимога права ЄС». – К., 2007. – 26 с. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://media.parlament.org.ua/sm/>;

9. Jakubowicz K. Media publiczne. Początek końca czy nowy początek / K. Jakubowicz. – Warszawa: Wydawnictwa Akademickie i Profesjonalne, 2007. – 295 s.;

10. Kosmalska B. Model współczesnej telewizji publicznej / B. Kosmalska // Media w Polsce. Pierwsza władza IV RP /redakcja naukowa Marek Sokołowski/ Warszawa: Wydawnictwa Akademickie i Profesjonalne Spółka z o.o., 2007. – S. 85-96.;

134 — 11. Ociepka B. Dla kogo telewizja Polska? Model publiczny w postkomunistycznej Europie Środkowej /Beata Ociepka. – Wrocław: Wyd-wo Uniw. Wrocławskiego, 2003. – 525 s.;

12. Słupek L. Media publiczne w Unii Europejskiej / L. Słupek // Media. Władza. Prawo. – Kraków: Wydawnictwi Uniwersytetu Jagellońskiego, 2005. – S. 147-163.;

13. Williams K. Media w Europie / K. Williams. – Warszawa: Wydawnictwa Akademickie i Profesjonalne, 2008. – 222 s.;

14. Jakubowicz K. Public Service broadcasting: definitions, descriptions and policy dilemmas / K. Jakubowicz [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.lboro.ac.uk/research/changing.media/K.J.-Paper.html>;

15. Sonik L. Telewizja publiczna, to znaczy dla wszystkich / L.Sonik // Rzeczpospolita 17-03-2008. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.rp.pl/arttykul/107763.html>

Стаття надійшла до редакції 29.09.2016

НАУКОВЕ ВИВЧЕННЯ ВПЛИВУ ЗМІ В ДОСЛІДЖЕННЯХ АМЕРИКАНСЬКОГО ПОЛІТОЛОГА ГАРОЛЬДА ЛАССУЕЛА

У даній статті аналізується соціологія розвитку масової комунікації та основні етапи формування впливу ЗМІ на суспільство на прикладі наукової спадщини американського політолога Гарольда Лассуела. Розкривається історія створення низки оригінальних теорій масової комунікації та зосереджується увага на розробці першої концепції теорії пропаганди. Наголошується на вагомому внеску наукових досліджень Лассуела в американську комунікативістику 20-70-х років ХХ ст., а також застосуванні принципово нового аналітичного інструментарію та біхевіористської методології в історії політичної науки. Зосереджена увага на значенні та важливості наукових праць дослідника в осмисленні суспільно-політичних проблем ХХ століття та формуванні англо-американського напрямку політології.

135

Ключові слова: : соціологія масової комунікації, теорія пропаганди, американська комунікативістика, біхевіористський підхід, психоаналітична теорія Фрейда, контент-аналіз.

В данной статье анализируется социология развития массовой коммуникации и основные этапы формирования влияния СМИ на общество на примере научного наследия американского политолога Гарольда Лассуелла. Раскрывается история создания ряда оригинальных теорий массовой коммуникации и сосредоточивается внимание на разработке первой концепции теории пропаганды. Отмечается весомый вклад научных исследований Лассуелла в американскую коммуникативистику 20-70-х годов ХХ века, а также применение принципиально нового аналитического инструментария и бихевіористской методологии в истории политической науки. Сосредоточенно внимание на значении и важности научных трудов исследователя в осмыслении общественно-политических проблем ХХ века и формировании англо-американского направления политологии.

Ключевые слова: социология массовой коммуникации, теория пропаганды, американская коммуникативистика, бихевіористский подход, психоаналитическая теория Фрейда, контент-анализ.

The present article deals with the sociology of development of mass communication and the main stages of the media's influence on the society on the example of the scientific heritage of American political scientist Harold Lasswell. The author uncovers the history of creation the number of original theories of mass communication and focuses on development of the first conception of theory of propaganda. The weighty contribution of Lasswell's scientific researches in American communication studies of 20-70s of XX century and the use of new analytical tools and behaviorism methodology in the history of political science are being emphasized. The author also focuses on meaning and importance of researcher's studies in understanding the social and political problems of XX century and shaping of English and American direction in political science.

Keywords: *sociology of mass communication, propaganda theory, American communication studies, behavioral approach, psychoanalytic theory of Freud, content analyses.*

136

Однією із основних тенденцій розвитку сучасного суспільства є різке зростання значення інформаційних технологій, які серйозним чином впливають на зміни, що відбуваються в соціальній структурі суспільства, економіці, на розвитку інститутів демократії. Швидкими темпами також розвиваються засоби масової інформації, адже за останні два десятиліття світ перетворився в глобальне інформаційне село, що позначилось на усіх сферах розвитку журналістики, яка функціонує в системі масових комунікацій і відіграє надзвичайно важливу роль в сучасних умовах. Історія вивчення масової комунікації багата та різноманітна, оскільки більше півстоліття вона була предметом самостійних досліджень, хоча на базі інших дисциплін її вивчають близько ста років. Проблематика досліджень розширялась по мірі виникнення і поширення нових способів передачі інформації. Після книг, газет і журналів прийшло радіо, ефірне ТБ, кабельне ТБ і супутникове мовлення, а також Інтернет. Поширення нових технологій ставить перед наукою завдання виявити їх значення для суспільства та мас-медіа.

Соціологія масових комунікацій в ХХ столітті активно розвивалась в країнах США та Європи, адже різкі соціальні зміни, що відбулись у вказаний хронологічний проміжок часу дали серйозний поштовх до наукових досліджень в цій царині. У той же час вітчизняні наукові дослідження масової комунікації знаходяться тільки

на стадії становлення. Виходячи з того, що мас-медіа перетворились в могутній владний механізм та ефективний інструмент соціальних установок важливо простежити основні етапи формування впливу ЗМІ на суспільство на прикладі наукових досліджень американського політолога та соціолога Гарольда Дуайта Лассуела (1902-1978). Адже саме в США феномен масових комунікацій набув серйозного наукового розвитку, недаремно в другій половині ХХ століття в більшості англосовітських країн вивчення впливу засобів масової інформації на аудиторію сформувало окрему галузь теорії комунікації – «media effects» (вплив ЗМК). Більше того, Гарольд Лассуел відноситься до плеяди тих американських політологів, які обґрунтували нові методи дослідження внутрішньої та зовнішньої політики США. За підтримки Чикагського університету Чарльз Мерріам, Гарольд Лассуел та Ганс Моргентау створили і утвердили в американській політичній науці школу прагматизму та політичного реалізму [7]. Саме в обличчі цих теоретиків американська громадськість отримала достойних захисників суспільного і політичного устрою США.

Значення наукових ідей американського політолога, соціолога в сфері досліджень масової комунікації Г. Лассуела вагоме не тільки через внесок в американську комунікативістику 20-60-х років ХХ ст., а як класика світової науки, бо саме ним була розроблена перша концепція пропаганди [9, 10, 11]. Перші справжні теорії, в центрі уваги яких виявились мас-медіа, були *теорії пропаганди*, які аналізували мас-медіа та їх вплив, пояснювали, як за допомогою інформації переконати, навіть примусити тисячі або мільйони людей сприйняти найбільш екстремальні та неординарні точки зору.

Найбільш чітко погляди дослідника на важливість пропаганди у війні були обґрунтовані у праці «Техніка пропаганди в світовій війні» (1927 р.) [3]. Ця робота була його темою дисертації, в якій Лассуел на основі величезного емпіричного матеріалу (інформації із масових видань Англії, Швейцарії, Німеччини і Франції) провів контент-аналіз повідомлень пропаганди в роки Першої світової війни. Дослідник чітко зауважив, що історія Першої світової війни показала, що вона велась на трьох фронтах: військовому, економічному та інформаційному (пропагандистському). Для успішного ведення бойових дій під час Першої світової війни потрібна була мобілізація усіх виробничих потужностей, на яких заради перемо-

ги повинно було добровільно та з повною віддачею сил працювати громадянське населення. В кожній країні, що вступила у війну, в терміновому порядку потрібно було зміцнити зв'язки між населенням та суспільством, підвищити лояльне ставлення громадян до політики держави, нав'язати ненависть до ворога та заставити їх думати перш за все про свою батьківщину. Задля досягнення цих надзвичайно важливих цілей було використано пропаганду, яка втілювалась найрізноманітнішими засобами: новини, фотографії, кінофільми, книги, проповіді, листівки, плакати, радіосигнали та ін. Від громадян очікували любові до своєї країни, ненависті до ворога і жертв заради перемоги. Воюючі країни несли одна одній відверту брехню, а мас-медіа доносили її до людей і більшість в неї щиро вірила. Переконавання такого масштабу за допомогою засобів масової інформації проводилось майстерно та було чітко скоординовано. Усі ці пропагандистські зусилля базувались на одній простій теорії масової комунікації типу «**стимул-реакція**», яка чітко відповідала уявленням про масове суспільство. Згідно неї, мас-медіа спроможні донести до кожної людини хитромудро складені стимули, які однаково сприймуть усі люди, і реакція на них також буде більш менш однакова. Гарольд Лассуел досить об'єктивно проаналізував силу військової пропаганди та роль мас-медіа в масовому суспільстві. На його думку, медіа спроможні сформувавши громадську думку та схилити маси людей до будь-якої точки зору. Ще в 1927 році він чітко визначає пропаганду як «управління колективними установками» за допомогою маніпулювання значимими символами» [3]. На думку дослідника, пропаганда не може бути «поганою» чи «хорошою», вона є спробою змінити світогляд людей, також це «інструмент тотальної політики разом із дипломатією, економічними заходами і збройними силами» [3].

Продовжуючи науковий внесок в теорію масової комунікації Г.Лассуела, варто згадати, що важливою сторінкою біографії американського дослідника є те, що у 1918 році у віці 16-ти років він поступив до Чикагського університету, в якому вже на той час сформувалась відома «чикагська школа» соціології і де в 1926 році Гарольд захистив дисертацію, отримавши ступінь доктора політичних наук. Його науковим керівником був уже згадуваний вище Чарльз Мерріам (1874-1955 рр.), який в політичній науці дотримувався методологічних принципів біхевіоризму, а також будучи

деканом факультету політичних наук Чикагського університету, створив сприятливі умови для студентів, які надавали перевагу застосуванню психологічних досліджень в традиційних методах аналізу. Якраз цей провідний американський політолог Ч. Мерріам підштовхнув Лассуела не тільки до вивчення політичної поведінки (а не політичних ідей) в політології, але запропонував досліджувати пропагандистські матеріали за допомогою кількісного методу аналізу документів – контент-аналізу [4]. Г. Лассуел працював в психіатричних клініках і лікарнях, проводячи психологічні дослідження, активно використовуючи при цьому психоаналітичну теорію З. Фрейда. Серед тих, хто також серйозним чином вплинув на формування його уявлень, були А. Адлер, К. Юнг, У. Уайт, Г. Саллівен, Н.Р.С. Льюїс, Т. Рейн, К. Хорні, Ш. Ференці, Ф. Александер [6]. Важливим є те, що Гарольд Лассуел одним з перших дослідив проблему кількісного контент-аналізу політичної комунікації, а також активно використав методи соціальної психології, психоаналізу і психіатрії у вивченні політичної поведінки і пропаганди, визначив важливу роль масової комунікації в оформленні, поширенні та відтворенні символіки політичної влади.

139

У процесі формування теорії пропаганди Лассуел поєднав біхевіоризм з фрейдизмом, тим самим обґрунтував свій погляд на медіа та їх роль. Цікаво зауважити, що вперше вивченням психології «**стимул-реакція**» зайнявся американський психолог Джон Б. Уотсон (засновник біхевіоризму), який проводив досліди над тваринами. Він стверджував, що всі вчинки людини є реакцією на зовнішні стимули. Саме ці біхевіористські поняття часто використовували перші теоретики медіа, оскільки вони вважали, що засоби масової інформації створюють і виробляють такі стимули, які викликають миттєву реакцію. Прикладом можуть служити нацистські пропагандистські фільми: жахливі образи євреїв та розумово хворих цілком були спроможні викликати негативну реакцію.

У свою чергу, фрейдистська теорія, сильно відрізнялася від біхевіоризму, оскільки Зігмунд Фрейд скептично відносився до спроможності людей здійснювати ефективний свідомий і раціональний контроль над своїми вчинками. Коротко нагадаємо, що Фрейд запропонував розділити розумовий досвід на свідомий і підсвідомий, а структуру психіки особистості – на боротьбу один з одним частин Воно (Ід), Я (Его) та Над-Я (Супер-Его). Ід (Воно) – примітивні,

інстинктивні й уроджені аспекти особистості (сон, їжа, одяг). Его (Я) – це компонент психічного апарату, відповідальний за прийняття рішень. З метою перетворення і реалізації потреб у соціально прийнятному контексті, Его черпає з Ід частину енергії, забезпечуючи безпеку і самозбереження організму. Воно використовує стратегії осмислення і сприйняття у своєму прагненні задовольнити бажання і потреби. Коли розумна частина Его поступається «Воно», яке прагне до задоволення, людина впадає в істерію. Супер-Его – останній компонент особистості, що розвивається, визначає систему цінностей, норм і етики, розумно сумісних з тими, що прийняті в оточенні окремого індивідуума [Див. детально 2].

140 — Теоретики пропаганди використовували фрейдизм, адже зазначали, що сила психологічного впливу буде найбільш ефективна у випадку прямої апеляції до Воно і його стимулу стримати Его. Більше того, на основі поєднання елементів біхевіоризму і фрейдизму часто створювались теорії, які стверджували, що індивід не спроможний на раціональний самоконтроль. Припускалось, що люди вкрай вразливі до маніпуляції медіа; стимули медіа і Воно можуть викликати такі сильні дії, яким не зможе протистояти Его і Супер-Его. Виглядає все досить правдоподібно, адже ця точка зору пояснює ситуацію у випадку з фашистською Німеччиною. Перед приходом Гітлера до влади Німеччина відносилась до числа найбільш культурних і цивілізованих країн, проте якимось чином культурна еліта прийняла нацизм і вся країна «сповзла» у варварство.

Наголошуючи на теоретичних розробках Г. Лассуела, важливо зауважити, що у роки Першої світової війни сформувались перші уявлення про природу і силу масової комунікації, щоправда вони ще були не узагальнені, втім ретроспективно одну із теорій було обґрунтовано і вона отримала назву «**магічної кулі**». (В науковій літературі можна також зустріти й інші назви цієї концепції, наприклад «теорія чарівної кулі», «теорія золотої кулі», «теорія ін'єкцій»). Суть цієї концепції полягає у тому, що повідомлення мас-медіа сприймається усіма членами аудиторії абсолютно однаково і викликає неминучу, миттєву і безпосередню реакцію. Метафора Г. Лассуела, що стала класикою теорії комунікації полягає в тому, що інформація наче «магічна куля» потрапляє із мозку однієї людини в мозок іншої та автоматично трансформує ідеї, почуття, знання або мотивацію [1, с. 39]. Дана модель повністю відповідала

духу військового часу і теоретичним світоглядам соціології і психології того історичного періоду. Крім того, військова пропаганда мала величезний вплив, а сила засобів масової інформації була настільки великою, що Гарольд Лассуел назвав їх «новим молотом та ковадлом соціальної солідарності» [9, р. 221]. Проте, варто сказати, що з позиції сучасного розвитку масових комунікацій дана модель виглядає досить примітивною і наївною, та й згодом по мірі розвитку американського та європейського суспільств, особливо після Другої світової війни погляди Г. Лассуела змінилися і сам дослідник визнав «теорію магічної кулі» хибною. І це цілком зрозуміло, адже дана теорія не відповідала основам американської політичної системи і демократичного управління. Теоретики пропаганди намагались зрозуміти і пояснити цю дилему, мовляв громадськість потрібно вчити протистояти пропаганді, адже вона порушує основні правила рівноправної демократичної політичної комунікації. Серед теоретиків точились дискусії, що з тотальною пропагандою потрібно боротися усіма можливими методами, і згодом, це призвело до народження нових непомітних і завуальованих форм впливу на масову свідомість, так званої «білої пропаганди», яка була покладена в основу рекламних кампаній вже після Другої світової війни. В науковому плані на методологічному рівні теоретики соціології масових комунікацій обґрунтували теорію «ефектів мас-медіа», «двоступеневу модель», «модель лідера думки», «модель спіралі мовчання» тощо. Суть полягала у тому, що на громадськість можна впливати без примусу і тиску, м'якими методами впливу, тим самим добиватися потрібного результату (цей аспект варто детально розкрити в окремій науковій статті). У той же час, варто зазначити, що на сучасному етапі теорія «магічної кулі» в окремих своїх рисах проявляється в рекламі, адже засоби масової інформації спроможні змусити людей купувати продукти в небаченій кількості і асортименті [5].

В своїй праці «Світова політика і особисте відчуття небезпеки» (1935 р.) [10] дослідник фактично відмовляється від теорії «магічної кулі» і чітко наголошує, що сила пропаганди пояснюється не стільки суттю чи привабливістю конкретних повідомлень, скільки вразливістю свідомості середньо статистичної людини. Вчений стверджував зокрема, що економічна криза та зростаючий політичний конфлікт можуть викликати масовий психоз і люди стають

вразливими навіть до грубих форм пропаганди. Зокрема, коли конфлікт зростає до такого рівня, як в Німеччині в період кризи, уся країна може стати психологічно неврівноваженою та піддатливою до маніпулювання. Американський дослідник дійшов висновку, що навіть відносно доброякісні форми конфлікту по своїй суті патологічні [10].

На цьому етапі теоретик вже чітко зрозумів і переконливо наголошував, що пропаганда – це щось значно більше, аніж просте використання медіа, адже людей потрібно поступово готувати до прийняття абсолютно нових ідей, а у самого комунікатора повинна бути розроблена довгострокова стратегія, в ході якої можна було б поступово і обережно втілювати, а потім культивувати нові ідеї та образи. Потрібно створити символи і постійно вчити людей зв'язувати з ними конкретні емоції. У випадку успіху цих стратегій культивації отримуємо те, що Лассуел називав колективними і еталонними символами [1, с. 41]. Еталонні символи асоціюються із сильними емоціями, і якщо ними користуватися правильно, то можна викликати масштабні масові дії позитивної спрямованості. На відміну від теорії «магічної кулі», нова теорія Г. Лассуела пропонує тривалий і надзвичайно складний процес підготовки. Також дослідник стверджував, що раніше поширення еталонних символів здійснювалось безсистемно, тому пропонував передати контроль над пропагандою через медіа новій еліті – науковій технократії, яка повинна була б використовувати свої знання тільки з позитивними і добрими намірами. Ідею такої технократії, висловлену Лассуеллом, розділяло багато інших членів суспільної еліти, особливо вчені та лідери громадської думки, в тому числі Уолтер Ліппман, автор колонки в газеті «Нью-Йорк таймс».

Під час Другої світової війни американський політолог працював в якості керівника Експериментального відділу по вивченню комунікацій військового часу, що розміщена в Бібліотеці конгресу США у Вашингтоні. Впродовж 1939-1940 рр. Гарольд Лассуелл був найбільш активним учасником семінару по масовій комунікації, організованим Фондом Рокфеллера, і саме в цей період він описав процес масової комунікації у вигляді моделі, що в подальшому отримала в науковій літературі такі назви: **лінійна, односпрямована, біхвіористська, соціолінгвістична**. Ця модель в однаковій мірі могла бути використана для аналізу масової комунікації і для

будь-якої комунікативної дії, які розкриваються по мірі відповіді на послідовно сформульовані запитання: **«ХТО – говорить ЩО – по ЯКОМУ КАНАЛУ – КОМУ – з ЯКИМ ефектом»**, проте, опублікована вона була науковцем пізніше, а саме у 1948 році [12]. У відповідності із структурою Лассуел виділяє відповідні розділи дослідження комунікації, кожен з яких дає відповідь на відповідні запитання: *аналіз управління процесами* (масової комунікації): при відповіді на питання «хто?» розглядаються фактори, які відкривають і спрямовують сам акт комунікації (в першу чергу це сам комунікатор); *аналіз змісту повідомлень* включає в себе статистичний аналіз частоти згадуваних тих чи інших фактів і подій в засобах масової інформації; *аналіз засобів і каналів*, з використанням яких передаються повідомлення (для масової комунікації це аналіз роботи самих медіа), а також виявлення засобів, які найбільше підходять характеру передачі повідомлень та є прийнятними для одержувача (наприклад, не використовувати телефон для спілкування з глухим абонентом чи комп'ютерний зв'язок для передачі повідомлення незрячій людині); *аналіз аудиторії* (масової, спеціалізованої) є надзвичайно важливим етапом для результативної комунікації. Задля вирішення цього завдання залучаються соціологічні служби, результати діяльності яких використовуються професійними мовленнєвими корпораціями, рекламодавцями і т.д.; «з яким ефектом?» – *аналіз результатів* («ефектів») комунікаційного впливу [8].

Модель Лассуела набула визнання як одна з провідних парадигм теоретичного осмислення комунікації. Згодом, у 1968 році на Міжнародній конференції в Індії у своїй доповіді, присвяченій порівняльному аналізу соціальних процесів, Г.Лассуел запропонував більш докладну версію своєї моделі комунікації. Вона також передбачає вивчення процесу комунікації за допомогою відповідей на такі запитання: **Хто? – З яким наміром? – В якій ситуації? – З якими ресурсами? – Використовуючи яку стратегію?**

Питання „Хто?” пов'язане із визначенням джерела інформації, яке не завжди співпадає із комунікатором, що безпосередньо її передає; питання „З яким наміром?” є ключовим, адже саме наміри (цілі) комунікації впливають на добір адекватних засобів (комунікатора, повідомлення, каналу), вибір цільової аудиторії тощо; питання „В якій ситуації?” пов'язане із визначенням, в якій ситуації – сприятливій, несприятливій чи нейтральній – здійснюється ко-

мунікативний акт. При цьому необхідно встановити наявність природних та штучних комунікативних бар'єрів та спробувати мінімізувати їх вплив; питання „З якими ресурсами?” полягає у визначенні ресурсів комунікації, до яких належать самі комунікатори, їх інформаційні та фінансові ресурси, а також комунікативні технології, прийоми, методи тощо; питання „Використовуючи яку стратегію?” пов'язане із правильним вибором стратегії, а отже – найбільш ефективного способу досягнення мети. Стратегія комунікації визначається в першу чергу характером мети, особливостями аудиторії, наявністю ресурсів [8].

Ця теоретична концепція була розроблена на основі досвіду ведення пропаганди в армійських підрозділах під час Другої світової війни, наголошувалось, що основні функції масової комунікації – це спостереження за середовищем, кореляція різних частин суспільства і передача соціокультурної спадщини, а суть пропаганди визначається як «управління колективними установками шляхом маніпулювання значимими символами» [12]. Слід зазначити, що Гарольд Лассуел розглядав комунікацію як складний процес, який має свої соціальні функції, внутрішню структуру і загальну спрямованість: «будь-який процес комунікації можна розглядати з точки зору структури і з точки зору функції, іншими словами, з позиції структурного і функціонального аналізу» [12]. Оскільки комунікації пронизують усі форми життя, функції соціальної комунікації дуже схожі з процесами управління в живому організмі, тому важлива її роль полягає у підтримці рівноваги будь-якої системи.

Наостанок варто також підкреслити розробку Лассуелом принципово нового аналітичного інструментарію і відкриття нової біхвіористської методології в політичній науці. Він є основоположником багатьох напрямків аналізу політичних феноменів (наприклад, політичного психоаналізу, дослідження політичних еліт, що отримало назву демократичного елітизму, структурно-функціонального аналізу соціальної комунікації і т.д.) в рамках біхвіористського підходу. В цьому контексті важливо згадати, що одними із найбільш відомих праць дослідника, в яких розкривається проблема психоаналізу в політиці є «Психопаталогія і політика» (1930 р) та «Світова політика і особиста небезпека» (1935 р.). Г. Лассуел дослідив багатовимірний феномен влади, розглянув формальні політичні інститути та приховані мотиви поведінки індивіда в сфері полі-

тики, психологічні аспекти політичного процесу, неоднозначність і складність владних відносин.

Значення наукової спадщини «батька-засновника» біхевіористського підходу Лассуела в політичній науці полягає в тому, що його погляди чітко відображають загальні тенденції розвитку англо-американської політичної науки. Більше того, у багатьох напрямках він виступав новатором і основоположником, важливо також те, що він відобразив і осмислив важливі політичні проблеми ХХ століття, адже період наукової діяльності дослідника охоплює більше п'яти десятиліть – з середини 20-х років і до кінця 70-х років. Ідеї Лассуела стали основою багатьох теорій західних вчених, а індекс його творів, які використовували теоретики в цитатах у 70-х рр. був одним із найвищих.

Підсумовуючи вище викладене, варто впевнено зазначити, що на сьогодні результати науково-дослідницької діяльності Гарольда Лассуела представляють собою класичну спадщину не тільки для політологів, політичних психологів, соціологів, але й для спеціалістів в сфері соціології, психології масової комунікації, соціології та психології пропаганди.

145

Джерела та література:

1. Бакулев Г.П. Массовая коммуникация. Западные теории и концепции. / Г.П. Бакулев. – М.: Аспект Пресс, 2005. – 176 с.
2. Бенеш Гельмут. Психология: Довідник: Пер. з нім. / Наук. ред Васютинський В.О. – К.: Знання-Прес. – 510 с.
3. Гарольд Ласвелль. Техника пропаганды в мировой войне. – М.Л.: Отдел военной литературы, 1929. – 199 с. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: zvi-aoi.narod.ru/lasvel.doc
4. Гнатюк О.Л. Из истории американской коммуникологии и коммуникативистики: Гарольд Лассуел (1902-1978). – Режим доступа: Сборник научных трудов «Актуальные проблемы теории коммуникации». СПб: СПбГПУ, 2004. – С. 11-20. – Режим доступа: http://www.russcomm.ru/rca_biblio/gnatuk.shtml
5. Концепции пропаганды Г. Лассуелла и У. Липпмана [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://ref365.ru/ref_6b598ab7ed608bbdf88ade100b74bc00.html
6. Кроткова Н. Разработка Г.Д. Лассуэллом методов политического психоанализа [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.novsu.ru/npe/files/um/1412/bg/shell/arh/stat/staty/Крот->

кова%20Н.%20Разработка%20Г.Д.Лассуэллом%20методов%20политического%20психологического%20анализа.htm

7. Кто стоял у истоков американской политической науки. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://npu.edu.ua!/e-book/book/html/D/iplp_kspd_Demidov%20A.%20Fedoseev%20A.%20Osнови%20politologiee/130.html

8. Модель Лассуэлла [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://its-journalist.ru/Articles/model_lassue-lla.html

9. Harold D LassWell Propaganda Technique in the World War. – New York: Peter Smith, 1938/1927. – 259 p. [Electronic resource] LassWell H.D. – Режим доступа: <http://babel.hathitrust.org/cgi/pt?id=mdp.39015000379902;view=1up;seq=327>

10. Harold D LassWell. World Politics and Personal Insecurity. – McGraw-Hill Book Company, 1935 – 307 p. . [Electronic resource] LassWell H.D. – Режим доступа: http://www.policysciences.org/classics/world_politics.pdf

146

— 11. Harold D LassWell Propaganda, Communication and Public Order. (with Smith B. L., Casey R. D.) – Princeton, 1946. [Electronic resource] LassWell H.D. – Режим доступа: http://hobby.rin.ru/novosti/44391/Vybiraem_velosiped__Chast__3_.html

12. Harold D. LassWell. The Structure and Function of Communication in Society // Communication of Ideas / Ed. By L. Bryson. – N.Y., 1948. [Electronic resource] LassWell H.D. – Режим доступа: <http://www.twirpx.com/file/365721/>

Стаття надійшла до редакції 09.06.2016

**ОСОБЛИВОСТІ ПОЛІТИКИ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ
ЩОДО МЕХАНІЗМІВ РАНЬОГО ПОПЕРЕДЖЕННЯ
КОНФЛІКТІВ (НА ПРИКЛАДІ УКРАЇНИ)**

У статті висвітлено особливості політики Європейського Союзу (ЄС) щодо раннього попередження конфліктів. Розглянуто нормативну базу ЄС щодо даної проблеми. Визначено недоліки наявних підходів Євросоюзу до запобігання конфліктам, зокрема на прикладі України. Проаналізовано ініціативи щодо впровадження системи кількісного аналізу ймовірності виникнення криз. Особлива увага приділяється визначенню ризиків для України з урахуванням попередніх дій ЄС щодо врегулювання конфліктів в Молдові та Грузії.

Ключові слова: конфлікт, Європейський Союз, система попередження конфліктів.

147

В статтє выделены особенности политики Европейского Союза в области раннего предупреждения конфликтов. Изучена нормативная база ЕС касаясь данной проблемы. Определены недостатки существующих подходов Евросоюза к предотвращению конфликтов, в частности на примере Украины. Проанализированы инициативы, направленные на внедрение системы количественного анализа вероятности возникновения кризисов. Особое внимание уделяется определению рисков для Украины с учетом предыдущих действий ЕС по урегулированию конфликтов в Молдове и Грузии.

Ключевые слова: конфликт, Европейский Союз, система предупреждения конфликтов.

Key features of the European Union's conflict warning policy are reviewed in this article. The EU's legislative base regarding conflict prevention is reviewed. The drawbacks of current approaches to early conflict warning are analyzed, particularly concerning Ukraine. Incentives aimed at creating a system of quantitative analysis of conflict risks are described. Particular attention is paid to the definition of the risks to Ukraine on the basis of previous EU action to resolve the conflicts in Moldova and Georgia.

Keywords: conflict, European Union, conflict early warning system.

Постановка проблеми. Закінчення Холодної війни ознаменувало собою припинення військових конфліктів у країнах «третього світу», які були ареною боротьби між двома протиборчими полюсами світу. З іншого боку, розпад соціалістичного табору виявився болісним процесом для деяких регіонів. Так, протягом 1990-х рр. колишня Югославія перебувала у вирі кривавих війн, що вибухнули внаслідок нагромаджених за попередні десятиліття суперечностей, передусім етнічних. Навіть на пострадянському просторі не вдалося уникнути загострення суперечностей між деякими колишніми республіками СРСР. Тут варто згадати досі не вирішені конфлікти в Нагірному Карабасі, а також в Абхазії і Південній Осетії.

Оскільки процес розв'язання конфліктів, які вже виникли, може затягнутися на десятиліття і вимагати значних людських втрат, зміни кордонів, фінансових витрат, увагу дослідників та політичних еліт привертають ініціативи, спрямовані на їх попередження. Мова йде про аналіз стану справ в окремих країнах та визначення ризику виникнення конфліктів. Це дозволить ужити превентивних заходів у політичній, економічній, дипломатичній сфері, що допоможе якщо не запобігти виникненню конфлікту, то принаймні зменшити його інтенсивність.

Маючи гіркий досвід невдалого врегулювання конфліктів на Балканах, Європейський Союз увійшов у XXI ст. з новим зовнішньополітичним пріоритетом – попередженням конфліктів в інших країнах. З огляду на це метою даної роботи є аналіз підходів ЄС до даної проблеми та визначення їх ефективності, зокрема на прикладі України. Конфлікт в Україні (анексія Криму та військові дії на Донбасі) є безпрецедентним випадком в історії європейської інтеграції, розвиток якого та дії ЄС з його врегулювання є безумовно найбільшим викликом для майбутнього Євросоюзу.

Аналіз публікацій. Увага з боку ЄС до конфліктів є одним з ключових векторів реалізації зовнішньої та безпекової політики Європейського Союзу, так само як і одним з інструментів його ствердження як безпекового актора світового рівня. Питання діяльності ЄС у сфері попередження та врегулювання конфліктів є об'єктом активних досліджень у західних наукових та політичних колах. Питання ролі ЄС в процесах конфліктного врегулювання є одним з науково-практичних напрямків, що активно досліджуються сьогодні в західних політичних школах (С. Волф, Р. Вітман, Ф. Кемерон,

Н. Попеску, Н. Точчі, Г. Шурсен). Так, С. Вольф досліджував роль Євросоюзу у врегулюванні російсько-грузинського військового конфлікту та проблемні моменти, які завадили ЄС активніше залучитися до мирного врегулювання на Кавказі [6].

В українській політичній думці проблематика діяльності ЄС як посередника в процесах урегулювання конфліктів досі не здобула належного висвітлення. Існують окремі роботи, в яких аналізується позиція ЄС щодо неврегульованих конфліктів в Республіці Молдова та на Південному Кавказі (Т. Стародуб, Г. Шелест, І. Максименко), а також роль європейського чинника в контексті конфліктів на Балканах (О. Бордиловська, О. Брусиловська). Т. Маляренко [3; 6] описує перспективи запровадження комплексних систем діагностування ризиків через співробітництво між Україною та ЄС у сфері попередження конфліктів. Р. Вовк досліджує проблему використання математичних моделей у міжнародних відносинах загалом та в аналізі конфліктних ситуацій зокрема [1].

Окремо варто виділити ряд європейських об'єднань, які через свої інституції активно намагаються аналізувати можливий перебіг тих чи інших конфліктних ситуацій як всередині євроспільноти так і за її межами. Тут слід виокремити Європейський офіс миротворчих зв'язків (EPLO), який безпосередньо зосередив свою увагу на політиці ЄС щодо України в контексті запобігання виникненню конфліктів в останній, а також на аналізі конфліктогенних факторів, які можуть вплинути на перебіг кризових ситуацій в українському суспільстві [10]. Не слід також забувати і про офіційну позицію Об'єднаної Європи, яка відображається в офіційних документах, зокрема Лісабонську угоду, де Євросоюз затвердив своє прагнення брати активнішу участь у процесах урегулювання конфліктів [5].

Виклад основного матеріалу. Позиціонуючи себе як активного міжнародного актора, відповідального за мир та безпеку в Європі, Європейський Союз вбачає одне зі своїх ключових завдань у ширшому залученні до вирішення проблем міжнародної безпеки. З початку XXI століття ЄС у низці керівних документів задекларував попередження конфліктів як одне з основних завдань своєї зовнішньої політики. Так, у Гетеборзькій програмі щодо попередження конфліктів, прийнятій 2001 р., вказується на те, що попередження конфліктів має посісти центральне місце в зовнішній полі-

тиці ЄС, та на необхідність імплементувати принципи превентивної дипломатії серед європейських зовнішньополітичних інституцій [13, с. 6]. У Європейській стратегії безпеки від 2003 р., знову ж таки, було наголошено на важливості «превентивного залучення» в конфлікти та необхідність застосовувати всі наявні засоби, зокрема політичні, економічні, військові тощо [11, с. 4]. Нарешті, в Лісабонській угоді, яка набрала чинності 2009 р., ЄС задекларував своє прагнення «зберігати мир, запобігати конфліктам і сприяти міжнародній безпеці» [5, с. 18].

150 — Для реалізації цих завдань Лісабонською угодою було передбачено створення Європейської служби зовнішніх справ (ЄСЗС) – органу при Високому представникові з питань зовнішньої та безпекової політики, до завдань якого входить забезпечення узгодженої та ефективної зовнішньої політики ЄС, а також сприяння розробці комплексного підходу до вирішення криз у третіх країнах. З цією метою в ЄСЗС було створено Директорат запобігання конфліктів та безпекової політики, а в його межах – Відділ запобігання конфліктів, забезпечення миру та посередництва [11, с. 5].

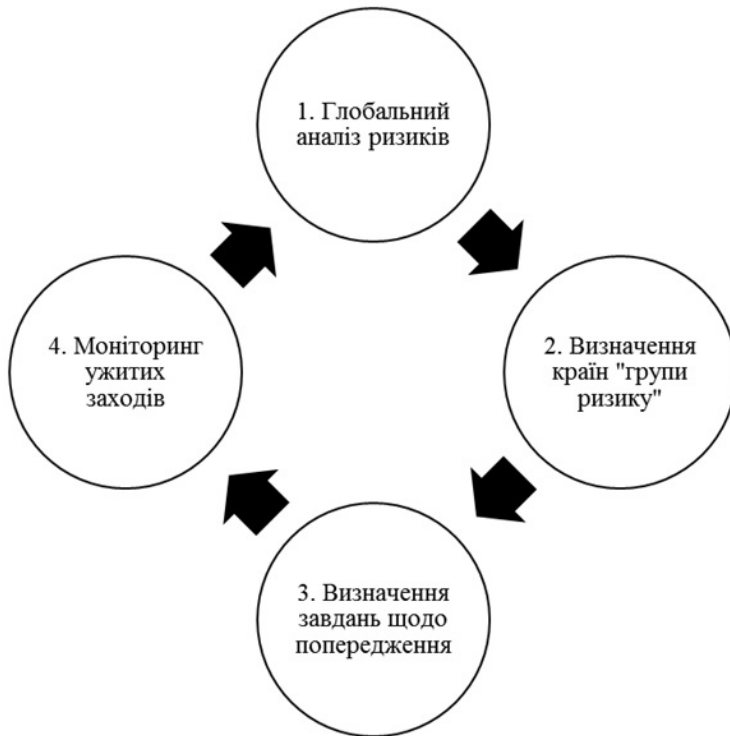
Варто зазначити, що до 2011 р. задекларовані ЄС наміри щодо активнішого залучення до попередження конфліктів в основному залишалися на папері. «Арабська весна» та конфлікти в Лівії і Сирії змусили Євросоюз переглянути підходи до проблеми раннього попередження конфліктів. Цьому мала сприяти, зокрема, імплементация вищевказаних положень Лісабонської угоди. Водночас висловлювалися застереження щодо того, що постлісабонська система попередження конфліктів може виявитися навіть менш здатною ідентифікувати ймовірність виникнення конфліктних ситуацій. Серед причин цього вказувалося, в тому числі, на: 1) ієрархічну організаційну структуру, яка навряд чи сприятиме швидкій передачі інформації та ухвалених рішень; 2) недостатнє вживання заходів, спрямованих на нівелювання розбіжностей у поглядах, інтересах та пріоритетах між державами-членами та урядовцями ЄС [13, с. 7].

2011 р. почалася інституалізація механізму раннього попередження конфліктів у рамках ЄС. Тоді було створено Європейську службу зовнішніх справ. Того ж року почався процес створення системи раннього попередження конфліктів, яка на основі аналізу даних з різних джерел мала б надавати інформацію про ймовірність виникнення криз у третіх країнах, забезпечувати більшу узго-

дженість дій різних органів та полегшувати проведення антикризового менеджменту в конфліктних країнах. Виходячи з цієї інформації, європейські інституції приймають відповідні рішення, спрямовані на мінімізацію ризиків. Після двох пілотних випробувань 2013 та 2014 рр. ця система офіційно запрацювала у вересні 2014 р. Основні етапи роботи системи зображено на рис. 1 [7, с. 3].

Рисунок 1

Етапи роботи системи раннього попередження конфліктів

151

В основу роботи системи закладено визначення ризику конфлікту як ситуації, «за якої населенню загрожує небезпека, а також існують загрози функціонуванню держави та/або елементам міжнародної системи, з перспективою ескалації до масового насильства та руйнувань» [12, с. 17].

Процес аналізу ризиків через систему раннього попередження конфліктів відбувається двічі на рік. Такий механізм має забезпечу-

вати надання актуальної інформації щодо ймовірності виникнення криз у тих чи інших країнах.

Перший етап передбачає збір і аналіз інформації, результатом чого стає визначення індексу ризику виникнення конфлікту. Даний індекс, розроблений Об'єднаним дослідницьким центром Європейської комісії, відображає ступінь впливу релевантних факторів на розвиток конфліктної ситуації. Він є результатом кількісного аналізу даних, отриманих з відкритих джерел, та виражає статистичну ймовірність виникнення конфлікту в тій чи іншій країні. В основі методології визначення індексу лежать дві моделі – логістична та лінійна регресії. Використовуючи дані за останні 20 років у якості входних, отримують коефіцієнти для кожного індикатора. При зіставленні з найсвіжішими даними отримують ймовірність виникнення конфлікту з моделі логістичної регресії та його можливу інтенсивність із моделі лінійної регресії. Поєднання цих двох значень утворює індекс за шкалою від 0 до 10 для конкретної країни [9]. Статистичну інформацію аналізують за групами факторів: структурні, інституційні, фактори, які прискорюють кризу, та фактори-тригери. Формула розрахунку індексу має такий вигляд:

152

—

$$RISK_{total} = \sum SF * w_i + \sum IF * w_j + \sum AF * w_k + \sum TF * w_l,$$

де $RISK_{total}$ – ризик виникнення конфлікту;

SF – структурні фактори;

IF – інституційні фактори;

AF – фактори, що прискорюють виникнення конфлікту;

TF – фактори-тригери;

w – вага кожного фактора [3, с. 47].

Для більш диференційованого підходу до аналізу конфліктних ситуацій при визначенні індексу конфлікту ділять на три групи:

- міждержавні конфлікти;
- внутрішньодержавні конфлікти, об'єктом яких є боротьба за державну владу;
- внутрішньодержавні конфлікти, об'єктом яких може бути боротьба за автономію чи відокремлення, або субнаціональні конфлікти [12, с. 19-20].

На другому етапі визначаються країни з високою ймовірністю виникнення конфліктів, що вимагає подальшого аналізу та вжиття відповідних превентивних дій.

Третій етап полягає в аналізі даних, отриманих як від делегацій та місій ЄС на місці, так і від центральних інстанцій, та визначенні завдань для підготовки до первинних превентивних дій.

На четвертому етапі здійснюється моніторинг впливу вжитих заходів на чинники ризику [7, с. 3].

2014 р. було проведено тестовий аналіз імовірності виникнення конфліктів на основі даних за 2009-2013 рр., результати якого потім було зіставлено з реальною ситуацією. Для України було «передбачено» субнаціональний конфлікт з інтенсивністю 7,86 [12, с. 57-58].

Аналіз ситуації відбувається за визначеними індикаторами – конфліктними чинниками, згрупованими в п'ять вимірів (політичний, економічний, соціальний, безпековий, екологічний). Зокрема, ці індикатори щодо України кінця 2015 р. представлені в табл. 1 [9].

Реальність, на жаль, підтверджує ці результати. Щодо найновіших показників, то найбільше побоювань викликають максимальні значення деяких індикаторів. Тип політичного режиму, який після Євромайдану фактично не змінився, та затяжний конфлікт на сході України можна вважати основними чинниками, які викликають незадоволення українського суспільства та можуть спровокувати конфліктну ситуацію.

Слід зазначити, що до запровадження вищезгаданої системи використання Європейським Союзом механізми попередження криз ґрунтувалися переважно на експертних оцінках та якісному аналізі. Також як механізм запобігання конфліктам розглядалася Європейська політика сусідства, мета якої – через різні програми допомоги сформувати пояс безконфліктних країн, які розвиваються за європейськими стандартами [10, с. 22]. Сама по собі Європейська політика сусідства не є механізмом запобігання конфліктам [6, с. 199], а отже, її можливості в цій сфері обмежені, тим паче якщо попередження конфліктів не визнається одним з її завдань і не втілюється в конкретні програми та заходи.

Таблиця 1

**Індикатори, за якими здійснюють аналіз конфліктної ситуації,
та їхні значення для України станом на грудень 2015 р.**

Політика	Тип режиму	10
	Дефіцит демократії	3
	Ефективність уряду	5,7
	Рівень переслідувань	7,5
	Розширені права	2,9
Безпека	Внутрішній конфлікт	10
	Конфлікт у сусідній країні	5
	Роки миру	10
Соціальні фактори	Корупція	7,4
	Рівень убивств	3,7
	Дитяча смертність	2,6
	Соціальне розшарування	6,7
	Етнічна різноманітність	0
Навколишнє середовище	Кількість населення	5,9
	Забезпеченість водою	2,8
	Видобування нафти	2,7
	Злоякісний демографічний пріоритет молоді	0
Економіка	ВВП на душу населення	4,5
	Відкритість	4,1
	Нерівність доходів	1,5
	Продовольчі проблеми	2,3
	Рівень безробіття	5,6

Що стосується України, то про попередження конфліктів як один із пріоритетів двосторонніх відносин між ЄС та Україною не йшлося в жодному з документів, які визначали ці відносини. Лише в статті 10 Угоди про асоціацію між Україною та ЄС задекларовано наміри посилити «практичне співробітництво з попередження конфліктів та у сфері антикризового управління» [4]. Хоча Європарламент визнавав наявність глибоких культурних та регіональ-

них розбіжностей, які розхитують єдність країни, до конкретних заходів щодо запобігання переростанню цих розбіжностей у конфлікти справа не доходила. Таким чином, неврахування конфліктних чинників при проведенні реформ певною мірою нівелювало їхній позитивний ефект [10, с. 7-8].

Доводиться констатувати, що в ході проведеного 2011 р. аналізу ймовірності виникнення конфлікту в Україні було допущено деякі прорахунки. Так, ЄС не вбачав підґрунтя для нового внутрішньо-політичного конфлікту на кшталт Помаранчевої революції, а також був упевнений в остаточному виборі Україною європейського шляху на протигагу Митному союзові з РФ [10, с. 10]. І тут необхідно також вказати на чинники, які заважають підвищенню ефективності діяльності ЄС щодо попередження конфліктів, а саме:

– труднощі, пов'язані з необхідністю узгоджувати позиції всіх країн-членів, кожна з яких виходить з власних інтересів та власного сприйняття ситуації;

– недостатні політична воля та бажання активніше долучатися до конфліктного врегулювання, глибше розуміти причини виникнення конфлікту [2, с. 10].

Таким чином, варто звернути увагу на те, що система аналізу ризиків виникнення конфлікту є лише частиною ширшої системи, яка має включати комплекс політичних, дипломатичних, економічних заходів. До такого комплексу можна віднести вже згадану Європейську політику сусідства. Тобто фактично інструментами попередження конфліктів, якими оперує Євросоюз, є програми допомоги в розвитку та демократизації, політичний діалог зі схильними до виникнення конфлікту країнами та залучення до розв'язання криз. Доповнення експертного аналізу та політичних інструментів системою кількісного аналізу фактичних даних допоможе ефективніше виявляти небезпеку виникнення конфліктів та вживати превентивних заходів для впливу на ситуацію.

Джерела та література:

1. Вовк Р.В. Моделювання міжнародних відносин: навч. посібник. / Р.В. Вовк. – К.: Знання, 2012. – 246 с.
2. Максименко І.В. Європейський Союз та врегулювання конфліктів: досвід та уроки для України [Електронний ресурс] / І.В. Максименко. – 2016. – 20 с. – Режим доступу: http://journals.iir.kiev.ua/index.php/pol_n/article/view/2905/2604

3. Маляренко Т. Співробітництво між Україною та ЄС у сфері попередження конфліктів, криз та надзвичайних ситуацій: перспективи запровадження комплексних систем діагностування ризиків [Електронний ресурс] / Т. Маляренко, Л. Голубятникова. // Державне управління. – 2015. – №4. – С. 45–48. – Режим доступу: <http://skhid.com.ua/article/view/51764/47753>

4. Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/984_011

5. Consolidated texts of the EU treaties as amended by the Treaty of Lisbon [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://www.gov.uk/government/uploads/system/uploads/attachment_data/file/228848/7310.pdf

156

—

6. Crisis Management and Conflict Prevention in Eastern Europe and the Balkans: Lessons for Ukraine-EU Cooperation [Електронний ресурс] / Edited by Tetyana Malarenko and Stefan Wolff. – Східний видавничий дім, 2012. – 241 с. – Режим доступу: http://ainstud.at.ua/_ld/0/80_full_text_final.pdf

7. EU Conflict Early Warning System [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://eeas.europa.eu/archives/docs/cfsp/conflict_prevention/docs/201409_factsheet_conflict_earth_warning_en.pdf

8. EU Conflict Early Warning System: Objectives, Process and Guidance for Implementation [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://capacity4dev.ec.europa.eu/public-fragility/document/eu-conflict-early-warning-system-objectives-process-and-guidance-implementation-1>

9. Global Conflict Risk Index [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://conflictrisk.jrc.ec.europa.eu/Methodology>

10. Peacebuilding and Conflict Prevention in the EU's Neighbourhood: The Case of Ukraine [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.eplo.org/assets/files/2.%20Activities/Civil%20Society%20Dialogue%20Network/Member%20State%20Meetings/Romania/EPLO_Case_Study_Ukraine_CSDN_Meeting_Romania.pdf

11. The European Union and Conflict Prevention [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://eukonvent.org/wp-content/uploads/2014/10/8.-The-European-Union-and-Conflict-Prevention.pdf>

12. The Global Conflict Risk Index (GCRI): A Quantitative Model. Concept and methodology [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://ec.europa.eu/jrc/en/publication/eur-scientific-and-technical-research-reports/global-conflict-risk-index-gcri-quantitative-model-concept-and-methodology>

13. Worse, not better? Reinvigorating early warning for conflict prevention in the post-Lisbon European Union [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://aei.pitt.edu/32324/1/ep48.pdf>

Стаття надійшла до редакції 29.10.2016

**ДОНБАС У ДИСКУРСІ ПОЛІТИЧНОЇ ЕЛІТИ
РОСІЙСЬКОЇ ФЕДЕРАЦІЇ**

158

У статті здійснений аналіз дискурсу Донбасу в медіа-просторі політичної еліти Росії. Доведено, що він побудований на принципах тотальної за медіа-ефектом та агресивної за характером пропаганди. Неможливість використання в російському інформаційному просторі незалежних джерел інформації, жорстка цензура та інформаційна ізоляція значної частини росіян сприяли утвердженню практики здійснення політичного контролю не тільки за самим дискурсом у Росії, а і його виробленням та продукуванням конкуруючих смислів. Саме цим пояснюється відсутність опозиційних путінському баченню тверджень щодо подій на Сході України. Обґрунтовано, що концептуальною основою дискурсу Донбасу в медіа-просторі політичної еліти Російської Федерації є ідея «розділеного народу» (росіяни Росії та росіяни України), коли принцип етнічної єдності в політичному сенсі домінує над принципом громадянської ідентичності. Послугування цим принципом призвело до того, що Крим та східні регіони України почали публічно позиціонуватися як території, що не можуть належати Україні, оскільки були штучно приєднанні.

Ключові слова: Донбас, Україна, політична еліта, політичний дискурс, політичні смисли, Російська Федерація.

В статье осуществлен анализ дискурса Донбасса в медиа-пространстве политической элиты России. Доказано, что он построен на принципах тотальной по медиа-эффектам и агрессивной по характеру пропаганды. Невозможность использования в российском информационном пространстве независимых источников информации, жесткая цензура и информационная изоляция значительной части россиян способствовали утверждению практики осуществления политического контроля не только за самим дискурсом в России, но и его выработкой и производством конкурирующих смыслов. Именно этим объясняется отсутствие оппозиционных путинскому видению утверждений относительно событий на Востоке Украины. Обосновано, что концептуальной основой дискурса Донбасса в медиа-пространстве политической элиты Российской Федерации является идея «разделенного народа» (русские Рос-

сии и русские Украины), когда принцип этнического единства в политическом смысле доминирует над принципом гражданской идентичности. Использование этого принципа привело к тому, что Крым и восточные регионы Украины начали публично позиционироваться как территории, которые не могут принадлежать Украине, поскольку были искусственно присоединены в ней.

Ключевые слова: Донбасс, Украина, политическая элита, политический дискурс, политические смыслы, Российская Федерация.

The article presents the analysis of Donbass discourse in the media space of Russia's political elite. It is proved that it is built on the principles of total on media effects and aggressive propaganda nature. The impossibility of using the Russian information space to independent sources of information, strict censorship and informational isolation of many Russians contributed to the approval of the practice of political control not only by the discourse in Russia, but also of his generation and the production of competing meanings. This explains the lack of opposition to Putin's vision of the allegations concerning the events in Eastern Ukraine. It is proved that the conceptual basis of Donbass discourse in the media space of the Russian Federation's political elite is the idea of a "divided nation" (Russian in Russia and Russian in Ukraine), where the principle of ethnic unity in the political sense prevails over the principle of civic identity. This principle led to the fact that the Crimea and eastern regions of Ukraine have begun to publicly position as the territory, which can not belong to Ukraine, because they were artificially attached to it.

159

Keywords: Donbass, Ukrainian, political elite, political discourse, political sense, Russian Federation.

Одним з важливих аспектів перетину інформаційних та політичних процесів стає медіа-простір політичної еліти, що використовується як ресурс влади та безпосередньо впливає на змістовний контент ЗМІ. Медіа-простір політичної еліти розумітимемо як частину політичного простору, у якому сконцентровано погляди та політичні практики політиків, інтегрованих у систему вироблення та суспільного споживання масової інформації. Особливостями медіа-простору політичної еліти, наділеного багатьма елементами символічного простору політики, є його насиченість політичними образами, символами, концептами, у яких відтворюються знання,

переконання та ціннісні переваги, визначаються комунікативні наміри та технології їх практичної реалізації.

У найбільш широкому визначенні російський дискурс Донбасу є формою інформаційної політичної боротьби (експансії), що фіксується в медіа-просторі політичної еліти Російської Федерації за допомогою образів та символів, які відображають геостратегічні наміри Росії стосовно України. Тому це дослідження ґрунтується на ідеях конструктивістської парадигми, зокрема, ідеї про те, що держави як основні учасники міжнародних відносин наділені відчуттям “Я”, тобто характеризуються унікальною ідентичністю, що формується насамперед дискурсом політичної еліти, зберігається у її медіа-просторі та транслюється за допомогою усього віяла сучасних комунікативних каналів. Як базовий метод дослідження дискурсу Донбасу в медіа-просторі політичної еліти Російської Федерації був обраний метод інтент-аналізу, що дозволяє визначати здатності слова спонукати до дії, враховуючи при цьому прихований підтекст висловлювань. Логіка методу інтент-аналізу зумовила послідовне визначення (1) функціональної спрямованості дискурсу політичної еліти Російської Федерації; (2) структурування основних інтенцій дискурсу, що позиціонуються в медіа-просторі еліти; (3) змістовної специфікації типових інтенцій політичної еліти, сукупність яких формує образ Донбасу, що транслюється засобами медіа-простору російської еліти. Відповідна методу інтент-аналізу джерельна база дослідження утворена комплексом офіційних виступів та промов президента Російської Федерації В. Путіна та стенограм засідань Державної Думи Російської Федерації за період 2014 – квітень 2015 р., що розуміються нами як офіційний сегмент медіа-простору політичної еліти Російської Федерації.

Зміст та характер поінформованості об'єкта інформаційного управління (у даному випадку Донбасу), його смислове навантаження визначаються офіційним дискурсом політичної еліти (насамперед президента та парламентарів), який задає контент масового інформаційного простору. М. Гаврилова, оцінюючи президента як суб'єкта політичної комунікації, наголошував, що однією з найважливіших характеристик президентського дискурсу є те, що “президентська промова інтерпретується як політична дія” [1, с. 257]. На користь такої інтерпретації президентського дискурсу вказують і результати досліджень американської президент-

ської риторики від Ф. Рузвельта до Дж. Буша-молодшого, здійснених Б. Вудом [2; 3; 4]. Науковець доводить, що президентський дискурс американської економічної політики безпосередньо впливає на всі рівні фінансових ринків – від сприйняття громадянами економічних новин до зовнішніх інвестицій та банківських відсоткових ставок. Такі наукові інтерпретації потенціалу президентських промов дозволяють наділяти дискурс В. Путіна, предметом якого є український Донбас, характеристиками смислового ядра, навколо якого відбувається формування/поглиблення/деталізація смислів дискурсу російської політичної еліти, що транслюється в її медіа-просторі.

Насамперед охарактеризуємо функціональну спрямованість дискурсу політичної еліти Російської Федерації щодо Донбасу, тобто визначимо, до яких політичних дій спонукають промови російських політиків аудиторію, частина якої представлена громадянами України. Функціональна спрямованість дискурсу Донбасу В. Путіна розкривається через виокремлення певних тематичних блоків, ідеологічно підпорядкованих необхідності захисту інтересів росіян та російськомовного населення (“... якщо ми побачимо, що це свавілля починається в східних регіонах, якщо люди попросять нас про допомогу, а офіційне звернення чинного легітимного президента у нас уже є, то ми залишаємо за собою право використовувати всі наявні у нас засоби для захисту цих громадян. І вважаємо, що це цілком легітимно” [5]).

Першим тематичним блоком були офіційні промови, в яких російський президент позиціонував своє ставлення до України як до незалежної (“Ніколи не піддавав сумніву ту обставину, що Україна є сучасною повноцінною, суверенною європейською державою” [6]) та європейської (“Це велика європейська країна з європейською культурою” [7]) держави. Проте, розгортання цієї тези В. Путіним вказує на декларативність таких оцінок, адже політик ставить під сумнів не сам факт незалежності України, а кордони, в яких вона існує сьогодні. Відповідаючи на питання Н. Баклі, журналіста “Файненшл таймс” щодо того чи є Донбас (журналіст використав путінську назву Новоросія) частиною України, В. Путін чітко сформулював своє бачення проблеми як позицію невизнання сучасних кордонів України. Російський президент визначив три регіони України, існування яких в сучасних кордонах нашої держави

він ставить під сумнів: (1) Східні та південні області України: “...історія формування України в її сьгоднішніх кордонах – це досить складний процес. А ви що, хіба про це не знаєте? Ви що, не знаєте, що в 1922 році частина земель, яку якраз ви і називаєте ... загалом то, завжди історично називали ці землі Новоросією. Чому? Тому що це, по суті, був один регіон з центром у Новоросійську, тому називався Новоросією. Це Харків, Луганськ, Донецьк, Миколаїв, Херсон, Одеська область. Ці землі були в 20-ті роки, в 21– 22-му роках, при створенні Радянського Союзу передані від Росії Україні. Формування просте було в комуністів: для того, щоб підняти процентне співвідношення пролетаріату на Україні” [6]; (2) Крим: “У 54-му році Хрущов, який любив постукати чоботом в ООН, чомусь прийняв рішення передати Крим Україні. Зроблено це було тоді з порушенням навіть радянського закону. За чинними тоді нормативними актами, за законами Радянського Союзу, для того, щоб одну територію союзної республіки передати іншій союзній республіці, потрібно було рішення Верховної Ради одного і другого суб’єкта, тобто однієї республіки і другої. Цього не було зроблено, а що було зроблено? Простампували відповідним рішенням президії Верховної Ради РФСР і України, але не самого парламенту, а тільки президії” [6]; (3) Західна Україна: “А Ви що, не знаєте, чи що, що після Другої світової війни частина територій була прирізана до України як результат Другої світової війни? Частину відрізали від Польщі, від Угорщини, здається. Львів яким був містом, якщо не польським? Ви що, не знаєте про це, чи що?” [6]. Таким чином В. Путін вказував на обґрунтованість претензій Росії щодо Донбасу та Криму й провокував ревізіоністів Угорщини, Польщі та Румунії до актуалізації своїх територіальних претензій до України. Цей аспект функціональної спрямованості дискурсу В. Путіна підкріплюється офіційним позиціонуванням неможливості етнічного розмежування укрїнців та росіян (“мені здається, що російський та український народ – це практично один народ, от хто б чого не говорив” [8]) і визнанням специфіки Західного регіону України як найбільш європейського (“Так, звичайно, є Галичина, є території, які примикають до Заходу, до Західної Європи. У них звичайно формувалися особливі відносини з католицьким світом, особливим чином формувалися відносини зі своїми сусідами, там взаємне проникнення

мов і культур” [8], однак вони не повинні “нав’язувати” свої погляди всьому народу України).

Другий тематичний блок в путінському дискурсі Донбасу представлений позиціями російського президента щодо форми державного устрою України, яка б відображала “специфіку інтересів”, сформованих на Сході нашої країни. Необхідність федералізації В. Путін обґрунтовує “складним етнічним складом” [7] України. Не розуміючи “небажання деяких політичних сил на Україні навіть слухати про можливість федералізації” [7], російський президент визначає цей процес як одну з умов нормалізації відносин між Росією та Україною, оскільки тільки федералізація України здатна забезпечити дотримання законних прав та інтересів “росіян, які проживають на Україні, і тих людей, які вважають себе росіянами незалежно від того, що у них в паспорті написано. Людей, які вважають російську мову рідною мовою, а російську культуру рідною культурою і які відчують свій нерозривний зв’язок з Росією” [9]. Найбільш компактно ця категорія людей проживає на Донбасі, тому Росія вважає своїм обов’язком домогтися “щоб люди, які проживають на територіях [Донбас – Н. Р.], зрозуміли, що вони на щось мають право, що вони щось можуть вирішувати самостійно у своєму житті” [7]. Така інтерпретація прав громадян України, що проживають на Донбасі, провокує аудиторію оцінювати їх як безправних, що не можуть домогтися дотримання існуючих регіональних та етнічних інтересів і потреб у форматі існуючого державного устрою України.

Третім тематичним блоком дискурсу Донбасу є його функціональна спрямованість на підтримку регіональної ідентичності у формах та категоріях, що забезпечують її першорядний, порівняно з українською громадянською ідентичністю, характер. В. Путін позиціонував населення Донбасу як “великих патріотів своєї малої батьківщини” [9], залишаючи таким чином відкритим питання – а що є для населення Донбасу батьківщина в державному сенсі: Україна, Росія чи квазіполітичні утворення ЛНР/ДНР? На тлі позиціонування Донбасу як території, що не визначається російським президентом як територія України (“введення в дію раніше прийнятого закону про особливий статус цих територій – Донецька і Луганська” [10]; “Спроби Києва чинити економічний тиск на Донбас, блокувати його життєдіяльність лише ускладнюють ситуацію” [11]), та наділення Донецька і Луганська характеристиками

політичного суб'єкта у взаємодії з Києвом (“російська сторона виступає за налагодження стійких прямих контактів Києва з Донецьком і Луганськом, за продовження роботи в рамках контактної групи” [11]; “необхідні законні голоси, що представляють Донбас, які б взаємодіяли з владою у Києві” [10]) залишає в путінській аудиторії можливість обирати громадянську ідентичність тільки як російську або ЛНРівську/ДНРівську.

164 — На нашу думку, саме цей тематичний блок російського дискурсу Донбасу на символічному рівні виводить Донбас за межі державних кордонів України. Водночас, вкажемо на певну особливість путінського дискурсу Донбасу. Жоден виступ перед російською аудиторією, який інформаційно спрямовувався і на Донбас, не містив інтерпретації Донбасу як території України ані в політичному, ані економічному сенсах. Але у телефонних розмовах з європейськими політичними лідерами, зберігаючи позицію щодо політичного відмежування Донбасу від України (“нагальна потреба налагодження прямого політичного діалогу Києва з представниками Донбасу” [12]; “важливість налагодження політичного діалогу між київською владою та представниками Донецька і Луганська” [13]; “особливу увагу приділено формуванню в рамках Контактної групи робочих підгруп, за допомогою яких здійснювати необхідний діалог між київською владою та представниками Донбасу” [14]), В. Путін говорить про Донбас як про територію України в економічному контексті (“В. Путіним акцентовано пріоритетне значення ... надання підтримки економічному відновленню постраждалих регіонів південного сходу України” [12]).

Комунікативному виведенню Донбасу за політичні кордони України та сферу українських громадянських ідентичностей в російському медіа-просторі сприяло й те, що громадяни України, які проживають в Донецькій та Луганській областях України, жодного разу не позиціонувалися президентом Росії саме як громадяни України. Натомість в президентському дискурсі Донбасу вони визначаються за допомогою нейтрального в політичному сенсі поняття “люди”: “І потрібно поважати людей, які живуть на південному сході України” [15]; “право на те, щоб сказати вирішальне слово, хто, як і з ким хоче жити, на яких умовах, має належати людям, які живуть на цих територіях” [9]; “конституційна реформа, в якій повинні бути враховані законні права людей, які проживають на те-

риторії Донбасу” [14]; “нам треба обов’язково подати сигнал тим людям, які живуть на південному сході України, вони повинні відчувати себе “а” – в безпеці і “б” – учасниками загальнополітичного процесу стабілізації в країні” [5]. Іншим разом, В. Путін публічно залишив за собою право введення російських військ у східні регіони України: “Ми вважаємо, що якщо ми навіть прийнемо рішення, якщо я прийму рішення про використання Збройних сил”, то воно буде легітимним, повністю відповідатиме нормам міжнародного права та зобов’язанням Росії щодо захисту “тих людей, яких ми вважаємо близько пов’язаними з нами і історично, і в сенсі загальної культури, пов’язаними тісно в економічному плані. Це відповідає нашим національним інтересам – захистити цих людей. І це гуманітарна місія. ... ми не зможемо залишитися осторонь, якщо побачимо, що їх починають переслідувати, знищувати, піддавати знущанням. Дуже б хотілося, щоб до цього не дійшло” [5].

Російський парламентський дискурс Донбасу в частині визначення функціональної спрямованості є суттєво вужчим, аніж президентський. Зокрема, з трибуни Державної Думи Російської Федерації був підтриманий та емоційно розгорнутий загальний контекст тематичних блоків президентського дискурсу Донбасу – необхідність захисту росіян. Розглядаючи звернення до парламентів світу і міжнародних парламентських організацій із вимогою “звернути увагу і почати розслідування, відкрите і неупереджене розслідування злочинів на Південному Сході України”, наслідки українського Майдану позиціонувалися як страшні для України в цілому (“це призвело до геноциду росіян на всій території країни” [16]; “всі політичні репресії спрямовані тільки проти російських організацій, проти людей, які виступають, а це в основному росіяни. Там же немає репресій проти українського народу в цілому, репресії конкретно проти росіян!” [17]) та на рівні Донбасу зокрема (для “Справедливої Росії” абсолютно очевидно, що на Південному Сході України, у Донбасі, в Новоросії відбувається геноцид, і саме за етнічною ознакою” [16]). У більш м’яких, характерних для дипломатії, формах на етнічну природу конфлікту вказував С. Лавров, наголошуючи, що упродовж української кризи Росія послідовно прагнула допомогти Україні подолати цей важкий період її історії, “досягти міцного миру і національної згоди в питанні про майбутнє

країни, про її державний устрій, при якому всі українці відчували б себе комфортно, безпечно і гідно” [18].

Важливим відтінком функціональної спрямованості російського парламентського дискурсу Донбасу є те, що саме з російської парламентської трибуни голова комітету Державної Думи у справах СНД Л. Слуцький, наголошуючи на тому, що російський політикум виступає “за русский мир і проти тенденцій, що ведуть до його колапсу, які ми спостерігаємо в останні роки і які, на жаль, означають, що ми втягнуті в цивілізаційну, геополітичну сутічку”, чітко визначив російські пріоритети щодо України: “Сьогодні момент істини щодо майбутнього Русского мира пов’язаний, звичайно, з Україною, зокрема з Південним Сходом України”, тому російські парламентарі повинні мобілізувати потенціал міжнародної парламентської дипломатії “для справедливих оцінок, для мирного процесу, для майбутнього нашого з вами Русского мира!” [16]. Привертає увагу й те, що в жодному іншому офіційному зверненні чи виступі представника політичної еліти Росії досліджуваного періоду, “русский мир” не згадувався в контексті подій на Сході України.

166

Отже, для означення функціональної спрямованості дискурсу Донбасу російська політична еліта використала інформаційно-інтерпретаційну стратегію, зорієнтовану на такі форми комунікації з аудиторією, як інтерв’ю та “пряма лінія”, які частіше за інші тиражувалися усіма видами ЗМІ. На нашу думку, поширення інформації саме в таких формах зумовлено бажанням транслювати не змістовно-фактичну інформацію, а її змістовно-концептуальне наповнення, яке розкриває аудиторії російське бачення зв’язків між явищами, фактами та подіями, що відбуваються на Сході України.

Окреслення функціональної спрямованості дискурсу дозволяє здійснити структурування основних інтенцій дискурсу Донбасу, що фіксуються в медіа-просторі російської політичної еліти. Згідно з принципами використання інвент-аналізу встановлено, що структура інтенцій дискурсу Донбасу утворена поєднанням прагнення до апологізації “ми” (створення позитивного образу російської еліти в контексті подій на Донбасі), критики “вони” (української влади як опонента Росії на Донбасі), апеляції до “третьої сторони” (Європи та США як потенційних арбітрів у вирішенні українсько-російського конфлікту).

Апологізація “ми” російської політичної еліти здійснюється в дискурсі В. Путіна в контексті інтересів Російської Федерації (“ми повинні керуватися інтересами країни, з цього будемо виходити” [9]) та розкривається через низку характеристик позиції Росії стосовно Донбасу:

– Ми робимо все можливе для Донбасу: “Зі свого боку Росія зробить все, що від нас залежить, щоб конфлікт на сході України перейшов з сьогоднішньої військової фази у фазу обговорення за столом переговорів мирними і виключно дипломатичними засобами” [19];

– Ми здійснюємо гуманітарну допомогу Донбасу: “Російська сторона, у свою чергу, готова і буде надавати гуманітарну допомогу населенню Донбасу, страждаючому від гуманітарної катастрофи” [20];

– Ми за мирне врегулювання конфлікту на Донбасі: “Що стосується мінських домовленостей, це дуже важлива частина, і ми – за їх виконання ...” [15];

– Ми можемо впливати на Донбас, нашу позицію там беруть до уваги: “Відомо, що значна частина електроенергетики України працює на донбаському вугіллі, але його досі не купують. Нас просили чинити тиск на південний схід України, на Донбас, з тим щоб гірники погодилися поставляти. Ми це зробили, але досі не купують. Чому?” [15]. Але дії політичного керівництва України не дозволяють “... нам, в Росії, так вибудувати роботу з людьми на південному сході України, щоб спонукати їх до повного виконання всіх домовленостей” [6];

– Ми не втручаємося у внутрішні справи України: “Ми, звичайно, не збираємося втручатися, це не наша справа нав’язувати Україні той чи інший спосіб поведінки. Але ми маємо право висловити свою думку” [9];

– Ми за відновлення відносин з Україною: “Ми будемо прагнути до того, щоб відновлювати відносини з Україною, це відповідає нашим інтересам” [9].

Варто наголосити, що, на відміну від функціональної спрямованості дискурсу Донбасу, апологізація “ми”, здійснена В. Путіним, була розширена та конкретизована російськими парламентарями. Якщо дискурс В. Путіна в частині апологізації “ми” позначений минулим чи теперішнім часом та не містить посилів у майбутнє, то

парламентський дискурс апологезації “ми” зорієнтований виключено у майбутнє:

– Ми повинні сприяти визнанню “ЛНР” та “ДНР”: “... чи не здається вам, що одностороння відмова центральної київської влади від своїх зобов’язань є невеликим кроком по шляху визнання особливої публічної правової суб’єктності ЛНР і ДНР? ... Безумовно, це факт, який цілком може бути використаний для обґрунтування зазначеної вами тези” [18];

– Ми повинні змінити державний устрій України: “Спроба зберегти унітарну Україну – це глухий кут, виходом з кризової ситуації є конфедералізація” [21]; “Ми повинні підтримати боротьбу громадян України за своє право на самовизначення” [20];

168

– Ми повинні боротися за демократію в Україні: “Ми сьогодні починаємо спільну з усіма фракціями, з усіма партіями роботу з захисту наших товаришів – тих, хто сьогодні на Україні дійсно бореться за ідеали демократії, ідеали свободи” [22]; “ми дійсно повинні почати кампанію з захисту тих, кого сьогодні піддає репресіям нинішня влада в Києві” [17];

– Ми повинні йти далі, ніж Крим: “Нам цей державний кордон¹, навпаки, не потрібен, нам потрібно далі рухатися, а ця межа ... рано ще робити її назавжди! (Оплески. Шум у залі.)” [23].

На тлі визначених вище прийомів апологезації “ми”, які позначені високим рівнем конфліктогенного потенціалу, достатньо сміливою можна вважати позицію глави президентської ради з прав людини М. Федотова, який на засіданні Ради з розвитку громадянського суспільства і прав людини, яке відбулося в Кремлі під головуванням В. Путіна, зауважив, що завдання Росії полягає в демілітаризації суспільної свідомості, а не в демобілізації: “Тільки перейшовши від інформаційної війни до інформаційного взаєморо-

¹ Федеральним законом Російської Федерації “Про ратифікацію Договору між Російською Федерацією і Республікою Крим про прийняття в Російську Федерацію Республіки Крим та утворення у складі Російської Федерації нових суб’єктів” та федеральним конституційним законом “Про прийняття в Російську Федерацію Республіки Крим та утворення у складі Російської Федерації нових суб’єктів – Республіки Крим та міста федерального значення Севастополя” визначався кордон між Україною та Російською Федерацією.

змінення, ми зможемо поступово відновити братерські, дружні відносини між народами Росії та України. Взаємна ворожнеча – це катастрофа для обох країн, це безглуздість” [24]. М. Федотов запропонував частіше показувати на російському телебаченні фільми за творами М. Гоголя і створювати передачі про творчість Т. Шевченка, запрошувати українських артистів, письменників, художників, учених. Правозахисник висловив думку, що стереотипи підозрливості і ворожості, які поширюються в російському інформаційному просторі, неминуче ведуть до інтелектуального зубожіння, тому їм на зміну повинні повернутися відкритість і прагнення до співпраці. Але ця позиція не може бути включена до комунікативних форм апологезації “ми”, оскільки вона не поширювалася російськими ЗМІ, тоді як українські Інтернет-ЗМІ її активно тиражували.

Критика української влади як інтенція дискурсу Донбасу політичної еліти Росії побудована на опозиції російському “ми”. Тобто, українська сторона, насамперед політична еліта України, позиціонується як така, що надає перевагу силовим, а не консенсусним, традиційним для Європи, методам розв’язання конфліктів: “Я знову закликаю владу України негайно припинити бойові дії, зупинити вогонь, сісти за стіл переговорів з представниками Донбасу, вирішувати всі проблеми, що накопичилися виключно мирним шляхом” [20]; “Ми не бачимо бажання у наших партнерів у Києві, у влади насамперед, розв’язати проблему взаємин з південним сходом країни за допомогою мирного політичного процесу, за допомогою переговорів” [6]; “На жаль, ми поки бачимо тільки продовження спроб, елементів тиску, а реального бажання вирішувати [питання] політичними засобами поки немає” [9]. Опозиційна російському “ми” Україна наділяється рисами ворога, який не має бажання врегульовувати внутрішньополітичний конфлікт та позбавляється навіть потенційних ознак партнера Російської Федерації з врегулювання ситуації на Донбасі. При цьому, як свідчить апологізоване “ми” російської еліти, вона самопозиціонує себе як сторону, що вчиняє реальні кроки з врегулювання ситуації на Донбасі.

Путінський дискурс Донбасу, позиціонуючи Україну як “слабку, розділену державу” [6] поширює в медіа-просторі комунікативно вибудовану штучну дистанцію між українською владою та українським народом. В. Путін стверджував, що українська влада, яка зорієнтована на війну, фактично протистоїть українському наро-

ду, тоді як “Ми допомагаємо людям, насамперед, – ми допомагаємо українському народу” [9]; українська політична еліта позиціонується ним як підтримувана ззовні “партія війни”, що продовжує штовхати “український народ у безодню національної катастрофи” [11].

Використана В. Путіним дискурсивна тактика врахування ціннісних орієнтацій реципієнтів інформації в парламентських інтенціях дискурсу Донбасу підсилювалася тактикою звернення до емоцій аудиторії. Україна як найбільш загальний образ “вони” характеризувалася в категоріях “найбільш репресивного режиму XXI століття”, який послуговувався принципом “хочеш говорити російською – ворог, не вклоняєшся бандерівським символам – ворог, пропонуєш федералізацію своєї країни – також ворог” [25]. Російські парламентарі, реалістично оцінюючи ціннісну систему своєї аудиторії та її очікування в частині “необхідності захисту” росіян Донбасу, створюють образ України як такої, що “змирилася з тим, що втратила Донбас, і зараз головне завдання – вбити якомога більше людей там” [16], “бомбардування Донецька та Луганська відбуваються щодня” [26], викликаючи озлоблення та ненависть [27].

Інтенції дискурсу Донбасу, що фіксуються в медіа-просторі російської політичної еліти, як “третю сторону”, до якої апелюють усі суб’єкти конфлікту на Сході України, визначили Європу та США. Однак, якщо традиційно “третя сторона” в конфлікті позиціонується як нейтральна, то російська еліта наголошувала, що українська криза та воєнні дії на Донбасі є наслідком “спроб США і їх західних союзників – які визначили себе переможцями в холодній війні – нав’язувати всюди свою волю” та результатом реалізації програми ЄС “Східне партнерство”, зорієнтованої на те, щоб “відірвати ряд держав колишнього Радянського Союзу від Росії, поставити їх перед штучним вибором “з Росією чи з Європою”. Тобто, США та ЄС, будучи “третьою стороною” визначаються як такі, що “підтримали державний переворот у Києві” [11].

Дискурс В. Путіна насичений контекстом, у якому США та ЄС позиціонуються як партнери по взаємодії у врегулюванні ситуації на Донбасі тільки під час Мінських зустрічей. Так, російський президент констатував “велику роль” Президента Франції та канцлера ФРН у пошуках компромісу під час Мінських зустрічей [28], а про необхідність ведення переговорів та припинення воєнних дій говорить як про спільно вироблену позицію: “Ми багато разів говори-

ли і з керівництвом Сполучених Штатів, і з керівництвом європейських країн – необхідно терміново припинити братовбивчу війну та сісти за стіл переговорів” [8].

Проте якщо дискурс В. Путіна паритетно позиціонував США та ЄС як “третю сторону” в конфлікті на Донбасі, то російські парламентарі ЄС взагалі не наділяють будь-якими функціями, а США характеризується ними в максимально агресивних мовних конструкціях (“війна сьогодні потрібна і Америці: США завжди виходили з криз і піднімали свою економіку на військових конфліктах” [26]; “Ця ситуація [на Донбасі – Н.Р.] ясно демонструє нам те, що Америка досі живе і мислить у парадигмі холодної війни, в парадигмі стримування Росії” [29]), що швидше спонукає аудиторію розуміти цю країну як джерело українсько-російського конфлікту.

Поряд з позиціонуванням основних інтенцій дискурсу Донбасу в медіа-просторі політичної еліти Росії відбувалося постійне оцінювання подій у цьому регіоні України. Зокрема, В. Путін наголошував на тому, що “ми спостерігаємо повну блокаду Донбасу. Це стосується фінансової сфери (відключена банківська система), це стосується виплат соціальних допомог та пенсій (нічого не платять). ... Можна сказати, що українська сьогоднішня влада – вона своєю рукою сама відрізає від себе Донбас ...” [9]. Російські депутати оцінюють процеси, що відбуваються в українському Донбасі, насамперед як такі, що потребують активного політичного та військового втручання Російської Федерації (“Сьогодні в Донбасі гинуть наші брати, і ми повинні не ухилятися, не займатися якимись окремими питаннями, а більш рішуче надати їм підтримку” [30]; “Треба бути більш агресивними зовні, захищаючи Донбас” [30]; “від нас чекає підтримки поранений Донбас” [31]; “Народ Луганщини та Донеччини повинен отримати необхідну політичну, гуманітарну та іншу допомогу Російській Федерації” [32]; “І максимальну допомогу надати Луганській народній республіці, Донецькій, визнати їх, ... надавати найпотужнішу, у тому числі військово-технічну, допомогу нашим співвітчизникам, Донбасу і Луганську” [33]). Привертає увагу той факт, що нейтральне визначення громадян України, які проживають у Донбасі, за допомогою поняття “люди”, яке активно використовується в дискурсі В. Путіна, під час оцінки подій російськими парламентарями замінюється більш емоційно привабливими для аудиторії російського інформаційного простору “наші бра-

ти” та політично означеними “народ” та “ЛНР”, “ДНР”. Цей аспект дискурсу, на нашу думку, вказує на потенційні політичні наміри російської еліти щодо Донбасу – активна державна підтримка ДНР та ЛНР, які не повинні привести до обурення російського суспільства “з приводу здачі Донбасу” [34].

З’ясування змістовної специфікації типових інтенцій дискурсу окремих представників політичної еліти Росії дозволяє визначити образ Донбасу, який санкціоновано російською елітою для тиражування ЗМІ. Зауважимо, що в дискурсі російської еліти циркулює, як це не парадоксально, два образи Донбасу – перший призначений для трансляції всередині Росії та на Донбасі, окремі його елементи використовуються для поширення по всій території України; другий призначений для трансляції під час міжнародної взаємодії.

Для першого варіанта образу Донбасу характерне позиціонування Донецька та Луганська як етнічно однорідних територій, на яких домінують росіяни (“це не просто місто Донецьк, а повсталлий російський народ” [16]), тому весь сенс конфлікту в тому, “що вони не хочуть забувати російську мову, втрачати російську мову, втрачати зв’язки з Росією” [17]. В межах цього образу фіксуються безапеляційне визнання ЛНР та ДНР (“ми визнали підсумки референдуму, і президент, і міністр закордонних справ про це говорили, і ми в Думі говоримо про це” [16]) та вимога їх визнання іншими суб’єктами міжнародних відносин (“це Луганська народна республіка і Донецька народна республіка ... І ніякого слова “самопроголошені” бути не повинно” [36]). Важливим для розуміння намірів та дій Росії на Донбасі є встановлення елементів переконання аудиторії в тому, що “народ Донбасу не зламається” [31], “змінити що-небудь і змусити людей думати і діяти по-іншому вже неможливо!” [25], отже, завданням Російської Федерації є надання допомоги ЛНР та ДНР шляхом введення на Донбас російських миротворців [26]. Політичні дії України з захисту своєї території, відновлення цілісності держави оцінюються як “геноцид народу Новоросії”, що супроводжується “політичними репресіями наших співвітчизників” [17].

На тлі одноставного схвалення дій Росії на Донбасі поодинокі заяви російських парламентарів, навіть виголошені з парламентської трибуни, залишаються на периферії медіа-простору політичної еліти, отже, не поширюються в інформаційному просторі. На-

приклад, позиція, висловлена російським депутатом В. Федоткіним, у якій ставиться під сумнів обґрунтованість та доцільність підтримки українських сепаратистів (“Вас ніколи не лякало, що опитування, проведені на початку цього року на Україні, і в Східній, і в Західній, показали, що менше половини населення інших територій на Україні хотіло б приєднатися до Росії? Тільки в Донбасі за приєднання було 43 %, а в інших територіях – 20 %, 15 %, тобто не хотіли б українці об’єднуватися з Росією, вони хотіли б мати самостійність, вони хотіли б мати нормальні умови життя, але чомусь не з Росією” [35]) не була поширена жодним російським ЗМІ.

Фактом підтвердження існування ще одного образу Донбасу, заснованого на інтенціях дискурсу політичної еліти Росії, є твердження, що “відхід Російської армії від полів битв” буде розцінюватися усім міжнародним співтовариством “не як прояв миролюбності, а як слабкість з відповідними наслідками для репутації Росії” [36], зміст якого підсилюється визнанням російської військової присутності на Донбасі: “Нагорі, звичайно, всіляко відхрещуються від твердження, що Росія підтримує ополченців Новоросії, може, це й правильно в тактичному плані, проте всі визнають, що в Донбасі і в Луганську воюють тисячі добровольців з Росії” [37]. У міжнародному інформаційному просторі дискурс російської політичної еліти не позначений використанням понять ДНР та ЛНР, які замінюються поняттям “південно-східні регіони України” (“... ми вживаємо [у зверненні до парламентів світу – автор Н.Р.] ті висловлювання, які використовуються сьогодні міжнародними організаціями, в міжнародному праві стосовно цих територій” [38]; «Ми ... уникаємо крайніх формулювань, оскільки працюємо в постійному форсованому режимі з десятками парламентів світу і хочемо, щоб нас зрозуміли, зрозуміли, де правда [38]). На нашу думку, лексичний вихід за межі Сходу України вказує, що материковий Південь України є зоною інтересів російської зовнішньої політики та потенційним полем використання технологій інспірації конфлікту, подібних до апробованих на Донбасі.

Здійснений аналіз дискурсу Донбасу в медіа-просторі політичної еліти Росії доводить, що він побудований на принципах тотальної за медіа-ефектом та агресивної за характером пропаганди. Неможливість використання в російському інформаційному просторі незалежних джерел інформації, жорстка цензура та інформацій-

на ізоляція значної частини росіян сприяли утвердженню практики здійснення політичного контролю не тільки за самим дискурсом у Росії, а і його виробленням та продукуванням конкуруючих смислів. Саме цим пояснюється відсутність опозиційних путінському баченню тверджень щодо подій на Сході України. Ті ж поодинокі заяви незгоди, зважаючи на відсутність можливості утвердження в медіа-просторі російської політичної еліти альтернативних позицій, залишалися непоміченими в середовищі російських журналістів та проігнорованими в елітному середовищі.

Концептуальною основою дискурсу Донбасу в медіа-просторі політичної еліти Російської Федерації є ідея “розділеного народу” (росіяни Росії та росіяни України; росіяни та українці), коли принцип етнічної єдності в політичному сенсі домінує над принципом громадянської ідентичності. Послуговування цим принципом призвело до того, що Крим та східні регіони України почали публічно позиціонуватися як території, що не можуть належати Україні, оскільки були штучно приєднанні. Смисли дискурсу Донбасу, що продукуються російською політичною елітою та циркулюють в її медіа-просторі є основою мас-медійного маніпулювання та міфологізації Донбасу російськими ЗМІ.

174

Джерела та література:

1. Политическая коммуникативистика: теория, методология и практика / под ред. Л. Н. Тимофеевой. – М: РАПН, РОССПЭН, 2012. – 237 с.
2. Wood B.D. The Politics of Economic Leadership: The Causes and Consequences of Presidential Rhetoric / B.D. Wood. – Princeton, NJ: Princeton University Press, 2007. – 232 p.
3. Wood B.D. The Myth of Presidential Representation / B.D. Wood. – Cambridge: Cambridge University Press, 2009. – 240 p.
4. Wood B.D. Presidential Saber Rattling: Causes and Consequences / B.D. Wood. – Cambridge: Cambridge University Press, 2012. – 203 p.
5. Владимир Путин ответил на вопросы журналистов о ситуации на Украине. Глава государства встретился с представителями средств массовой информации и ответил на ряд актуальных вопросов, касающихся, в частности, ситуации на Украине. 4 марта 2014 г. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.kremlin.ru/events/president/news/20366>

6. Заседание Международного дискуссионного клуба «Валдай». Владимир Путин принял участие в итоговой пленарной сессии XI заседания Международного дискуссионного клуба «Валдай». Тема заседания – «Мировой порядок: новые правила или игра без правил?». 24 октября 2014 г. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.kremlin.ru/events/president/news/46860>

7. Интервью немецкому телеканалу ARD. Владимир Путин ответил на вопросы представителя немецкого телеканала ARD Хуберта Зайпеля. Запись интервью состоялась 13 ноября во Владивостоке. 17 ноября 2014 г. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.kremlin.ru/events/president/news/47029>

8. Всероссийский молодёжный форум «Селигер-2014». Владимир Путин посетил 10-й Всероссийский молодёжный форум «Селигер-2014». 29 августа 2014 г. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.kremlin.ru/events/president/news/46507>

9. Прямая линия с Владимиром Путиным. В прямом эфире телеканалов «Первый», «Россия 1», «Россия 24», радиостанций «Маяк», «Вести FM» и «Радио России» вышла специальная программа «Прямая линия с Владимиром Путиным». 16 апреля 2015г. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.kremlin.ru/events/president/news/49261>

10. Переговоры в «нормандском формате». В Минске состоялась встреча Владимира Путина, Ангелы Меркель, Франсуа Олланда и Петра Порошенко по урегулированию ситуации на Украине. На заключительном этапе к ним присоединилась спецпредставитель председателя ОБСЕ в Контактной группе по урегулированию ситуации на Украине Хайди Тальявини. 12 февраля 2015 г. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.kremlin.ru/events/president/news/47664>

11. Интервью ежедневной египетской газете «Аль-Ахрам». В преддверии визита в Арабскую Республику Египет Владимир Путин дал интервью ежедневной газете «Аль-Ахрам». 9 февраля 2015г. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.kremlin.ru/events/president/news/47643>

12. Телефонный разговор с Федеральным канцлером Германии Ангелой Меркель. По инициативе германской стороны состоялся телефонный разговор Владимира Путина с Федеральным канцлером Федеративной Республики Германия Ангелой Меркель. 10 ян-

варя 2015 год [Электронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.kremlin.ru/events/president/news/47464>

13. Телефонные разговоры с Ангелой Меркель и Франсуа Олландом. Владимир Путин в телефонных разговорах 25 января с Федеральным канцлером Германии Ангелой Меркель и 26 января с Президентом Франции Франсуа Олландом обсудил резко обострившуюся ситуацию на юго-востоке Украины. 26 января 2015 года [Электронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.kremlin.ru/events/president/news/47526>

14. Телефонный разговор с Ангелой Меркель, Франсуа Олландом и Петром Порошенко. Состоялся телефонный разговор Владимира Путина с Федеральным канцлером Федеративной Республики Германия Ангелой Меркель, Президентом Французской Республики Франсуа Олландом и Президентом Украины Петром Порошенко. 30 апреля 2015 г. [Электронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.kremlin.ru/events/president/news/49378>

176

15. Большая пресс-конференция Владимира Путина. Общие главы государства с журналистами транслировали телеканалы «Первый», «Россия 1», «Россия 24», радиостанции «Радио России», «Маяк», «Вести ФМ». На пресс-конференцию были аккредитованы 1259 российских и иностранных журналистов. 18 декабря 2014 г. [Электронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.kremlin.ru/events/president/news/47250>

16. Здание Государственной Думы. Стенограмма заседания 10 октября 2014 г. [Электронний ресурс]. – Режим доступу: <http://transcript.duma.gov.ru/node/4144/>

17. Здание Государственной Думы. Стенограмма заседания 04 апреля 2014 г. [Электронний ресурс]. – Режим доступу: <http://transcript.duma.gov.ru/node/4057/>

18. Здание Государственной Думы. Стенограмма заседания 19 ноября 2014 г. [Электронний ресурс]. – Режим доступу: <http://transcript.duma.gov.ru/node/4177/>

19. Обращение Президента России Владимира Путина. 21 июля 2014 г. [Электронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.kremlin.ru/events/president/news/46262>

20. Президент России Владимир Путин обратился к ополчению Новороссии. 29 августа 2014 г. [Электронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.kremlin.ru/events/president/news/46506>

21. Здание Государственной Думы. Стенограмма заседания 13 мая 2014 г. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://transcript.duma.gov.ru/node/4078/>

22. Встреча с членами фракций политических партий в Государственной Думе. В Ялте состоялась встреча Владимира Путина с членами фракций политических партий в Государственной Думе. 14 августа 2014 года. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.kremlin.ru/events/president/news/46451>

23. Здание Государственной Думы. Стенограмма заседания 20 марта 2014 г. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://transcript.duma.gov.ru/node/4045/>

24. Заседание Совета по развитию гражданского общества и правам человека. В Кремле под председательством Владимира Путина прошло заседание Совета при Президенте по развитию гражданского общества и правам человека. 14 октября 2014 г. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://kremlin.ru/events/president/news/46786>

25. Здание Государственной Думы. Стенограмма заседания 8 апреля 2015 г. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://transcript.duma.gov.ru/node/4262/>

26. Здание Государственной Думы. Стенограмма заседания 10 апреля 2015 г. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://transcript.duma.gov.ru/node/4266/>

27. Здание Государственной Думы. Стенограмма заседания 21 ноября 2014 г. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://transcript.duma.gov.ru/node/4181/>

28. Заявления для прессы и ответы на вопросы журналистов по итогам российско-венгерских переговоров. 17 февраля 2015 [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.kremlin.ru/events/president/transcripts/47706>

29. Здание Государственной Думы. Стенограмма заседания 22 апреля 2015 г <http://transcript.duma.gov.ru/node/4272/>

30. Здание Государственной Думы. Стенограмма заседания 28 января 2015 г. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://transcript.duma.gov.ru/node/4218/>

31. Здание Государственной Думы. Стенограмма заседания 20 марта 2015 г. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://transcript.duma.gov.ru/node/4248/>

32. Здание Государственной Думы. Стенограмма заседания 13 мая 2014 г. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://transcript.duma.gov.ru/node/4078/>

33. Здание Государственной Думы. Стенограмма заседания 17 июня 2014 г. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://transcript.duma.gov.ru/node/4103/>

34. Здание Государственной Думы. Стенограмма заседания 20 мая 2014 г. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://transcript.duma.gov.ru/node/4087/>

35. Здание Государственной Думы. Стенограмма заседания 20 мая 2014 г. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://transcript.duma.gov.ru/node/4087/>

36. Здание Государственной Думы. Стенограмма заседания 10 июня 2014 г. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://transcript.duma.gov.ru/node/4096/>

178 — 37. Здание Государственной Думы. Стенограмма заседания 23 января 2009 г., N 69 (1042) [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://transcript.duma.gov.ru/node/408/>

38. Здание Государственной Думы. Стенограмма заседания 10 октября 2014 г. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://transcript.duma.gov.ru/node/4144/>

Стаття надійшла до редакції 11.05.2016

**УРОКИ ПЕРШОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ:
ВИМІРИ ПОЛІТИЧНОГО ТА ІНФОРМАЦІЙНО-
ПРОПАГАНДИСТСЬКОГО ПРОТИБОРСТВА**

УДК: [323.232: 316.647.8] (477) „1914/20..”

© Наталія Нечаєва-
Юрійчук

**ВИКОРИСТАННЯ ПОЛІТИЧНИХ СТЕРЕОТИПІВ У
ПРОПАГАНДІ: ВІД ПЕРШОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ ДО
СУЧАСНИХ ПОДІЙ В УКРАЇНІ**

У статті автор аналізує пропагандистську активність у роки Першої світової війни та на сучасному етапі в Україні. Звертається увага на той факт, що уряди воюючих країн в роки Великої війни активно використовували існуючі політичні стереотипи та формували нові задля досягнення власних геополітичних цілей. Зроблено висновок, що у сучасному світі зберігається тенденція до формування образу героя та ворога через використання історичних та політичних стереотипів.

179

Ключові слова: Перша світова війна, пропаганда, стереотипи, медіа-продукт, інформаційний простір, Україна.

В статье автор анализирует пропагандистскую активность в годы Первой мировой войны и на современном этапе в Украине. Обращается внимание на тот факт, что правительства воюющих стран в годы Великой войны активно использовали существующие политические стереотипы и формировали новые для достижения собственных геополитических целей. Сделан вывод, что в современном мире сохраняется тенденция к формированию образа героя и врага посредством использования исторических и политических стереотипов.

Ключевые слова: Первая мировая война, пропаганда, стереотипы, медиа-продукт, информационное пространство, Украина.

In this article the author makes an attempt to analyze propaganda used during the First World War and nowadays in Ukraine. The attention is paid to the fact the governments of the states-participants in the Great War actively used political stereotypes and formed new ones for achieving their own geopolitical goals. The tendency to form of the image of the hero and

the image of the enemy through political and historical stereotypes is keeping in contemporary world.

Keywords: *First World War, propaganda, stereotypes, media-product, information space, Ukraine.*

Сучасний світ діалектичний: з одного боку він сповнений багатьох альтернатив, а з іншого – досить часто спостерігаємо відсутність можливості вибору. Якщо уважно роззирнутися довкола, то зрозуміємо, що живемо не в одному, а в кількох вимірах – сімейному, професійному, віртуальному тощо. У кожного – свої виміри й свої світи, домінуючими в яких є родина, друзі, робота, медіа, включаючи радіо, телебачення, соціальні мережі... І в залежності від того, що відіграє ключову роль, формується особиста «картина світу». Так, ті, хто віддають перевагу телебаченню, живуть у світі телевізійному, обговорюючи з друзями й сусідами останні новини та фільми, показані у «ящику». Ті ж, хто живе у соціальних мережах, часто мають тисячі «друзів», яких ніколи не бачили у реальному житті й навряд чи колись побачать, але від «лайків» яких залежать. Проте, якщо поглянути на оточуючий світ критично, зрозуміємо, що особистий простір кожного піддається постійному, всепоглинаючому впливу медіа, результатом чого може стати втрата особистості та мобілізація свідомості на абсолютно неприйнятні раніше кроки. Останнє особливо відчутне в часи змін, які Україна, а разом з нею й увесь світ, переживають сьогодні.

Варто відзначити, що українців, як і багато інших народів, зміни супроводжують повсякчас. Від найдавніших часів і до сьогодні складно відшукати історичну добу, в ході якої не відбувалося б політичних чи соціально-економічних катаклізмів, потрясінь, змін. Особливо насиченим у даному відношенні було ХХ століття, коли українські землі кілька разів змінювали державну приналежність, коли ідея про самостійну Україну була зреалізована у незалежній Українській державі. І хоча сьогодні поширюється ідея про те, що незалежність Україні була «подарована», вважаємо, що теза не відповідає дійсності й деструктивно впливає на політичну свідомість українців, формуючи в них комплекс меншовартості та бездержавної нації. Однак «війна ідей», характерна для сучасності, розпочалася ще в давні часи й свого відвертого політико-пропагандистського забарвлення набула в роки Першої світової війни, коли європейські

народи «відкрили» для себе «патріотизм», «священне єднання», «війну до перемоги» та отримали перший урок з політичної пропаганди та психологічної війни.

Не випадково перші праці, присвячені питанням використання інформації та пропаганді під час війни, з'явилися одразу після завершення світової війни 1914-1918 років. У 1921 році була опублікована книга британського дослідника Н.Літтона «Преса та Генеральний штаб», в якій автор спробував проаналізувати роботу Генерального штабу Великобританії в роки Великої війни, особливості його зв'язків з громадськістю.

Американський соціолог Гарольд Лассуел у своїй роботі «Техніка пропаганди у світовій війні», опублікованій у 1927 році в США, наголошував, що в роки війни необхідна «мобілізація думок», оскільки та «небезпека, яка загрожувала в результаті свободи думок, була більша за ту, яка могла з'явитися в результаті спотворення цих думок» [4, с.31]. Таким чином, уже в 20-х роках ХХ століття було зрозуміло, що під час війни недостатньо мобілізувати лише техніку й людей. Необхідно мобілізувати свідомість населення, скеровуючи при цьому останнє на досягнення цілей, визначених державою. У 1928 році американський дослідник, член Комітету суспільної інформації в роки Першої світової війни Едвард Л. Бернейс опублікував працю «Пропаганда», яка, на нашу думку, може бути використана в якості підручника з пропаганди та зв'язків з громадськістю навіть сьогодні [16].

Фактично саме в роки війни 1914-1918 років вперше був систематично та цілеспрямовано використаний інформаційний та психологічний вплив на населення. Психологічна зброя, за словами британського дослідника Поля Лайнбергера, була однією з головних у Першій світовій [19]. Ця зброя використовувалася всіма сторонами конфлікту у своїй боротьбі з ворогом. Саме через пропаганду здійснювалися маніпуляції свідомістю населення як власної країни, так і в стані ворога. Очевидно, що засоби мобілізації свідомості населення, використовувані в роки Першої світової війни, дещо відрізняються від сучасних, однак саме в роки Великої війни був закладений інституційний фундамент сучасних інформаційних воєн, одна з яких триває й сьогодні за участю України.

Враховуючи той факт, що «соціальна пам'ять налаштовується на користь матеріалу, конгруентного очікуванням, коли згода чи

... задуми потрапляють під вплив процесу згадування» [10, с.175], у політичній пропаганді років Першої світової війни, як і наступних, включаючи сучасні, активно використовуються стереотипи, що значно спрощує процес мобілізації населення на війну з уже реальним, а не уявним противником. На початку ХХ століття у своїй праці «Громадська думка» відомий американський журналіст, політолог та соціолог У. Липпман зазначив, що стереотипи «відіграють істотну роль у побудові ментального світу, до якого повинен пристосуватися розум [людини – авт.], що формується, і на який останній повинен реагувати» [5, с.107]. Він також наголошував на тому, що «сучасне життя сповнене різноманіття (строкатості) та поспіху, тож, «побачивши в людині знайому, властиву певному типові рису, ми заповнюємо відсутню інформацію про неї за допомогою стереотипів, що містяться в нашій свідомості» [5, с.103-104]. Таким чином, стереотипізація як процес формування стійких спрощених уявлень про себе та інших стала одним із засобів політичної пропаганди у ХХ столітті.

182

— Перша світова війна стала тією подією, роль якої складно переоцінити в історії світової цивілізації. Зміни, що відбулися у роки Великої війни у військовій, політичній, економічній, соціальній, культурній сферах, заклали фундамент подальшого розвитку людства. Більше того, світогляд і світосприйняття тих, хто брав участь у військових діях, залишався в тилу і навіть наступних поколінь європейців зазнали кардинальних змін. «Велика війна мала місце у статичному, порівняно з нашим, світі зі стабільними цінностями...», – відзначив у своїй монографії «Велика війна і сучасна пам'ять» британський дослідник Пол Фуссел [18, с.283].

У своїх «Спогадах європейця» сучасник війни, австрійський письменник Стефан Цвейг, наголошував: «Швидше за все, сьогоднішньому ... поколінню, для якого війна стала побутом й мало не повсякденністю, складно уявити собі ту довіру до миру, що сповнювала нас, молодь, з самого початку нового століття... у світ прийшла чарівна безтурботність, адже що могло перервати цей підйом, зупинити злет..? Ніколи Європа не була сильнішою, багатшою, прекраснішою, ніколи не вірила вона так глибоко у своє чудове майбутнє...» [15, с.283].

Звісно, що цей ідеалістичний образ західноєвропейського світу, виписаний С. Цвейгом, не у повній мірі відповідає суспільно-

політичним реаліям. Молоде покоління, яке досягло свого повноліття у переддень Першої світової війни, було патріотичним та позбавленим внутрішніх сумнівів, більше цікавилось технічними новинками, аніж книжками. Так, наприклад, патріотизм для француза означав готовність віддати своє життя за Францію, якщо його смерть позбавить останню «від нестерпного німецького ярма» й сприятиме відродженню країни [Див.: 21, с.8-9]. Ці патріотичні настрої, властиві не лише французам, але й британцям, німцям, росіянам та іншим народам, були використані урядами європейських країн для здійснення власної експансіоністської політики та, в кінцевому підсумку, для розв'язання світової війни.

Фактично вже на початку ХХ століття почалася підготовка населення європейських країн до майбутньої війни усіма доступними на той час засобами, серед яких особливе місце посідала художня література. Так, у книгарнях з'являється велика кількість військово-утопічних романів, автори яких зображували у своїх творах імовірне військово-політичне протистояння між європейськими країнами, підкреслювали позитивну роль війни у оновленні суспільства й держави тощо. Такі почуття, як ненависть до ворога, патріотизм, мужність, відданість ідеї захисту Батьківщини лише поглиблювалися у результаті прочитання даних творів. Здавалося б, ситуація на початку ХХІ століття кардинально відрізняється від аналізованої нами, однак у 2009 році спостерігаємо подібні засоби маніпулювання свідомістю населення щодо ймовірності військового протистояння між Росією та Україною. Того року в РФ надійшли у продаж книги про «крах українського проекту» та неминучу війну між двома державами, що знайшло своє відображення в українських виданнях [13].

За допомогою образів, пропонує митцями, формуються стереотипи щодо ролі власної нації в історії людства, «ворогів» поступу та прогресу, яких необхідно зупинити, а бажано – знищити задля «майбутньої долі європейської культури» [Цит. за: 1, с.15]. Саме на протистоянні ідей та образів світу і ґрунтувалася пропаганда війни, яка увійшла в історію як Велика або ж Перша світова. Але і через сто років після початку світової війни пропаганда є рушійною силою сучасних військових конфліктів, у тому числі в Україні

Аналізуючи особливості пропаганди у переддень та в роки Першої світової війни, вже згадуваний вище Г.Лассуел писав, що в са-

мій природі людини закладені психологічні передумови, що «полегшують працю пропагандиста та закріплюють провину у війні за противником» [4, с.60]. Причому науковець схиляється до думки, що найбільш оригінальним поясненням даного феномену є розуміння суспільних настроїв через конфлікт між неприємним фактом війни та бажанням вірити в торжество добра в світі. Таким чином, визначення противника, його провини у розв'язанні війни призводить до того, що народи «виявляють запас енергії, що накопичився у них у часи та дні невизначеності, й виявляють її миттєво в актах оборони та контратаках» [4, с.61].

184
— Оскільки патріотичний запал відіграє особливу роль у мобілізації населення на війну (як на початку ХХ століття, так і нині), за допомогою різних засобів психологічного впливу на населення урядам європейських країн вдалося досягнути мобілізації суспільної свідомості на підтримку війни. Особливу роль у формуванні громадської думки відіграла інтелігенція, поведінка й позиція якої щодо війни стали вирішальними для значної частини населення. Більше того, у своїх роботах (як літературних, так і наукових) західноєвропейські інтелектуали формували та поширювали етнополітичні стереотипи щодо інших народів, формуючи образи героя та ворога, які належали до різних націй і виступали противниками у війні. Так, наприклад, німецький поет Ернест Ліссауер, нагороджений Вільгельмом II орденом Орла за патріотизм, написав вірш, який здобув шалену популярність у Німеччині на початку війни і у якому автор наголошував, що «лише один ворог у нас є: Англія» [Цит. за: 12, с.69]. І хоча «слава» поета виявилася нетривалою, «серед сімдесяти мільйонів німців досить швидко не стало жодного, хто б не знав «Гімну ненависті до Англії від першого до останнього рядка...» [15, с.311-313].

Водночас у Великій Британії культивувався образ підступного та безжального ворога, з яким вимушені битися англійські солдати. І цим ворогом були німці, про злочини та звірства яких у Бельгії було надруковано чимало статей у британській пресі [2, с.270].

Після початку воєнних дій та перших втрат у пропагандистській діяльності урядів воюючих держав змістилися акценти: необхідно було перекласти відповідальність за розв'язання війни на ворога, прищепити думку громадськості, що саме він розпочав війну. У середовищі європейських інтелектуалів розпочалася диску-

сія, предметом якої було визначення причин та відповідальних за розв'язання світової війни. У своїх статтях, маніфестах, листах, художніх творах письменники, митці, відомі науковці обговорювали проблему моральної відповідальності за розв'язання війни, яка завжди «лежала на плечах» противника [Див.: 3; 17, 9]. Так, наприклад, перекладаючи провину на Австро-Угорщину, російська преса писала: «Австро-Угорщина з весни готувалася до війни. Французькі та англійські газети заявляють, що австрійські резервісти в Африці і Америці були викликані на службу за місяць до вбивства ерцгерцога Франца-Фердинанда. Таким чином, війна з Сербією готувалася раніше, і ні в якому разі не є результатом вбивства ерцгерцога» [Цит. за: 7].

Окрім друкованого слова, активно використовувалися й листівки та плакати, автори яких безжально експлуатували образи героя (представників своїх націй та союзників) та ворога (опонуюча сторона). Листівки на початку ХХ століття друкувалися великими накладками. Вони використовувалися як для відкритого листування, так і для колекціонування, коштували недорого, що сприяло їхній популярності серед широких мас. Природно, що уряди обох союзів – Антанти та Троїстого – вдало використали даний формат для пропаганди й контрпропаганди. Причому досить часто мистецькі засоби та погляди на презентацію згоди союзників, священності війни були подібними. Так, наприклад, і російські, і німецькі пропагандисти закликали свої народи встати на священну війну з ворогом, що загрожує існуванню власної нації. Останнє знайшло своє мистецьке вираження у наступних листівках:

Джерело: <http://ua.korrespondent.net/lifestyle/3422753-viina-lystivok-propahanda-u-vidkrytykh-lystakh-pershoi-svitovoi-viiny#2>

Як бачимо, художники використали традиційні образи у своїх зображеннях, де російський воїн постає билинним героєм, а німецький – знищує багатоголову гідру (символічний образ боротьби добра й зла за біблійською міфологією). Таким чином, вдавалося задіяти стереотипність мислення власних громадян, потребуючих лише поштовху для того, щоб піднятися на «священну війну» з ворогом задля майбутнього власного народу. Варто також відзначити, що образ билинного воїна, переможця активно експлуатувався в листівках, надрукованих в Росії на початку війни. Художні засоби підкріплювалися звертанням до славетних перемог російських військ над німецькими лицарями під проводом Олександра Невського, історичними паралелями між Вітчизняною війною 1812 року та новою Вітчизняною війною 1914 року. Російські інтелектуали характеризували війну як «духовну-захисну», таку, що призведе до «морального оновлення» країни [2, с.126].

186

Джерело: <http://ua.korrespondent.net/lifestyle/3422753-viina-lystivok-propahanda-u-vidkrytykh-lystakh-pershoi-svitovoi-viiny#8>

Після початку війни у російській, британській, німецькій пресі розгорнулася ще одна пропагандистська кампанія, метою якою було формування позитивного образу союзника у свідомості своїх громадян. Перемога потребувала об'єднання зусиль і, відповідно, позитивного сприйняття Антанти чи Троїстого союзу власними громадянами. Так, наприклад, у Великій Британії були опубліковані наукові та популярні твори, метою яких було зміцнити союз Британії з Росією. Серед них – робота колишнього професора Оксфордського університету Дж. У.Маккейла «Подарунок Росії світу», фронтові замальовки Б. Пейрса «День за днем з російською армією», книга для підлітків «Бойскаут з росіянами» та інші [2, с.267]. Одночасно публікувалися листівки, які поширювали позитивні образи союзників у масовій свідомості громадян:

Джерело: <http://ua.korrespondent.net/lifestyle/3422753-viina-lystivok-propahan-da-u-vidkrytykh-lystakh-pershoi-svitovoi-viiny#4>

Таким чином, уряди воюючих країн за допомогою літераторів, митців, науковців та інших «моральних авторитетів» впливали на формування громадської думки, експлуатуючи у своїй пропагандистській діяльності широко знані образи, стереотипи, які сприяли зростанню патріотичних почуттів, пробуджували жаждою до перемоги у війні та розсіювали «сумніви в розумності та справедливості цієї війни» [14, с.33].

187

Через століття після початку Великої війни світове співтовариство опинилося перед загрозою нового світового конфлікту. Ситуація, що склалася в Україні у 2014 році, продемонструвала хиткість досягнутих у ХХ столітті домовленостей та компромісів. Так, підписаний у 1994 році Меморандум про гарантії безпеки у зв'язку з приєднанням України до Договору про нерозповсюдження ядерної зброї виявився декларацією про наміри, але аж ніяк не реальною гарантією суверенітету та територіальної цілісності України [6]. Один із гарантів – РФ – розпочала свій наступ на Україну, анексувавши АР Крим та розв'язавши війну у східних областях нашої держави. Мілітарний наступ супроводжувався (й досі супроводжується) активною інформаційною кампанією, покликаною перетворити вчорашні «братні народи» на ворогів, ідею «руського мира» на домінуючу в Україні тощо.

Упродовж минулого століття відбулося вдосконалення пропагандистських засобів, що стало особливо відчутним у сучасних українсько-російських відносинах. Вхідження України до складу СРСР залишило глибокий слід у національній пам'яті, адже політика денационалізації, супроводжувана масовими репресіями, голодоморами 1932-1933 та 1946-1947 років, призвела до політичної

188

— дезорієнтації значної частини населення уже незалежної України. Покоління українців виросло на радянській пропаганді, яка формувала комплекс меншовартості щодо «старшого брата» – РФ. Після 1991 року ситуація кардинально змінилася й не змінилася одночасно. З одного боку, Україна стала незалежною державою, а з іншого – в інформаційному (і не тільки) відношенні вона так і не змогла розірвати тісні й залежні зв'язки з Росією, дозволивши останній включити Україну в свій медіа-простір. Російські політики та політтехнологи майже чверть століття реалізовували в Україні власні політичні проекти, використовуючи при цьому різні засоби, починаючи від медіа-продукту і завершуючи шкільними підручниками [Див.: 11, с.147-148]. Велику роль у збереженні homo sovieticus відіграли мультиплікаційні фільми, серіали, пісні тощо, серед яких значний відсоток містить елементи пропаганди російського способу життя, величі російської армії та ін. Таким чином, відбувається формування новітніх політичних стереотипів, де Росія виглядає потужною державою з боєздатною армією, спадкоємицею СРСР, здатною попіклуватися про власних громадян й захистити своїх співвітчизників у будь-якій точці світу. Щодо України, то тут складніше, адже українського медіа-продукту до Євромайдану було зовсім небагато, та й після нього наш інформаційний простір залишається в полоні російських серіалів та ведучих політичних ток-шоу.

Період президентства В.Януковича, який фактично був «рукою Москви» в Україні, завершився кривавими подіями на Майдані Незалежності, в результаті яких було переобрано президента, парламент, сформовано новий уряд та визначено нові пріоритети внутрішньої й зовнішньої політики. Одночасно РФ розпочала активну кампанію проти революційних подій в Україні, використовуючи при цьому політичні стереотипи, сформовані ще у часи радянської влади. Активне використання таких історичних термінів, як «хунта», «фашисти», «бандерівці» і т.п. у різних варіаціях, демонструє стереотипність підходів російських медіа та політиків щодо ситуації в Україні та їх прагнення нав'язати населенню (як своєї, так і інших країн) думки про незаконність й злочинність новообраної української влади. Оскільки в радянські часи були чітко сформовані негативні політичні стереотипи щодо нацизму, фашизму, військової хунти, то використання да-

*Використання політичних стереотипів у пропаганді:
від Першої світової війни до сучасних подій в Україні*

них термінів в означенні українських подій спонукає читачів та глядачів до історичних паралелей з подіями Другої світової війни, діяльністю військових режимів в Іспанії, Греції та інших країнах тощо.

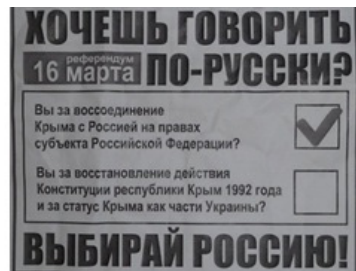
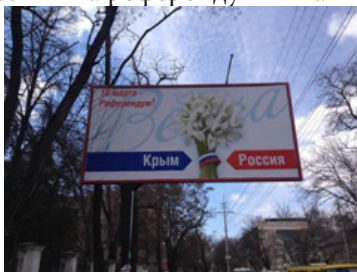
Коли стало очевидно, що режим В.Януковича зберегти не вдасться, РФ вдалася до більш радикальних дій – ввела війська до АР Крим (так званих «зелених чоловічків»). До середини березня 2014 року Автономна Республіка Крим опинилася під контролем російських військ, а маріонетковий уряд розпочав підготовку до так званого референдуму. Інформаційна кампанія була досить агресивною: жителям півострова пропонувалася «альтернатива» – або фашизм, або Росія:

189

Джерело: <http://www.ostro.org/general/politics/articles/440058/>

Таким чином, відбувалося формування образу ворога у свідомості кримчан, і цим ворогом була європейська Україна. Одночасно РФ повинна була асоціюватися з рідним домом, куди «нарешті кримчани отримали змогу повернутися», що так само пропагувалося за допомогою біл-бордів та у формулюванні винесених на референдум питань:

Джерело: <http://www.ostro.org/general/politics/articles/440058/>

У тому ж 2014 році у московському видавництві ЕКСМО з'явилася серія так званих «фантастичних бойовиків» про Майдан в Україні, в яких описуються можливі варіанти розвитку подій

в Україні після Євромайдану з позицій російської пропаганди [8]. Чим не сюжет літературної антиутопії початку XXI століття?

Анексія АР Крим стала точкою відліку активних військових та інформаційних дій РФ як в Україні, так і за її межами. Причому пропагандистська діяльність РФ носить відверто агресивний характер. Використовуючи різноманітні засоби, включаючи політичні стереотипи, російська сторона намагається сформувати потрібну для себе картинку, в якій для РФ відведено роль миротворця й захисника, а Україна постає країною, в якій триває громадянська війна, перманентною є політична криза, економічна й соціальна нестабільність, корупційна влада тощо.

190 — Окрім традиційних засобів пропаганди, РФ активно використовує й новітні технології, зокрема глобальну мережу інтернет, включаючи соціальні мережі, фейкові новини, тощо. Українська влада, в свою чергу, вимушена здійснювати кроки щодо подолання наслідків інформаційно-пропагандистської діяльності РФ як у самій Україні, так і за її межами та формування власного інформаційного простору. Складність ситуації полягає в тому, що, вибудовуючи контрпропаганду, українські медіа часто повторюють штампи противника, прикладом чого можуть слугувати такі програми, як «Громадянська оборона», «Антизомбі» та інші. З одного боку, даний продукт розрахований на масового споживача, з іншого, стереотипність підходів звужує аудиторію вже після кількох переглядів даного медіа-продукту.

Таким чином, підсумовуючи усе вищесказане, варто відзначити, що засоби й техніки пропаганди, запропоновані в роки Першої світової війни, залишаються актуальними й сьогодні. Аналіз ситуації, що склалася в Україні на початку XXI століття, дає підстави стверджувати, що пропаганда багато у чому залишається одним із найбільш дієвих засобів впливу на масову свідомість населення, причому традиційні техніки не менш, а часом й більш дієві, аніж новітні технології.

Джерела та література:

1. Василевскій Г.А. Виновата ли германская культура / Г.Василевскій. – Петроградъ: Типо-Литографія А.Э.Винеке, 1915. – 64 с.
2. Война и общество в XX веке: В 3 кн. Кн.1: Война и общество накануне и в период Первой мировой войны / научн. рук. В.А.Золотарёв. – М.: Наука, 2008. – 611 с.

3. Вундт В., Лапхет К., Бергсон А., Леру Э. Двѣ культуры (Къ философіи нынѣшней войны) / В.Вундт и др. – П.: Издание Б.С.Бычковскаго, 1916. – 169 с.
4. Ласвель Г. Техника пропаганды в мировой войне / Г.Ласвель. – Москва-Ленинград: Государственное издательство. Отдел военной литературы, 1929. – 199 с.
5. Липпман У. Общественное мнение / У.Липпман. – М.: Институт Фонда «Общественное мнение», 2004. – 384 с.
6. Меморандум про гарантії безпеки у зв'язку з приєднанням України до Договору про нерозповсюдження ядерної зброї. Міжнародний документ від 05.12.1994 [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/998_158
7. Мосієнко О. Пропаганда в умовах Першої світової війни (аналіз періодичних видань Волині) / О.Мосієнко [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://eprints.zu.edu.ua/18638/1/tmp13B.pdf>
8. Московское издательство ЭКСМО уже вовсю штампует «фантастические боевики» про Майдан, бандеровский геноцид и «Новороссию» (фото) [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://ru.telekritika.ua/dusia-archive/25702>
9. Оправданіє представителями германской інтелігенції нынѣшней войны и способа ея веденія Германіей и Австро-Венгріей и отповедь представителей інтелігенції во Франції, Англіи и Россію – Петроградъ: Типо-литографія С.К.Пентковскаго, 1915. – 68 с.
10. Перспективы социальной психологии / Пер. с англ. – М.: Изд-во ЭКСМО-Пресс, 2001. – 688 с.
11. Подоляк Н.Г. Всесвітня історія: Новий час. Кінець XV – XVIII ст. – Київ: Генеза, 2008.
12. Такъ говоритъ Германія... - Петроградъ: Типографія и переплътная А.Н.Лавровъ и К, 1915. – 113 с.
13. У Росії надійшли у продаж книги про війну з Україною // Кореспондент.net. – 2 березня 2009 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ua.korrespondent.net/world/759780-u-rosiyi-nadijshli-u-prodazh-knigi-pro-vijnu-z-ukrayinoju>
14. Финк В. Литературные воспоминания. – М.: Советский писатель, 1960. – 303 с.
15. Цвейг С. Статьи. Эссе. Вчерашний мир. Воспоминания европейца / С.Цвейг. – М.: Радуга, 1987. – 479 с.

16. Bernays L.Edward. Propaganda. – Electronic book: <http://www.whale.to/b/bernays.pdf>. – 159 p.
17. Doyle A.C. The German War: Some Sidelights and Reflections / A.Doyle. – London-New York-Toronto: Hodder and Stoughton, 1914. – 152 p.;
18. Fussel P. The Great War and Modern Memory / P.Fussel. London-Oxford-New York: Oxford University Press, 1977. – 363 p.
19. Linebarger Paul M.A. Psychological Warfare / Paul M.A. Linebarger. New York: Duell, Sloan and Pearce, 1954 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.gutenberg.org/files/48612/48612-h/48612-h.htm#Page_1
20. Webster's New Encyclopedic Dictionary.– New York: BD&L, 1993. – P.809-810.
21. Wohl R. The Generation of 1914 / R.Wohl. – London: Weidenfeld and Nicolson, 1980. – 307 p.

192

— Стаття надійшла до редакції 14.08.2015

**ПОЛИТИЧЕСКАЯ РАЗВЕДКА ИЛИ ПОЛИТИЧЕСКОЕ
ЛОББИРОВАНИЕ? ДОКЛАД МАЙОРА ДЭВИДА ДЭЙВИСА
(МАРТ 1917 ГОДА)**

Політична ситуація в Російській імперії в кінці 1916 – на початку 1917 р. свідчила про наростання кризи. Її наслідки могли серйозно вплинути на позиції держав Антанти, однією з провідних країн якої, поряд з Великобританією і Францією, була Росія. У Лондоні зі стурбованістю спостерігали за тим, що відбувається, намагаючись з'ясувати можливий хід подій і виробити план дій на випадок розширення кризи. З цією метою до Санкт-Петербургу в кінці січня 1917 р. був направлений Девід Дейвіс - найближчий сподвижник британського прем'єра Ллойда Джорджа.

Ключові слова: Велика Британія, Девід Дейвіс, Д. Ллойд Джордж, політичне лобіювання, політична розвідка, Росія, Лютнева революція 1917 р.

193

Политическая ситуация в Российской империи в конце 1916 – начале 1917 гг. свидетельствовала о нарастании кризиса. Его последствия могли серьезно повлиять на позиции Антанты, одним из ведущих членом которой, наряду с Великобританией и Францией являлась Россия. В Лондоне с озабоченностью наблюдали за происходящим, пытаясь выяснить возможный ход событий и выработать план действий на случай расширения кризиса. С этой целью в Санкт-Петербург в конце января 1917 г. отправился Дэвид Дэйвис – ближайший сподвижник премьер-министра Ллойда Джорджа.

Ключевые слова: Великобритания, Дэвид Дэйвис, Д. Ллойд Джордж, политическое лоббирование, политическая разведка, Россия, Февральская революция 1917 р.

The political developments in late 1916 and early 1917 in the Russian Empire have testified that country stayed on the verge of growing nationwide crisis. It could seriously affect the position of the Entente, a leading member of which, along with Britain and France, was Russia. London was following with serious concern what was happening in Russian domestic policies, taking steps designed to clarify possible course of events and to set up a plan in case of worsening of the situation. David Davies, a close as-

sociate of Prime-Minister Lloyd George, has travelled to St. Petersburg in late January 1917.

Keywords: *Great Britain, David Davis, D. Lloyd George, political lobbyism, political intelligence, Russia, The February Revolution of 1917.*

194 — Эволюция разведывательных организаций Великобритании выявила с самого начала их характерную черту – ориентированность деятельности создаваемого государственного института не только на получение важной разведывательной информации, но и аналитическую работу, в которой значительное место занимала политическая аналитика. Создание в 1909 г. Комитетом имперской обороны (нередко в отечественной историографии он называется Комитетом обороны империи) Бюро секретной службы (Secret Service Bureau – SSB) стало институциональным оформлением долгого процесса формирования разрозненного по ведомственному принципу разведывательного сообщества [1]. В то же время, складывавшаяся с конца XVIII в. в британской традиции ведения разведывательной деятельности тенденция привлекать для выполнения важных в политическом отношении заданий представителей академических и политических кругов, не являвшихся кадровыми сотрудниками разведки или офицерами вооруженных сил, в период Первой мировой войны была окончательно легитимирована. Подобная практика была призвана сгладить постоянно проявлявшиеся противоречия в области разведки между Военным ведомством, Форин-офисом и Адмиралтейством, обладавшими собственными разведывательными организациями в рамках ведомственной структуры. В данном случае можно считать справедливыми утверждение о том, что «любая история взаимоотношений между гражданскими политиками и военными в период Первой мировой войны подвержена риску избыточного акцентирования внимания на формальном механизме функционирования правительства и придавать слишком мало значения личностям людей, которые этим механизмом управляют» [2, с.106]. Включение в состав британских миссий, направлявшихся на переговоры с союзными правительствами помимо военных представителей, политических назначенцев из числа действующих политиков, способствовало, с одной стороны, получению напрямую британским правительством информации, которая была бы лишена оттенка ведомственной заинтересованно-

сти, а, с другой, в случае их недостаточной компетентности и политической ангажированности в сочетании с возможностями прямого «выхода» на правительственные круги, могло нанести существенный вред в деле объективного освещения ситуации. Среди таких политических назначенцев в британской миссии, направленной на Межсоюзническую конференцию (31 января – 20 февраля 1917 г.) из шотландского порта Обан в Россию через Мурманск (тогда – Романов-на-Мурмане) на межсоюзническую конференцию в Петроград 20 января 1917 г. (она прибыла туда 31 января) были министр кабинета Д. Ллойд Джорджа лорд Альфред Милнер, «технократ и империалист» [3, с.46], ранее занимавший посты губернатора британских провинций в Южной Африке и назначенный главой миссии, и Дэвид Дэйвис – известный либеральный политик из Уэльса, ближайший сподвижник премьера Ллойда Джорджа. При этом на Дэйвиса не возлагалось официально каких-либо обязанностей, в отличие от Милнера – главы миссии, занятого решением вопросов координации военно-технического англо-русского взаимодействия [4]. Являясь фактически наблюдателем, он, в действительности, должен был собрать информацию, общаясь с представителями российских политических и военных кругов, а также лично ознакомиться с положением дел в области военно-технических поставок со стороны Великобритании [5, с.72].

Включение Дэвида Дэйвиса в состав британской миссии, направленной в Петроград, хотя и можно отчасти объяснить его особыми доверительными отношениями с Д. Ллойд Джорджем, всё-таки, вероятно, было обусловлено и одним из «привходящих» факторов. Судя по всему, его дружба с будущим известным историком Чарльзом Кингсли Вебстером, которого он знал по студенческим годам, работавшего, начиная с 1917 г., в одном из подразделений разведывательного управления Генерального штаба под руководством своего учителя, известного британского историка Гарольда Темперли, знавшего Дейвиса, также сыграла свою роль, тем более, что включение в состав делегации обговаривалось последним и с главой её военной части – генералом Г. Уилсоном [5, с.71]. Будучи по образованию историком, закончившим в Кэмбридже знаменитый Кингз колледж, Дэйвис одновременно являлся выходцем из известной состоятельной семьи Уэльса, один из членов которой – его полный тёзка – дед Дэвид Дэйвис (1818 – 1890) – имел общебри-

танскую репутацию крупнейшего благотворителя. В 1904 г. Дэвид находился в Японии и, как отмечают его немногочисленные биографы, «наблюдал» за русско-японской войной [6]. На протяжении 1906-1929 гг. он был членом британского парламента, представляя Либеральную партию. В начале Мировой войны он был назначен командиром 14-го батальона Уэльских королевских стрелков (the Royal Welsh Fusiliers), дислоцировавшегося сначала в Британии, а затем во Франции, и получил звание майора. С 1916 г. Дэйвис стал парламентским секретарем Ллойд Джорджа. После войны помимо занятий британской политикой, бизнесом и меценатством, он вёл активную деятельность в поддержку Лиги Наций и был инициатором создания международных полицейских сил. Сам Дэйвис стал достаточно популярен после публикации в 1930 г. книги «Проблема двадцатого века» [7], в которой рассматривалась правомерность использования силы в международных отношениях [8]. В 1932 г. ему был дарован титул барона. Однако если большая часть публичной деятельности Д. Дэйвиса находили широкое отражение в существующей британской историографии [9], то о «российском эпизоде» его жизни сведения достаточно скудные, несмотря на приводимые многими исследователями выдержки из его доклада британскому правительству о поездке в Россию, а также весьма примечательный факт награждения Дэйвиса уже Временным правительством и незадолго до ноябрьского большевистского переворота 1917 г. орденом св. Станислава второй степени с мечами [10]. В то же время, этот факт политической биографии представляет особый интерес, так как имеет отношение не только к судьбоносным событиям в британо-российских отношениях, но и в целом истории Первой мировой войны.

196
—

Прибытие британской миссии 31 января 1917 г. в Петроград на межсоюзническую конференцию, чередой которых уже прошла в европейских странах, проходило в условиях обострявшегося внутриполитического кризиса в Российской империи и серьезных неудач на Восточном фронте Первой мировой войны. В Британии складывавшаяся ситуация вызывала опасения, тем более, что работавшие в России офицеры британской разведки, выполнявшие функции связи с российской разведкой, были достаточно хорошо осведомлены о ситуации [11; 12]. В июле 1916 г. британскую разведывательную миссию в России возглавил подполковник сэр Самуэль

Хоар, специально изучавший русский язык после вступления в армию в начале мировой войны, бывший ранее членом британского парламента от партии консерваторов, а в послевоенное время входивший в ряд правительств Великобритании. Его деятельность в качестве главы разведмиссии была отмечена как британскими, так и российскими наградами – орденами Св. Анны и Св. Станислава [13]. Одновременно закреплялась практика назначения политических фигур не на должности в разведывательной организации как это было с С. Хоаром, а их участие, что было в случае с Д. Дэйвисом, в информировании правительства по внутриполитическим вопросам иностранных государств-союзников Великобритании по Антанте, а также их военных возможностей с учётом британских интересов ведения боевых действий превращался в важный фактор, способный повлиять на механизм принятия правительственных решений.

Парадокс заключалась в том, что, что Д. Дэйвис, не являясь кадровым сотрудником спецслужбы, выполнял задачу проведения политической разведки, и его обязанностью было составление анализа сложившегося в России положения, определения перспектив её развития с точки зрения интересов британских союзников не только в военном, но и общественно-политическом плане. Необходимость независимой оценки ситуации в России диктовалась развитием общественно-политического кризиса в стране, что объективно было способно повлиять и на военно-стратегические позиции союзников в целом. Британский посол в России Дж. Бьюкенен сообщал в Лондон 7 января 1917 г. вообще в исключительно тревожном тоне о том, что «ситуация становится серьезной до такой степени, что я полагаю, мы обязаны лично перед Императором, перед Россией и перед нами самими, как союзниками России, говорить открыто» [14, с.80]. В специально составленном для Военного кабинета первом бюллетене–меморандуме «Восточный доклад», датированном 10 января 1917 г., базировавшемся на информации британского посольства в Петрограде, заявлялось уже открыто о том, что «внутренняя ситуация в России переживает сейчас критический этап [своего развития], что было усилено ликвидацией Распутина и поддержкой императором Протопопова... Необходимо подчеркнуть, что оппозиция Императору и непопулярность Императрицы не ограничивается силами, представленными в Думе, но охватывает и консервативное дворянство и

армейских офицеров» [15]. По мнению Бьюкенена, который заявлял о том, что «не желает быть алармистом», было вполне вероятным, что «после Распутина последуют и другие покушения, и если император продолжит нынешний курс, то совершенно не исключено антидинастическое движение. Вопрос покушения на императрицу было общей темой разговоров даже среди высокопоставленных армейских офицеров», а сам британский посол слышал о том, что «обсуждался вопрос смены монархов» [15, с.3].

198 — Перестановки в высших эшелонах власти Российской империи, произошедшие в конце 1916 г. и самом начале 1917 г., когда председателем Государственного совета стал один из радикальных правых политиков, связанных с Союзом русского народа и Союзом русских людей И. Г. Щегловитов, в сам Госсовет были введены Николаем II 17 новых членов из числа деятелей крайне правой ориентации, а председателем Совета министров стал 67-летний князь Н. Д. Голицын, рассматривались в британских дипломатических и правительственных кругах как симптомы надвигающегося кризиса, имеющего катастрофические последствия для страны. В этой связи на заседании британского кабинета 10 января 1917 г., после доклада главы Форин офиса Бальфура отмечалось: «Относительно изменений в российском кабинете министров, на которые ссылались газеты в тот же день, Государственный секретарь по иностранным делам сообщил о том, что британский посол в Петрограде пришёл к столь серьёзному взгляду на политическую ситуацию, что он, мистер Бальфур, в конечном счете, присоединился к срочной просьбе сэра Г. Бьюкенена о том, что он мог бы переговорить с Императором лично, и внушить ему мысль об опасности дезорганизации правительства уже и так умеренно консервативного характера и, таким образом, [опасности] ещё и разрыва с Думой» [16]. К тому же в правой прессе встречались достаточно симптоматичные заявления о том, что «правительство должно ясно сказать, что государственного переворота оно не допустит. Если, как говорил депутат Керенский, оппозиция верует в силу “улицы”, то пусть попробует прибегнуть к этой улице. Только как бы не промахнулись» [17].

В столь драматической ситуации поездка Д. Дэйвиса в Россию приобретала особое значение. Возможности общения ближайшего сотрудника британского премьера с представителями граждан-

ского чиновничества, военными, включая сотрудников разведки, в рамках имевшихся у него неформальных полномочий «доверенного лица» главы британского правительства позволяли обращаться Дейвису к более широкому кругу вопросов, чем находившимся в составе делегации членам, включая её высокопоставленных гражданских и военных руководителей. Именно поэтому особый интерес представляет содержательная часть меморандума Д. Дэйвиса, озаглавленного «Союзническая конференция в Петрограде, январь – февраль 1917 г. Доклад о миссии в Россию майора Дэвида Дэйвиса, члена парламента», датированного 10 марта 1917 г. [18], так как до этого британский Военный кабинет уже получил меморандумы от главы делегации лорда А. Милнера [19], главы военной части этой же делегации генерал-лейтенанта Г. Уилсона [20], а также копию меморандума члена делегации – высокопоставленного сотрудника Форин офиса Дж. Р. Кларка, направленного ранее А. Милнеру [21]. Следует отметить, что меморандум Дэйвиса фактически был единственным, отличавшимся от других, своей жёсткостью и радикальным характером рекомендованных им мер. Он также, предварял окончательный отчёт главы делегации, датированный 13 марта 1917 г. [22]. Этот факт имеет тем большее значение, во-первых, потому что меморандум Дэйвиса был представлен Военному кабинету за 5 дней, а меморандум Милнера за два дня до Февральской революции в России, когда 15 марта 1917 г. император Николай II отрёкся от власти, и, во-вторых, только доклад Дэйвиса содержал анализ как внутривнутриполитической ситуации в Российской империи, так и её военных возможностей, а также возможных перспектив развития ситуации.

«Меморандум майора Дэвида Дэйвиса», объемом 12 страниц, являлся, как и другие подобные материалы, секретным документом, специально отпечатанным в правительственной типографии. Уже в самом начале текста, для характеристики происходившего в России, автором приводились слова одного «московского господина», заявившего о том, что «у нас здесь, одновременно, идёт война на двух фронтах, на внутреннем и внешнем; и успех на одном из них находится в противоположной пропорции к другому. Победа на полях сражений оборачивается жесткими реакционными мерами дома, в то время как, наоборот, успех врагов оборачивается соответствующими мерами по либерализации и возможностям»

ми усиления активности прогрессивных сил нации» [23]. Ссылка на мнение неназванного «московского господина» весьма симптоматична в данной связи и имеет серьезный, с точки зрения складывавшейся в России ситуации, контекст. Его суть заключалась в том, что начиная с 1915 г. в политических кругах страны усиливались позиции так называемого Прогрессивного блока (прогрессисты) [24] – объединения в Государственной Думе IV фракций партий конституционных де-мократов (кадетов), Союза 17 октябристов (октябристов) и левых националистов – «прогрессивных русских националистов» [25]. Социальный состав блока был достаточно разнородным и включал предпринимателей, представителей интеллигенции, а среди сочувствовавших ему было немало государственных чиновников высшего и среднего звена, военных [26]. Среди лидеров блока были известные политические деятели – А. И. Гучков и П. Н. Милюков, представители московских общественно-политических кругов, чья идейно-политическая ориентация, при всей условности понятия «англофил», могла быть частью характеристики их общественно-политических воззрений. Более того, прогрессисты поддерживали тесную связь с британским посольством, надеясь получить понимание союзников России по Антанте. Более того, знакомство с британскими политическими деятелями лидеров прогрессистов брало начало с поездки думской делегации в Европу, когда в апреле-июне 1916 г. делегация, в которой находились помимо её руководителя октябриста А. Д. Протопопова, и руководители блока П. Н. Милюков и А. И. Шингарев. Вероятно, именно под воздействием своих собеседников из числа вождей прогрессистов у Д. Дэйвиса сформировалась оценка ситуации в России, что нашло своё отражение в представленном автором меморандуме о возможных путях выхода из кризиса.

Ещё летом 1916 г., т. е. после состоявшейся поездки российской делегации в Британию, один из руководителей блока – П. Н. Милюков, открыто заявлял о том, что «может быть, некоторые из вас этому удивятся, но я должен сказать, что Прогрессивному блоку за границей верят... Там не только понимают важность Прогрессивного блока, не только понимают громадную значимость этой парламентской организации, но и на него переносят некоторые из тех упований, которые возлагали прежде на русскую оппозицию» [27].

Не исключено, что одним (или несколькими) источниками ин-

формации Дэйвиса были связанные именно с этим объединением лица, тем более что приведённая в начале его меморандума фраза, содержащая упоминание о либерализации существовавшей в России общественно-политической системы, во многом отвечала их требованиям о необходимости реформ. Во время проведения межсоюзнической конференции в Петрограде общение между информаторами британского политика проходили, вероятнее всего, во время многочисленных приемов и встреч, а беседы о сложившейся в стране ситуации лишь отражали общую политизацию российского общества. Немаловажным фактором, влиявшим на установление личных контактов Д. Дэйвиса с представителями «прогрессистов», помимо имевшихся каналов британского посольства, было и то, что он поддерживал отношения с представителями британского академического сообщества – Ч. Вебстером и Г. Темперли, которые, в свою очередь, были хорошо знакомы с известным российским историком членом-корреспондентом Императорской академии наук и профессором Московского университета П. Г. Виноградовым. В 1911 г. он окончательно перебрался в Великобританию по политическим мотивам и работал в Оксфордском университете. Одним из наиболее известных учеников Виноградова являлся лидер Прогрессивного блока П. Н. Милюков.

Сам автор меморандума считал, что «масштабные цели и задачи союзников не совместимы с идеями, лежащими в основе нынешней системы управления в России» [23]. В этих условиях особое значение приобретала расстановка общественно-политических сил в стране. В соответствии с анализом, изложенным Д. Дэйвисом в его меморандуме, силой, обладавшей влиянием в политических и общественных кругах, а также в органах управления, включая и императорский двор, являлись жившие в России немцы [28; 29], что, в ряде случаев, вело, по его словам, к «невозможности сохранять любую информацию в секрете» [23]. Данное заключение, судя по всему, было сделано после общения как со служащими британского посольства и лично послом в Дж. Бьюкененом, так и представителями российских политических кругов. Подобные взгляды были широко распространены в российском обществе, а «уверенность российской политической элиты в том, что Двор был вовлечен в измену передавалась иностранным дипломатам, а через них и зарубежным правительствам» [30]. Подобное заявление частично было

также и отражением германофобских настроений как в самой Великобритании, где поиски германских шпионов приобрели широкий размах [31], так и собственно в России, когда они выразились в антигерманских погромах [32; 33]. В то же время, позиции прогерманских кругов в России действительно были сильными.

202 — Анализ Дэйвисом политических групп в российском обществе представляет интерес как с точки зрения восприятия российской действительности британским политиком, фактически занимавшимся политической разведкой с целью выяснения реальной ситуации в империи для британского правительства, так и с учетом степени влияния на его оценки возможных информаторов из числа связанных с прогрессистами лиц. В своем докладе он достаточно точно определил наличие трёх основных группировок: прогерманской, националистической и проантантовской. В первую из них, как отмечал автор меморандума, входили отдельные представители царского двора, гражданские чиновники и деловых кругов. В соответствии с предположением Дэйвиса о характере их возможных действий, он приходил к выводу о том, что «если бы они могли, то закончили войну уже завтра». Сама характеристика представителей этого направления российской политики заключалась в том, что «они принадлежат к числу реакционеров, и исповедуют веру в то, что российские и германские интересы тождественны, и должны оставаться таковыми» [23].

Вторая группа – националисты, как отмечал Дэйвис, представленная «ревностными патриотами», была настроена «крайне подозрительно в отношении любого влияния извне с огромной верой в будущее России. Они считают, что только они в состоянии решить проблемы, стоящие перед их страной. Они предпочитают выкарабкаться сами, нежели принимать внешнюю помощь, если она не предоставляется в форме подарка без каких-либо связанных с ней обязательств». Состав этой группы определялся автором документа достаточно широко, но, судя по всему, с полным знанием складывавшейся ситуации: «...многие высокопоставленные военные», министры, гражданские чиновники, большое количество депутатов Думы, и многие предприниматели, особенно в Москве. Эти люди представляют настоящую Россию, их великими задачами являются разгром противника, захват Константинополя, построение великого Российского государства, свободного от всякого ино-

странного вмешательства. Их враждебность в отношении прогерманской партии заставила наиболее консервативные части этой группы составить союз с прогрессивными партиями, что было бы невозможно в мирных условиях, и в процессе этого они стали более либеральны сами. На эту группу следует рассчитывать в будущем и чьё доверие, наша обязанность, завоевать» [23].

Третья значительная группа в российских общественно-политических кругах определялась Дэйвисом как просоюзническая, члены которой – депутаты Думы, университетская интеллигенция и часть предпринимателей проявляли «восхищение нашими [государственными и общественными] институтами и откровенно являются демократически и прогрессивно настроенными. Они приветствовали бы наше сотрудничество и наши советы, и они готовы учиться мудрости Запада» [23].

Анализ расстановки общественно-политических сил и выделение среди упомянутых им влиятельных групп именно той, которая олицетворялась прогрессистами, чьи представители постоянно контактировали с британскими союзниками, а также его настоятельная рекомендация об оказании британской поддержки именно ей, свидетельствовали о том, что британский представитель оказался под сильным воздействием её лидеров, и, таким образом, превратило его фактически в их лоббиста в британских политических и правительственных кругах. В то же время, столь однозначно положительно представленные Дэйвисом взгляды большинства российских политических деятелей (за исключением членов прогерманского лагеря) в отношении Великобритании, не совсем соответствовали настроениям, распространенным в российском истеблишменте и общественных кругах. Определенная часть их влиятельных представителей с подозрением относилась к роли Великобритании в российских внутривнутриполитических делах. Более того, они предполагали, будучи сторонниками теории заговора, что Лондон традиционно преследует цель изменения политической системы империи с помощью тайных средств. Во многом такая оценка британской политики в отношении России формировалась ещё с начала XX в., кульминацией чего стала нашумевшая провокационная статья секретного агента российской полиции И. Ф. Першица, являвшегося одновременно британским подданным Дж. Пирси, заявившего на страницах правой газеты «Вече» 13 ноября 1908

г. о том, что британские масоны создали почву для распространения масонства в России с тем, чтобы установить в ней «либеральное правительство» [34].

204 — На фоне описанных Дэйвисом российских общественно-политических условий особый интерес как в политическом, так и глубоко прагматическом – возможные вызовы для союзников Российской империи по Антанте – представляло поведение основной массы российских граждан. Именно поэтому, обращаясь к анализу социально-политической ситуации, Д. Дэйвис отмечал явное противоречие в общественных настроениях, что позволяло заявлять ему о том, что «большая масса населения невнятна», и делать вывод о том, что, с одной стороны, «они желают победы в войне», а, с другой, «одной из главных их забот является получение больших наделов земли и изменение нынешней системы владения». Указывая на прогресс, достигнутый во время земельной реформы после революции 1905 г., автор доклада отмечал усилившиеся требования крестьян относительно увеличения земельных паёв, что, в свою очередь, «могло вести к большим изменениям социальных и экономических условий в стране после войны, когда солдаты будут возвращаться домой» [23, с.1,2]. Достаточно сложная социально-политическая ситуация сопровождалась, как предупреждал в своём меморандуме Дэйвис, экономическим положением, способным, по его прогнозу, в случае подобного развития, сделать продолжение войны со стороны России невозможным [23, с.1,2].

Особое значение приобретала на этом фоне общеполитическая ситуация, которая свидетельствовала о явном кризисе империи. Анализ Д. Дэйвиса, содержащийся в представленном Военному кабинету документе, отличался исключительной точностью и свидетельствовал о высокой степени информированности его автора. Он, в частности, отмечал усиление влияния Думы и земств в обществе, а также укреплении доверия со стороны армии в отношении этих двух институтов, позиции которых правительство стремилось ослабить. Более того, по его мнению, чреватым серьезными последствиями мог стать отказ Думы увеличить ассигнования министерству внутренних дел, что было способно привести либо к отставке главы МВД, либо к роспуску Думы. Именно последнее, в конечном счёте, и произошло [23, с.1,2].

Вероятность развития острого внутривнутриполитического кризи-

са ставила на повестку дня вопрос о перспективах революции в стране. Сам факт обращения к этой теме выглядел нетипичным для представленных британскому правительству по результатам межсоюзнической конференции в Петрограде докладов членов британской делегации и её руководителя А. Милнера, хотя и оценивавшего пессимистично происходившее в России, после того как он лично ознакомился с ситуацией и о чём его предупреждал накануне отъезда Хоар [1, с.106], который, вероятно, повторил свой анализ уже на встрече с Милнером после его прибытия в Россию. Однако наиболее жёстким по содержанию из представленных по результатам Межсоюзнической конференции в Петрограде Военному кабинету меморандумов единственным исключением в этом смысле являлся документ, составленный Д. Дэйвисом, который специально выделил эту проблему под рубрикой «Возможности революции». Несмотря на отсутствие деталей в его докладе при описании вероятного сценария событий, сама схема их развития давалась автором таким образом, что позволяла предполагать наличие конкретных сведений о подготовке заговора. В этой связи, в соответствии с представленным в меморандуме анализом, отмечалось, что «старые революционные организации, такие как нигилисты и анархисты, более не существуют и не считается, что народное восстание имело бы какие-либо шансы на успех. Что может произойти, так это дворцовая революция, заканчивающаяся смещением императора и императрицы. В действительности армия сейчас на стороне Думы, до такой степени, что нельзя рассчитывать даже на лояльность гвардейского полка, а император и императрица являются самыми непопулярными [фигурами], императрица, справедливо или нет, считается агентом германского правительства, всё указывает на то, что есть некоторое движение в этом направлении и вероятно, что этот свершившийся факт будет молча принят страной. Всё затем будет зависеть от новых мер, а также от того, заменит ли мудрая прогрессивная политика ре-прессивную» [23, с.1,2]. Упоминание о позиции армии в этом пассаже также небезынтересно с точки зрения влияния на автора меморандума тех из российских собеседников, которые формулировали ему своё видение происходящего, основываясь на имевшейся у них информации. Примечателен в данном контексте один немаловажный факт, позволяющий делать предположения о том, что именно руководители Прогрессивного блока фак-

тически способствовали формированию взглядов Дейвиса по данному вопросу, так как именно они общались с теми из представителей российского генералитета, которые заявляли, как это сделал 17 января 1917 г. генерал Крымов, встретившийся в доме председателя Думы Родзянко с рядом членов Думы от кадетов, об ожиданиях армии государственного переворота и благоприятном отношении в войсках к такому развитию событий [35]. Помимо всего прочего, фоном для всего происходившего, как отмечал Дэйвис, было «безудержное взяточничество».

206 — Столь детальное описание взаимоотношений армии, представителей различных общественно-политических групп и Думы, а также возможной (ожидаемой) «дворцовой революции» свидетельствовало о хорошем знакомстве Дэйвиса с происходившим «изнутри». Дело в том, что, начиная с осени 1916 г., в высших политических и военных кругах Российской империи формировалась группа лиц, ставивших задачу отстранения Николая II и передачу престола его наследнику в целях спасения империи. Особую роль в этом процессе играл Центральный Военно-промышленный комитет во главе с А. И. Гучковым, который являлся также членом Особого Совещания по обороне государства и активно участвовал в формировании так называемого думского прогрессивного блока [36]. Ссылки в докладе Дэйвиса на близость армии и Думы, «прогрессивно мыслящих политиков» и Центрального Военно-промышленного комитета, а также предположения о верхушечном перевороте при игнорировании других политических сил, кроме указанных им в меморандуме, дают основание для предположений о знании автором документа именно этой части происходившего. По свидетельству самого Дэйвиса, сделанному им в беседе с уже упоминавшимся известным британским историком Г. Тимперли 21 марта 1917 г., уже после свержения монархии в России, «дворцовая, а не народная революция считалась неизбежной» [37]. Информация, полученная, вероятно, через заинтересованных в одобрении или поддержке Британии сторонников и будущих участников событий, способствовала тому, что Дэйвис уже не рассматривал других возможных вариантов. Примечательным фактом на этом фоне был отказ российской императорской четы обсуждать с главой британской делегации А. Милнером внутривнутриполитические проблемы России.

Складывавшаяся ситуацию, чреватая серьезными угрозами, ко-

торые могли не-посредственно сказаться на военных возможностях России как члена Антанты, требовала соответствующих действий со стороны Британии – российской союзницы по коалиции. Рекомендации Дэйвиса заключались в следующем: «1) предпринять усилия с целью убедить императрицу всеми имеющимися средствами покинуть Россию и оставаться гостьей в одной из союзных держав вплоть до окончания войны; 2) внимательно наблюдать за ходом событий с тем, чтобы быть готовыми сделать предложения о деятельности правительства в случае революции; 3) поддерживать тесные связи с руководителями Думы и земства с тем, чтобы обеспечить себе их доверие и направлять их активность в необходимом направлении; 4) настаивать на столько это возможно при нынешнем режиме на безопасности пребывания на своих должностях способных и лояльных министров, которые доказали свою преданность делу союзников; 5) примирять чиновников нынешнего правительства и тратить финансовые средства, когда это необходимо, для обеспечения их сотрудничества в ведении войны» [23, с.3]. Первый пункт рекомендательной части доклада британского политика был, в данном контексте, весьма примечательным, так как слухи о возможной ссылке непопулярной царицы циркулировали в различных слоях российского общества, включая армию [30, с.2].

Не менее значимыми с точки зрения понимания Дэйвисом послевоенной перспективы развития британо-российских отношений являются его рекомендации в области двусторонней торговли. Отметив возможность активизации после окончания войны попыток Германии восстановить своё присутствие на российском рынке, автор меморандума настаивал на подготовке к этому периоду заранее. С целью укрепления позиций Британии в этой области он предлагал заняться подготовкой, включая языковую, молодых способных людей, которым предстояло войти в управленческий состав британских торговых фирм в России. Одновременно с ними Дейвис считал целесообразным включить в состав управленцев бывших офицеров, которые, в силу невозможности продолжения службы в армии, могли бы стать управленцами британских фирм, работающих в России. По объективным причинам подобная кадровая политика, о чём не говорилось, разумеется, в документе, могла расширить присутствие британской разведки в стратегиче-

ски значимом секторе российской экономики [23, с.11].

Как сам анализ ситуации в России, так и предлагавшиеся меры свидетельствовали о том, что Д. Дэйвис был одним из тех, кто понимал опасность происходившего во внутривластной жизни союзной Великобритании империи. В определенной степени можно считать справедливым вывод о том, что члены британской делегации на межсоюзнической конференции в Петрограде «разделялись во взглядах относительно военных перспектив на Восточном фронте, они были едины в своём понимании политической ситуации в России. Парадоксально, но гражданские более реалистично оценивали военное положение России, нежели военные, хотя и те и другие были настроены чрезвычайно оптимистично» [38, с.47]. В то же время достаточно дискуссионным выглядит заявление ряда британских учёных, со ссылкой на доклад миссии Военному кабинету, датированный 6 марта 1917 г., об отсутствии у всех членов делегации предположений о революции в России [38, с.47]. Судя по

208
—

всему, именно несогласие с подобной позицией коллег способствовало тому, что Д. Дэйвис, представивший свой собственный анализ, при том, что сам он отвергал вероятность народного восстания или революции, обращал внимание на перспективу «дворцовой революции», о чём не говорилось в общем докладе, составленном А. Милнером. Таким образом, «личный представитель» премьер-министра оказался единственным из членов делегации союзной миссии, кто предупреждал британское правительство о наступающем периоде «политической турбулентности» в России (это впоследствии отмечал и сам Дж. Ллойд Джордж) [5, с.74], и рекомендовал конкретные меры минимизации последствий возможного внутривластного кризиса для продолжения войны российской стороной. Однако предлагавшиеся Дэйвисом шаги носили слишком масштабный характер, чтобы быть выполнены в короткий срок и без серьезной подготовки, а также без опоры на соответствующие кадры. В определенной мере они могли считаться программой российской оппозиции из числа высших кругов, но никак не планом действий собственно британского правительства, что позволяет назвать британского посланца невольным лоббистом российских политических сил. В тоже время, как показала дальнейшая судьба Дэйвиса, резкость его оценок и амбициозность, проявившиеся уже по другим вопросам и в других ситуациях, способствовали охла-

дению взаимоотношений с влиятельными политическими фигурами и, в конечном счёте, уже с самим Ллойд Джорджем.

Джерела та література:

1. Jeffery K. MI6: The History of the Secret Intelligence Service 1909-1949. London, 2010. – 864 p.

2. French D. «A One-Man Show»? Civil-Military Relations during the First World War?//Government and Armed Forces in Britain, 1856-1990. Ed. by Smith P. London, 1996. – P. 75-107.

3. Millman B. Pessimism and British War Policy, 1916-1918 /Brock Millman. – London: Routledge., 2014. – 327 p.

4. См. : Neilson K. Strategy and Supply: The Anglo-Russian Alliance 1914-1917. – New York, 2014.

5. Turner J. Lloyd George's Secretariat. Bristol, 1980.

6. Steeds D. Japan at War: The Diary of a British observer, 1904 // Ed. by Steeds D., Nish I. On the Periphery of the Russo-Japanese War Part II. Discussion Paper Houghton Street No. IS/05/491 // The Suntory Centre Suntory and Toyota International Centres for Economics and Related Disciplines London School of Economics and Political Science. May 2005. – 26 p.

209

7. Davies D. The Problem of the Twentieth Century. – London: Published by Ernest Benn, 1930. – xvii, 795 p.

8. Pugh M. Policing the World: Lord Davies and the Quest for Order in the 1930-s // International Relations. – 2002.– Vol. 16. – № 1. – P. 97-115.

9. См. одну из наиболее подробных биографий Д. Дэйвиса, написанную в виде очерка: Jones J. G. The Peacemonger // Journal of Liberal Democrat History. – 2000/2001. – № 29. – P. 16-23.

10. Supplement to the London Gazettee. – 17. 10. 1917. – P. 1068.

11. Babiuk D. E. British Intelligence and the Formation of a Policy Toward Russia, 1917-1918: Missing Dimension? –Wilfrid Laurier University, 1988. – 345 p.

12. Neilson K. «Joy Rides»? : British Intelligence and Propaganda in Russia, 1914-1917// The Historical Journal. 1981. –Vol. 24. – No. 4.– P. 885-906.

13. После России С. Хоар активно действовал в Италии, где сумел завербовать будущего диктатора и главу фашистского режима Б. Муссолини, являвшегося тогда одним из лидеров социалистического движения и выступавшего за ведение Италией войны на сто-

роне Антанты. См.: Kington T. Recruited by MI5: the name's Mussolini. Benito Mussolini. Documents reveal Italian dictator got start in politics in 1917 with help of £100 weekly wage from MI5// The Guardian, 13. 10.2009. См. также: [1].

14. Hughes M. Inside the Enigma: British Officials in Russia, 1900-39. – London: Hambledon Press, 1997.

15. Memorandum. Eastern Report No. 1. Foreign Office.– P. 1 // PRO. CAB 24/143/1.

16. Cabinet Conclusion: Minutes and Papers. 10 January 1917. – P. 4 // PRO. CAB 23/1/31.

17. Голос Руси. – 1.01.1917.

18. Allied Conference at Petrograd, January-February 1917. Report on Mission to Russia, by Major David Davies, M.P. – 10 March 1917 // PRO. CAB 24/3/42/.

210
— 19. Memorandum. Confidential Note on Allied Conference at Petrograd, January-February 1917. – 17 February 1917 // Milner. PRO. CAB 24/3/35.

20. Memorandum. Allied Conference at Petrograd, January-February 1917. Henry Wilson. – 03 March 1917 // PRO. CAB 24/3/37.

21. Memorandum. Allied Conference at Petrograd, January-February, 1917. G R Clerk. – 01 March 1917 // PRO. CAB 24/3/39.

22. Memorandum. Allied Conference at Petrograd, January-February 1917. – Milner. 13 March 1917 // PRO. CAB 24/3/36.

23. Allied Conference at Petrograd, January-February 1917. Report on Mission to Russia, by Major David Davies. – P. 1.

24. Подробнее о формировании этого объединения и его политической программе см: Гайда Ф.А. Прогрессивный блок в оценке русской либеральной оппозиции (1915-1917) // Последняя война императорской России. Под ред. О.Р. Айрапетова. – М., 2002. – С.92-114.

25. См: Глушков А. В., Лукьянов М. Н. «Свой среди чужих, чужой среди своих»: Российский прогрессивный национализм (1915-1917 гг.)//Власть. 2012. № 10. С. 159-162. Об особенностях оценок этого политического течения в отечественной историографии см.: Глушков А. В. Историография фракции прогрессивных националистов Государственной Думы IV созыва//Вестник Пермского Университета. История. Пермь, 2011. – Выпуск 3 (17). – С. 16-19.

26. Айрапетов О. Р. Генералы, либералы и предприниматели: ра-

бота на фронт и революцию 1907-1917 гг. / О. Р. Айрапетов. – М.: Три квадрата, 2003. – 260 с.

27. Русская «парламентская» делегация за границей в 1916 г. (Доклад П. Н. Милюкова в военно-морской комиссии Гос. думы 19 июня 1916 г.) Предисл. Н. Ванана. // Красный архив. 1933. – №3 (58). – С. 15. В статье В. А. Кустова как название самой публикации в журнале «Красный архив», так и выходные данные указаны ошибочно: Кустов В. А. Прогрессивный блок и внешняя политика России в августе 1915 – феврале 1917 года // Известия Саратовского университета. 2011. Т. 11. Сер. История. Международные отношения. – Вып. 2. – Ч. 1. – С. 91; Доклад П. Н. Милюкова в Военно-морской комиссии Государственной думы 19 июня 1916 г. // Красный архив. – 1933. – № 2.

28. См.: Меленберг А.А. Немцы в российской армии накануне первой мировой войны / А.А. Меленберг // Вопросы истории. – 1998. – №10. – С.127-130.

29. Чеснокова А.Н. Иностранцы в Петербурге: немцы, французы, британцы. 1703-1917: Историко-краеведческий очерк / А.Н. Чеснокова. – СПб.: САТИС, 2003. – 336 с.

30. Figs O., Kolonitskii B. Interpreting the Russian Revolution: The Language and Symbols of 1917. – New Haven: Yale University Press, 1999. – 198 p.

31. В определенной степени как дань этому явлению можно считать опубликованный в 1917 г. рассказ популярного британского писателя Артура Конан Дойла под названием «Его прощальный поклон», не устоявшего перед «острой» темой. Основным сюжетом произведения была борьба легендарного сыщика Шерлока Холмса с германской разведкой на территории Великобритании. Впервые произведение было опубликовано в: The Strand Magazine. – 1917. – Vol. 65. – N 321.

32. Айрапетов О. Р. Немецкий погром в Москве в июне 1915 г. в контексте боев на внешнем и внутреннем фронте // Русский сборник Исследования по истории России // Ред.-сост. О. Р. Айрапетов, Мирослав Йованович, М. А. Колеров, Брюс Меннинг, Пол Чейсти. – М., 2010. – Том VIII. – С.112-143.

33. Савинова Н. В. Российский национализм и немецкие погромы в России в годы Первой мировой войны :1914-1917 гг. / Н. В. Савинова / Автореф. дис. на соискан. науч. степ. к. и. н. –СПб., 2008.

34. Ruud Ch., Stepanov S. Fontanka 16: The Tsars' Secret Police. Quebec City, 1999. – P. 219. Дискусии по этому вопросу была инициирована с выходом книги С. П. Мельгунова «На путях к дворцовому перевороту: заговоры перед революцией 1917 года» (Париж, 1931) и продолжаются в современной российской историографии. См., например: Брачев В.С., Шубин А.В. Масоны и Февральская революция 1917 года. – М., 2007. – 352 с.

35. См. последнее издание: Chamberlin W. H. The Russian Revolution, Volume I: 1917-1918: From the Overthrow of the Tsar to the Assumption of Power by the Bolsheviks, 1917-1918. Princeton, 2014. –V.1. – P. 70. Чемберлен, указывая 17 января 1917 г., осно-вывался на воспоминаниях Родзянко, помещённых в сборник под редакцией известного американского историка-русиста Ф. А. Голдера: Documents of Russian history, 1914-1917 / Ed. by Golder F. A. Gloucester, 1927. В отечественной историографии указывается обычно 9 февраля 1917 г. См., например, вышедшую недавно книгу А. Шубина. Великая Российская революция: от Февраля к Октябрю 1917 года. – М., 2015. – 452 с.

212

—

36. «А. И. Гучков рассказывает...»// Вопросы истории. – 1991. – № 7/8.– С.193-206.

37. См. дневниковую запись Г. Темперли от 21 марта 1917 г.: An Historian in Peace and War: The Diaries of Harold Temperley / Ed. by Otte T. G. Dorchester, 2014. – P. 120.

38. French D. The Strategy of the Lloyd George Coalition, 1916-1918 / D. French – Oxford, New York: Clarendon Press,1995.

Стаття надійшла до редакції 15.03.2015

**СОЦИАЛ-ДЕМОКРАТЫ АВСТРО-ВЕНГРИИ
И ПОИСКИ МИРА В 1917 ГОДУ**

На широкому фактичному матеріалі із залученням оригінальних документів і матеріалів періоду Першої світової війни автор відтворює картину ідейного і політичного протиборства у лавах австро-угорської соціал-демократії щодо подальшого існування багатонаціональної монархії Габсбургів.

Зроблено цілком обґрунтований висновок про те, що різним національним «законам» у соціал-демократичному русі Австро-Угорщини так і не вдалося «з'єднатися» в боротьбі проти війни і створити свою альтернативу «буржуазній» та «імперіалістичній» політиці, відмовитися від національних традицій і наростання національно-політичних протиріч у процесі національного самовизначення. Відмінності у позиціях, зайнятих австро-німецькою, угорською, чеською, боснійською та хорватською соціал-демократіями у період з травня по серпень 1917 р. свідчать не тільки про відмінності, обумовлені особливостями статусу окремих національностей у дуалістичній монархії, а й про зміну ситуації в ній. Починаючи з травня 1917 року, австрійські, угорські та чеські соціал-демократи поступово еволюціонували у бік підтримки розпаду Австро-Угорщини в дусі позицій югослов'янських політиків.

213

Ключові слова: соціал-демократія, Австро-Угорщина, Перша світова війна, національне самовизначення, Корфська декларація.

На широком фактическом материале с привлечением оригинальных документов и материалов периода Первой мировой войны автор воссоздает картину идейного и политического противоборства в рядах австро-венгерской социал-демократии относительно дальнейшего существования много-национальной монархии Габсбургов.

Делается целиком обоснованный вывод о том, различным национальным «отрядам» в социал-демократическом движении Австро-Венгрии так и не удалось «соединиться» в борьбе против войны и создать свою альтернативу «буржуазной» и «империалистской» политике, отказаться от государственных традиций и нараставших национально-политических противоречий в процессе национального самоопределения. Различия в позициях, занятых австро-

немецкой, венгерской, чехославянской, боснийской и хорватской социал-демократиями в период с мая по август 1917 г. свидетельствуют не только о различиях, обусловленных особенностями статуса отдельных национальностей в дуалистической монархии, но и об изменении ситуации в ней. Начиная с мая 1917 г., австрийские, венгерские и чешские социал-демократы постепенно эволюционировали к поддержке распада Австро-Венгрии в духе позиции югославянских политиков.

Ключевые слова: социал-демократия, Австро-Венгрия, Первая мировая война, национальное самоопределение, Корфская декларация.

214

Drawing on diverse facts material with the original documents of the First World War period, the author paints a picture of the ideological and political confrontation in the ranks of the Austro-Hungarian Social Democracy regarding the continued existence of the multi-national Habsburg monarchy.

— *Done entirely justified conclusion about different national «orders» in the Social-Democratic movement of Austria-Hungary did not manage to «connect» in the struggle against war and to create their own alternative to the «bourgeois» and «imperialist» policies to refuse state traditions and the growing national and political contradictions in the process of national self-determination. The differences in the positions occupied by the Austro-German, Hungarian, Czech, Bosnian and Croatian Social-Democracy in the period from May to August 1917 show not only the differences arising from the peculiarities of individual national status in the Dual Monarchy, but also to change the situation there. Since May of 1917 the Austrian, Hungarian and Czech Social Democrats gradually evolve to support the dissolution of the Austro-Hungarian Empire in the spirit of the position of the South Slavic politicians.*

Keywords: social-democratic movement, Austro-Hungary, First World War, national self-determination, Corfu Declaration.

14 (27) марта 1917 г. Петроградский Совет рабочих и солдатских депутатов обратился с воззванием «К народам всего мира», в котором он призвал «народы Европы к совместным решительным выступлениям в пользу мира». «Совет РСД, а с ним и вся демократия написали на своем знамени “Мир без аннексий и контрибуций, на

основе права наций на самоопределение”». В самой России, по мнению Петросовета, «русский народ обладает полной политической свободой» и «может ныне сказать свое властное слово во внутреннем самоопределении страны и во внешней ее политике». Поэтому «обращаясь ко всем народам, истребляемым и разоряемым в чудовищной войне, мы заявляем, что наступила пора начать решительную борьбу с захватными стремлениями правительств всех стран; наступила пора народам взять в свои руки решение вопроса о войне и мире». Петроградский СРСД обратился «к нашим братьям-пролетариям австро-германской коалиции, и прежде всего к германскому пролетариату. С первых дней войны вас убеждали в том, что, поднимая оружие против самодержавной России, вы защищаете культуру Европы от азиатского деспотизма. Многие из вас видели в этом оправдание той поддержки, которую вы оказали войне. Ныне не стало и этого оправдания: демократическая Россия не может быть угрозой свободе и цивилизации» [1]. В то же время, Совет занял позицию «революционного оборончества»: «Мы будем стойко защищать нашу собственную свободу от всяких реакционных посягательств – как внутри, так и извне». Однако заканчивалось воззвание известным лозунгом «Манифеста Коммунистической партии», от которого, по крайней мере, формально, не отказалась ни одна из партий II Интернационала: «Пролетарии всех стран, соединяйтесь!» [2].

В соответствии с этой позицией 26 апреля (9 мая) Исполком Петросовета поручил своему международному отделу взять на себя инициативу международной социалистической конференции [3, с.17].

Дальнейшее развитие внешнеполитическая концепция Петросовета получила в обращении «К социалистам всех стран» от 1 (14) мая 1917 г. В нем говорилось о том, что «российская революция родилась в огне мировой войны. Эта война является чудовищным преступлением. (...) Русская революция, революция трудящихся, рабочих и солдат – это восстание не только против царизма, но и ужасов мировой войны». Это – не только революция национальная (т.е. она не ограничивается границами России – С.Р.). Это – первый этап революции международной, которая положит конец позорной войне и вернет человечеству мир». Российские социал-демократы (меньшевики) и социалисты (эсеры) вновь обратились к пролета-

риям Германии и Австро-Венгрии: «Петроградский СРСД в своем воззвании 14(27) марта призвал народы всего мира объединиться в борьбе за мир. [Но] революционная демократия в России не хочет сепаратного мира, который развязал бы руки австро-германскому союзу». С точки зрения определявших политико-идеологическое лицо СРСД меньшевиков и эсеров, «революционная демократия в России хочет... мира без аннексий и контрибуций на основе самоопределения народов». По их мнению, именно эта «формула, воспринимается без задних мыслей пролетарским разумом и сердцем, дает платформу, на которой могут, на которой должны столкнуться трудящиеся всех стран, воюющих и нейтральных, чтобы установить прочный мир и общими усилиями залечить раны, нанесенные кровавой войной» [4]. Это было публичным предложением начать поиски внешней политики, альтернативной политике большинства политических классов воюющих государств. Иными словами, не одни большевики во главе с В.И. Лениным ставили на политическую карту мира и видели решающую роль войны в определении дальнейшей судьбы России.

Идея международной мирной социалистической конференции родилась не только в Петросовете. 19 апреля (2 мая) в Стокгольме под эгидой Голландско-скандинавского комитета начались «подготовительные конференции» «с каждой явившейся на приглашение делегацией [социалистической или социал-демократической партии] отдельно». Их целью было «выяснение и установление отношения различных партий к мировой войне и к конкретным предложениям разрешения этого кризиса, чтобы иметь возможность установить общую, проникнутую социалистическими воззрениями программу и, наконец, обсудить возможность общей конференции».

7(20) мая «Дело народа» – центральный печатный орган на тот момент еще единой партии эсеров ежедневная газета партии эсеров, уделявшая большое внимание идее созыва международной социалистической конференции для прекращения войны и выработки условий мирного договора, опубликовала воззвание Голландско-скандинавского комитета: «Под влиянием русской революции и высказанных ей больших надежд голландской делегацией была принята на себя инициатива созыва конференции, в которой приняли бы участие все секции Интернационала. Приглаше-

ния были посланы всем, примыкающим к Интернационалу партиям в воюющих странах, как и группам меньшинства, так и группам большинства, равно как и партиям, образовавшимся в период мирового кризиса. Инициатива эта была в мировых кругах встречена благоприятно. Голландская делегация приняла на себя инициативу с целью пойти на встречу многочисленным и однородным пожеланиям, с которыми многочисленные социалистические партии обращались к секретариату Интернационала». Однако Голландско-скандинавский комитет в отличие от Петросовета ставил перед собой и еще одну задачу – «восстановить социалистический Интернационал в качестве мощного фактора рабочего движения и с его помощью создать основания для всеобщего мира, сохраняя в основе общие принципы, установленные нашими конгрессами. Представители шведской, норвежской и датской партий присоединились к инициативе голландско-скандинавского комитета». Восстановление Интернационала рассматривалась Голландско-скандинавским комитетом наряду с «установлением социалистического мира» как самостоятельная цель.

«Между тем Петроградский СРСД точно также взял на себя инициативу созыва общей конференции. Наш комитет с радостью приветствовал эту инициативу как новый знак глубочайших устремлений рабочего класса, который все больше и больше начинает понимать возрастающую необходимость мобилизовать все силы международного пролетариата против возрастающих империалистических тенденций, дабы дать, наконец, всему свету, всеобщий, прочный и окончательный мир. Голландско-скандинавский комитет надеется придти к согласию с делегацией, которую СРСД предполагает отправить в Стокгольм, чтобы там укрепить уже начатую работу и обеспечить единство действий» [5].

Один из активных участников политических процессов того времени Владимир Савельевич Войтинский (большевик, с февраля 1917 г. ставший меньшевиком) член ВЦИК и редакции «Известий» вспоминал: «В Совете воззвание было принято с большим подъемом – была вера, что слова его дойдут до тех, к кому мы их обращали. Была вера, что вопрос получит свое разрешение на широком международно-социалистическом фронте и что политика укрепления армии даст нам возможность продержаться этого момента. Но эта вера не шла дальше стен Совета». Помимо того, что политиче-

ски активная часть населения России относилась к этой конференции как к чему-то малопонятному, идея переговоров социалистов всех вовлеченных в войну сторон посещавшие Таврический дворец представители социалистических партий Запада – от [Марселя] Кашена и [Эмиля] Вандервельда и [Артура] Гендерсона – прямо говорили о своем нежелании переговариваться о чем бы то ни было с [Филиппом] Шейдеманом. Ясно было, что если они согласятся на такие переговоры, то лишь скрепя сердце, уступая требованию русских социалистов» [6, с.109].

218 — Однако противоречия в ходе консультации касались не только контактов между противоборствующими сторонами. В ходе переговоров проявились достаточно острые расхождения между позициями германской и австрийской социал-демократий, а также между национальными социал-демократиями Австро-Венгрии относительно причин и характера войны, принципов заключения перемирия и мира, перспектив обсуждения вопроса об ответственности за войну, планов будущего устройства этого дуалистической империи, взглядов на социально-политические изменения и ее отношений с соседями.

18 (31) мая «Дело народа» опубликовало информацию из Стокгольма. Накануне голландско-скандинавский комитет сообщил миру о том, что он принял в пятницу 12 (25) мая и 13 (26) мая делегацию австрийско-немецкой социал-демократической партии в составе депутатов рейхсрата [Виктора] Адлера, [Людо Морица] Гартмана (Хартмана – С.Р.), [Карла] Реннера, [Вильгельма] Элленбогена, [Карла] Зайтца и секретаря австрийского профессионального союза Побера. В состав этой делегации вошли также [Герман] Диаманд в качестве представителя галицко-польской соц.-дем. [Эдмунд] Буриан и [Г.] Штейн в качестве представителей чешской соц.-дем. партии [Франьо] Маркич и [Душан] Глумац в качестве представителей боснийско-герцеговинской социал-демократической Партии [7].

Австрийская делегация (имеется в виду австро-немецкая часть австрийской социал-демократии – С.Р.) «объявила, что по ее мнению, общей причиной войны был империализм, однако иногда предлогом служили национальные вопросы. В действительности национальности настолько перемешаны в Средней, Восточной и Юго-Восточной Европе, что территориальное разграничение пред-

ставляется невозможным. Оно, наоборот, лишь дало бы повод к новым конфликтам. Там же, где можно было бы разграничить национальности, подобная политика повела бы к созданию такой коллекции мелких государств, что политическое и экономическое развитие их организмов оказалось бы в опасности». Иными словами, австро-немецкая социал-демократия выступила за сохранение Австро-Венгрии. Недаром десять лет спустя венгерский либерал, эмигрант Оскар Яси в своем основополагающем труде «Распад Габсбургской монархии» отнес ее к одному из «столпов межнационального устройства государства» [8, с.221-231]. Однако было трудно не согласиться с австронемецкими социал-демократами в том, что «раздробление существующих великих держав послужило бы только развитию империалистических планов других великих держав, которые не встречали бы на своем пути силы, могущей оказать им сопротивление». (Эта позиция перекликалась с позицией императорского правительства). «По этой причине делегация высказалась за национальную автономию, осуществление которой, согласно постановлению Базельской конференции (конгресс Второго Интернационала 1912 г., – С.Р.) следовало бы предоставить самим национальностям» [9, с.208-211].

Позиции австронемецкой социал-демократии придавалось столь важное значение, что «Дело народа» на следующий день продолжило полную публикацию сообщения Голландско-скандинавского комитета. Австронемецкая социал-демократия заявила, что она 1). «Стоит за мир без аннексий»; 2). «Считает ответственными все правительства ответственными за войну в объективном смысле этого слова; поэтому оставляет в стороне вопрос, на кого должна пасть ответственность за войну и требует заключения мира без выплаты каких-либо контрибуций. Что касается национальных вопросов, то делегация высказывается против аннексии Бельгии. Она стоит за независимость Сербии, которая путем соединения с Черногорией должна получить доступ к морю. Что касается балканских государств, то они должны войти между собой в контакт относительно совместного регулирования их взаимных отношений ради осуществления известного лозунга “Балканы для балканских народов”». 3). «Югославянские области и австрийские коронные земли, включая Боснию. Должны остаться в пределах австрийской монархии. Однако делегация полагает, что социалисты должны поддер-

жать стремление этого народа (т.е. сербов, хорватов и мусульман, или же сербов – С.Р.) к автономии».

В архиве Amsab-Instituut voor Sociale Geschiedenis (Гент, Бельгия) хранятся материалы, относящиеся к выступлениям представителей социал-демократических партий разных стран и национальностей на подготовительных совещаниях предполагавшейся международной мирной конференции социал-демократов в Стокгольме летом-осенью 1917 г. (Die Stockholmer Friedenskonferenz von 1917). Виктор Адлер заявил комитету от имени СДПАв (австро-немецкой), что «если говорить о решении с позиции разума, то мы можем сказать, что если Босния и Герцеговина и Сербия будут объединены в государство, то образуется федерация. Но об этом не может быть и речи» [10]. Он добавил, что Интернационал не разрабатывает плана по устройству Балкан.

220
— В отличие от национальных проблем Австро-Венгрии, национальные проблемы России, по мнению австронемецкой социал-демократии (как и императорского правительства), должны были быть решены путем предоставления «Финляндия и русской Польше независимости». Но «галицийские и русские поляки должны получить полную автономию в пределах Австрийской и Германской империй. Прочное решение польского вопроса может быть достигнуто по всем вероятностям путем соглашения обеих центральных империя с превращением в независимое государство русской Польши». Более того, «в ответ на некоторые уверения, что война имеет целью освобождение малых народов австрийской монархии, делегация ограничивается заявлением, что австрийская монархия благоприятствует сохранению малых национальностей» [11].

Наконец, «австрийская делегация высказывается без всяких оговорок за созыв всеобщей конференции и полагает, что долг всех социалистических партий принять участие в этой конференции. Она надеется, что все национальные социалистические секции выскажутся об этой конференции в таком же духе, и считает безусловно необходимым, чтобы в конференции приняли участие, как представители большинства, так и меньшинства социалистических организаций [12, с.292]. Чешская, польская и боснийская делегации установят свои заявления после совещаний с прочими близкими им фракциями и группами, с которыми им необходимо выяснить некоторые специальные вопросы.

Клуб (фракция) немецко-австрийской социал-демократии в рейхсрате ответил на воззвание Петросовета от 14 (27) марта 1917 г. Это был первый контакт такого рода после обмена письмами между социал-демократической фракцией Думы (большевиками и меньшевиками) и руководством австронемецкой и венгерской социал-демократий [13]. «Клуб немецких делегатов социалистов шлет свое приветствие ПСРСД являющемуся примером в борьбе за мир и торжество европейской демократии и заявляет себя вполне солидарным с ни в его стремлении к достижению этой двойной цели. Клуб твердо намерен самым энергичным образом действовать в пользу скорейшего заключения мира без аннексий и контрибуций» [14].

21 мая (3 июня) 1917 г. печатный орган ЦО РСДРП (объединенной) «Рабочая газета» «горячо приветствовала те ноты в мирных условиях германских с.-д., которые свидетельствовали об их согласии принять за основу принцип мира без аннексий и контрибуций. С еще большей радостью должны мы приветствовать условия мира, сформулированные венгерскими с.-д. Доклад СДПВ после его представления Голландско-скандинавскому комитету 29-30 мая н.ст., был распространен в международных социалистических кругах [15].

«Дело народа» также опубликовало полный текст заявления Голландско-скандинавского комитета после встречи с представителями венгерской. В состав делегации [Дежё] Боканьи, [Мано] Бухингер, [Эрнё] Гарамы, [Жигмонд] Кунфи, [Якаб] Вельтнер секретарь венгерской профессиональной ассоциации [Шаму] Ясаи [16].

Венгерская социал-демократия высказалась «прежде всего за немедленное заключение мира на общей основе без аннексий и без контрибуций» и «настаивала на интегральном аполитическом восстановлении всех оккупированных государств. Экономическое восстановление всех разоренных территорий возлагается на государство, в сфере которого останется разоренная область, с некоторыми, однако, исключениями. а) ...Венгрия настаивает на восстановлении Бельгии Германией, считает заявления, сделанные по этому поводу имперским канцлером, имеющимися в настоящее время. Если бы, однако, их осуществление угрожало бы продолжением войны, то в этом случае обязанность восстановления Бельгии должна быть возложена на все воюющие великие державы в со-

ответствии с их экономическими силами; б) Сербия. Так как Сербия слишком мала и слаба для того, чтобы ее восстановление могло быть осуществлено собственными силами, ей должна быть оказана всеми воюющими державами коллективная помощь. Делегация настаивает, кроме того, на предоставлении свободного и обеспеченного выхода к морю и ведении Австро-Венгрией по отношению к Сербии такой торговой политики, которая содействовала бы установлению между странами добрососедских отношений; в) Относительно Эльзас-Лотарингии делегация высказывает пожелание о соглашении между Французской и Германской социал-демократией и видит лишь в таком соглашении гарантию продолжительного мира народов. Такого же пути, по ее мнению должна придерживаться сербская и болгарская социал-демократии по вопросу о присоединении Македонии; г) Польша. В принципе делегация высказывается за объединение всех польских областей в одно независимое государство, находящееся в добрососедских отношениях со всеми соседними державами и связанное с ними интересами свободной торговли. Делегация, однако, требует, по крайней мере, самостоятельности польского конгресса. Это отвечает желанию польского народа и национальной свободы и обеспечение возможности самостоятельного развития для прочих польских областей, остающихся в другом государственном союзе». Относительно внутренних национально-политических вопросов своего государства, венгерские социал-демократы заняли такую же позицию, что и их австро-немецкие товарищи: «д) насущные вопросы Австро-Венгрии должны получить разрешение не через расчленение государства, а путем широких демократических реформ, национальной автономии, свободы культуры и экономического развития при теперешнем составе австро-венгерского государственного союза (южные славяне, хорваты, сербы и Босния и Герцеговина даже не упоминались – С.Р.); е) принцип без аннексий и контрибуций подразумевает равным образом и возвращение занятых колоний (непонятно, имелась ли в виду аннексированная Австро-Венгрией в 1908 г. Босния и Герцеговина, и кому ее надо было бы возвращать – Османской империи или Сербии – С.Р.), но при вопросе о колониях пришлось бы вступить в область принципа открытых дверей».

Венгерская делегация высказывает пожелание, чтобы мирные переговоры воюющих держав и мирная работа интернационалов

не свелась в результате к разрешению национальных и территориальных вопросов, и в качестве представительницы рабочего класса хочет обратить внимание интернационалов на существование не только национального, но и социального гнета.

Согласно архивным материалам, выступавший перед комитетом лидер СДПВ Э. Гарам в духе венской резолюции социал-демократов Центральных держав 1915 г. выступил против защиты от великосербской идеи путем войны, за федеративное устройство (Австро-Венгрии), признал право Сербии на выход к Адриатическому морю, призвал к оказанию ей помощи всех воюющих стран. Он отметил связь Сербии с Черногорией и стремление Сербии к выходу на Адриатику. При этом Гарам подчеркнул, что в реальности венгерское побережье Адриатики (в составе Австро-Венгрии, область Фиуме (Риека). – С. Р.) меньше по протяженности побережья Черногории, что имело значение для послевоенного определения территорий и проведения границ [17].

Что касается Хорватии, то венгерский социал-демократ заявил, что «даже управление находится в руках венгров». На вопрос о возможности объединения всех южных славян под австро-венгерской короной, он ответил, что видит две возможности. Первая – вышеупомянутая; вторая – государственное объединение всех южных славян в самостоятельном государстве. Однако венгерская СДП «не видела необходимости в таком решении вопроса», а видела в «смене образа правления». Развивая эту мысль, он сказал, что хотя в (автономной. – С. Р.) Хорватии правительство находится в руках хорватов, «главная ответственность по-прежнему лежит на венграх. Поэтому главный вопрос заключается в демократизации Венгрии». На грустное замечание секретаря Международного социалистического бюро (МСБ) с 1905 г. бельгийца Камиля Гюисманса о недооценке социалистами национального вопроса, Кунфи ответил, что «опасность состоит в превращении недооценки в переоценку» [17]. Достоинство этой позиции «Рабочая газета видела в том, что был «конкретизирован принцип без аннексий и контрибуций». В глазах венгерских социал-демократов это означало восстановление Сербии, а также борьбу «за полную демократизацию Венгрии всеобщее избирательное право и др. реформы» [18].

В несколько иной редакции представила своим читателям информацию о позиции венгерской социал-демократии принадлежа-

щая к одному из направлений меньшевизма «Новая жизнь»: «Без аннексий и контрибуций и интегральное восстановление всех оккупированных государств»; материальная ответственность Германии и Австро-Венгрии за разорение военных территорий; вопрос о «полной демократизации политического строя в Австро-Венгрии и Германии, отчетливо понимая, что это есть действительный путь к самоопределению народов, их населяющих» [19].

«Дело народа» 21 мая (3 июня) 1917 г. опубликовало заявление чешской делегации. Она состояла из Отто Хабермана, Антона Немеца и Богумира Шмерала. Это заявление рассматривалось его авторами как «дополнение» к заявлению [австро]немецкой социал-демократической партии. Чешская социал-демократия придерживалась «в общих чертах точки зрения, занимаемой немецко-австрийской делегацией, без возмещения убытков, без условий, унижительных для какого-либо народа, она сознает, что война подвергла тяжелым испытаниям многие народности и полагает, что восстановление в прежних границах их государств не только предписывается началами нравственности, но и необходимо для будущего Европы. Бельгия, Сербия и Румыния должны быть восстановлены» [20].

«Помимо этого мир должен быть предоставлен народам возможность развиваться свободно в культурном и экономическом отношениях, и это право не может быть отнято ни в коем случае, – говорилось далее в заявлении Чехославянской СДП. – В частности же оно должно быть предоставлено чешскому народу; последний требует полной автономии и свободы и имеет право на это».

«Автономия Чехии может быть лучше всего осуществлена путем демократии и реорганизации строя Австро-Венгрии на основе национальной программы, выработанной СДП. Эта задача осуществлена в сотрудничестве с другими социалистическими и пролетарскими организациями нашей страны». Иными словами, и Чехославянская СДП выступила за сохранение единого многонационального государства в центре Европы. Освещение вопросов, которые должны найти свое решение в мирном договоре будет способствовать выяснению общих стремлений рабочего класса, а также сделает возможным определение общих условий мира и устранения затруднений и недоразумений. Конференция также должна сократить продолжительность войны, которая грозит затянуться в

том случае, если организованные рабочие не смогут восстановить своего единства».

8 (21) июня «Единство», издававшееся защищавшим «оборонческие» позиции Г.В. Плехановым опубликовало краткое изложение доклада Чехославянской социал-демократии (в газете она ошибочно названа Чехословацкой) в Стокгольме.

Согласно материалам архива международного социалистического движения, О.Хаберман, А. Немец и Б. Шмераль, «исходя из этих принципиальных положений [самоопределение и его последствия]», потребовали «для нашей чешской нации (Nation. – С. Р.) создания самостоятельного чешского государства в рамках Дунайской империи, построенной на принципах федерации в целом. Мы требуем, чтобы в этом федеративном государстве все представители чешской нации, в той мере, как они компактно проживают, получили свое политическое объединение, включая словаков. Мы требуем для чешской нации всех атрибутов суверенитета – собственного национального представительства и ответственной перед ним власти». Однако в отличие от австрийской делегации, чешские социал-демократы прямо заявили, что национально-культурной автономии не достаточно [21]. Авторы документа резко критиковали план германского правительства, который, «в сущности [является] планом великой Центральной Европы» [22] и ставит под контроль Африку и Азию. Более всего чехославянских социал-демократов как жителей Австро-Венгрии, и как славян волновало то, что «этот план в первую очередь значит политический и вследствие этого, экономический контроль над Австро-Венгрией» [23].

«Рабочая газета 10 августа 1917 г. сообщила, что «делегаты Орг. Комитета нашей партии тт. Аксельрод и Панин выехали за границу для подготовки Стокгольмской конференции и участия в ней» [24].

19 мая и 20 июня 1917 г. (н.ст.) Голландско-скандинавский комитет заслушивал сообщение делегации социал-демократической партии Боснии и Герцеговины. В нее вошли хорват Мишко (Мийо) Радошевич и серб Душан Глумац [25].

28 августа была заслушана делегация социал-демократической партии Хорватии (М. Радошевич и Франьо Маркич) [26]. Несмотря на то, что Россия защищала права славян Австро-Венгрии, ни в меньшевистских, ни в эсеровских изданиях информации о позиции СДП БиГ и СДПХиСл так и не появилось.

Экземпляр доклада Радошевича и Маркича тем не менее попал в Россию. Это могло произойти двумя путями. Либо его привез и предоставил МИД меньшевик- «интернационалист» М. Панин (М. С. Макадзюб) – член комиссии Бюро ОК «для теоретической разработки вопросов, связанных с программой мира; либо он был доставлен из Стокгольма по каналам Международного отдела Петроградского СРСД (ВЦИК). Текст был издан в Петрограде в типографии «Нового времени» на французском (но не на русском!) языке. Экземпляр брошюры и сокращенный текст служебного перевода на русский язык, хранятся в фонде Особого политического отдела МИД, занимавшегося планами и проблемами послевоенного устройства Европы [27]. Этот доклад был издан также в Лондоне на английском языке Ассоциацией рабочих-югославын [28]. Один экземпляр хранится в библиотеке Исторического института Хорватской академии науки и искусств в Загребе (Zavod za povijesne znanosti HAZU, Zagreb). В докладе хорватской социал-демократии, в частности, говорилось, что «русская революция 1917 г. нашим народом была принята с радостью. Были выражены приветствия хорошим положениям так в документе. – С. Р.». Что же касается перспектив послевоенного устройства, то в глазах Радошевича и Маркича – «как социалистов» – оно должно было быть осуществлено ради «всеобщего мира», путем «организации лиги “Соединенных штатов Европы” на следующих принципах: 1) уничтожение тайной дипломатии; 2) разоружение; 3) контроль и демократизация политики; 4) свободное плавание на морях; 5) международный арбитраж; 6) открытие проливов; 7) свобода торговли; 8) свобода колоний; 9) регулирование производства; 10) общая демократизация политической жизни; 11) равноправие женщин». «Дальше требовалось самоуправление (самоопределение можно предположить, что правильно было бы перевести самоопределения. – С. Р.) для югославянского народа в экономическом и политическом смысле, чтобы дать им возможность объединиться в одну республику с другими балканскими державами» [29]. Однако о социальной революции (или социальных изменениях) не было сказано ни слова.

Идею сохранения и преобразования Австро-Венгрии на федеративных (или автономных) началах югославянские социал-демократы в основном поддерживали в ходе попыток созвать уже упоминавшуюся конференцию социал-демократов Европы по во-

просу о возможности заключения мира в Стокгольме. В них принимали участие и представители социал-демократов Хорватии-Славонии и Боснии и Герцеговины. От имени сербов, хорватов и словенцев, а также от имени «мирового пролетариата» они потребовали установления мира во всем мире и признания за югославянскими народами права на единое, суверенное экономически и политически независимое государство [30, с.241-245; 31; 32, с.202-205].

В ходе подготовки конференции шли острые дискуссии как между французскими социалистами и германскими социал-демократами, так и между самими социал-демократами Австро-Венгрии, включая и югославян. «Германские социал-демократы в своем стокгольмском меморандуме, который должен был лечь в основу мирной конференции, принесли нас, югославян, в жертву германскому империализму, в то время как французские социалисты в целом поддержали предложение югославянских социалистов, когда потребовали создания свободного и самостоятельного югославянского государства. Белой вороной среди них был господин [Триша] Кацлерович, нынешний (в 1925 г. – С. Р.) коммунистический полководец, который требовал в этом случае осуществления Великой (Большой) Сербии, т. е. присоединение Боснии и Герцеговины к Сербии» [33, с. 52-53]. Исходя из позиции социал-демократических конференций в Любляне 21–22 ноября 1909 г. и в Белграде 7–9 января 1910 г., представители СДПХиСл в Стокгольме поддерживали концепцию «единой нации-народа». Однако их югославянский национализм принципиально отличался от «интегрального югославизма» династии Карагеоргиевичей и сербских радикалов Н. Пашича. Социал-демократы в принципе полагали межнациональные противоречия пережитком прошлого. Более того, некоторые социал-демократы, занявшие в 1920-е годы не революционную, в духе Коминтерна, а реформистскую позицию, критикуя «племенной сепаратизм», считали, что «революционную роль у нас играла буржуазия с югославянским менталитетом, в то время как сепаратисты из Хорватии и Славонии всегда оказывались в рядах контрреволюции, как в период Австрии, так и ныне, в новом государстве» [33, с. 7, 16, 32, 531-556; 34, с.192-212].

Результатом всех этих слушаний стал манифест комитета Стокгольмской конференции. В изложении газеты одной из меньше-

вистских газет – «День» – планы относительно южных славян Австро-Венгрии мало чем отличались от позиций стран Антанты и США 1917 г.: «Разрешение чешского вопроса в смысле объединения чехов, населяющих области с однородным чешским населением, в федеративное государство с Австро-Венгрией, где югославянские народы будут пользоваться с точки зрения экономической и будут выделены в административном отношении в отдельную область. Итальянские области Австрии, которые не будут уступлены Италии, будут пользоваться культурной автономией» [35].

228
— Позднее, уже после провала Стокгольмской конференции из-за противодействия правительств стран Антанты и из-за непреодолимых противоречий внутри самого социалистического движения был опубликован текст программы мира от 10 октября 1917 г., являвшийся результатом предварительных встреч с делегатами отдельных партий, прибывших в Стокгольм с представителями партий Швеции, Норвегии, Дании и Голландии. Касательно Балкан авторы программы высказались за восстановление экономически и политически независимой Сербии, ее объединение с Черногорией, что должно было предоставить этой стране выход к морю. Югославянское население Австро-Венгрии, по представлениям европейских социал-демократов, объединилось бы в одну административную область с предоставлением ей свободы в культурном и полного равенства в экономическом отношении (политическое равенство при этом не упоминалось) [31, с.117-118; 30, с. 244-245].

«Пролетариям всех стран», по крайней мере, их политическим представителям, так и не удалось «соединиться» в борьбе против войны и создать свою альтернативу «буржуазной» и «империалистской» политике, отказаться от государственных традиций и нараставших национально-политических противоречий в процессе национального самоопределения. Примером этому послужили позиции, занятые социал-демократическими партиями Австро-Венгрии – империи, в которой уже начали вызревать предпосылки национальных революций. Различия в позициях, занятых австро-немецкой, венгерской, чехославянской, боснийской и хорватской социал-демократиями в период с мая по август 1917 г. свидетельствуют не только о различиях, обусловленных особенностями статуса отдельных национальностей в дуалистической монархии, но и об изменении ситуации в ней. Позиции социал-демократов ав-

стрийских немцев, венгров и чехов в мае 1917 г. перекликались с Майской декларацией Югославянского клуба в рейхсрате – сохранением целостности многонационального государства. Августовское заявление СДПХиСл уже тяготела к Корфской декларации сербского правительства и Югославянского комитета – отделению от Австро-Венгрии.

Джерела та література:

1. Мотив борьбы «цивилизации» («культурных народов») с «варварством» занимал видное место в контрпропаганде как Центральных держав, так и государств Антанты. Напр., см.: Николаи Г.Ф. Биология войны (Мысли естествоведа). – Спб.: Манускрипт. 1995. – 304 с.; Крлежа М. Поездка в Россию. Пер. с хорв. Н.М. Впгаповой. Комментарии С.А. Романенко. – М.: Гелеос, 2005. – С. 90-92, 252, 253, 328, 329, 349; Gretić G. „Veliki rat“ u liku sukoba kulture i civilizacije // Kultura sjećanja. 1918. Zagreb: Disput, 2007. – S. 55-76.

2. Известия. – 1917. – 15 (28) марта; Дело народа. – 1917. – 15 (28) марта.

229

3. Петроградский Совет рабочих и солдатских депутатов в 1917 году: протоколы, стенограммы и отчеты, резолюции, постановления общих собраний, собраний секций, заседаний исполкома и фракций, 27 февраля – 25 октября 1917 г. – В 5-ти томах. – СПб, 1995. – Т. 3.

4. Известия. – 1917. – 2(15) мая 1917; Дело народа. – 1917. – 2(15) мая.

5. Дело народа. – 1917. – 7 (20) мая.

6. Войтинский В.С. 1917-й. Год побед и поражений / Под. ред. Ю. Фельштинского. – М.: Книжный клуб Терра, 1999. – 320 с.

7. Дело народа. – 1917. – 18 (31) мая.

8. Яси О. Распад Габсбургской монархии. – М.: Три квадрата, 2011. – 614 с.

9. В резолюции, принятой в условиях начала Первой Балканской войны, в частности, говорилось: «Социал-демократические партии Австрии, Венгрии, Хорватии и Славонии, Боснии и Герцеговины обязаны всеми силами продолжать борьбу против планов нападения Дунайской монархии на Сербию. Их задача состоит в том, чтобы и впредь, как и до сих пор, противодействовать попыткам вооруженным путем лишить Сербию плодов ее побед, превратить ее в колонию Австрии, не допустить, чтобы в угоду династическим

интересам Австро-Венгрия впуталась в это дело, что чревато самой большой опасностью для ее народов, а вместе с ними и для всех наций Европы. Точно так же социал-демократические партии Австро-Венгрии и впредь будут бороться за то, чтобы находящиеся под властью Габсбургов южные славяне со своей стороны приобрели в Австро-Венгерской монархии право на самоопределение». Цит. по: Хрестоматия по новой истории: Второй период / Сост. П.И. Остриков; Т.В. Алентьева; П.П. Вандель; И.Г. Жиряков; Г.И. Зверева. – М.: Просвещение, 1993.

10. См.: Nr. P/21. Sitzung des Holländisch-skandinavischen Komitees mit der Delegation aus Österreich, 25. Mai 1917 // Режим доступа: <http://labourhistory.net/stockholm1917/documents/p64.php>

11. Дело народа. – 1917. – 19 мая (1 июня).

230 — 12. Австрийские левые социал-демократы в 1915 г. заявили: «Австрия будет существовать как демократическое федеративное государство национальностей, или не будет существовать вовсе». Цит. по: Манифест австрийских интернационалистов // Троцкий Л. Сочинения. . – Т. VIII. Приложения. . – / Репринт. – М., 1926. – viii, 373 с.

13. Послание социал-демократической фракции русской Думы к немецкой социал-демократии в Австрии и венгерской социал-демократической партии // Грюнберг К. Интернационал и мировая война. – Пг., 1919. – С. 41–47. Около Думы. Обращение с.-д. фракции» // Правда. – 1913. – 12 (25) апреля; В с.-д. фракции. Международная солидарность // Луч. 1913. – 12 (25) апреля.

14. Дело народа. – 1917. – 19 мая (2 июня).

15. Рабочая газета. – 1917. – 21 мая (3 июня).

16. Дело народа. – 1917. – 20 мая (2 июня).

17. Nr. P/24. Sitzung des Holländisch-skandinavischen Komitees mit der Delegation aus Ungarn, 29. Mai 1917 // Режим доступа: <http://labourhistory.net/stockholm1917/documents/p64.php>

18. Рабочая газета. – 1917. – 21 мая (3 июня).

19. Новая жизнь. – 1917. – 20 мая (2 июня).

20. Дело народа. – 1917. – 21 мая (3 июня). Также см.: Единство. – 1917. – 8 (21) июня.

21. Nr. P/45a. Pressecommuniqué zu den Sitzungen des Holländisch-skandinavischen Komitees mit der Delegation der Tschechoslowakischen sozialdemokratischen Arbeiterpartei am 26.–27. Juni 1917 // Режим доступа: <http://labourhistory.net/stockholm1917/documents/p64.php>.

22. Об идее «Срединной Европы, напр., см.: Fr. Neumann. Mitteleuropa. . – Berlin, 1915. –299 s.; Науман Ф. Срединная Европа / Пер. В.Я. Фан дер-Флита. С предисл. бар. Б. Э. Нольде. – М.: книгоиздательство «Огни», 1918 – XVI, 136 с.; Баранов Н. Н. Срединная Европа Фридриха Науманна: становление концепции // Известия Уральского государственного университета. Гуманитарные науки история. – 2009. № 3(65). – С. 183–181; Максаковская Е. Д. Легенда о Наумане // Новая и новейшая история. – 2003. – № 5. – 39–58.

23. Заявление чешских социалистов // Единство. –1917. – 8 июня (21 июня).

24. Рабочая газета. –1917. – 10 августа (23 августа).

25. См.: Nr. P/16. Sitzung des Holländisch-skandinavischen Komitees mit der Delegation aus Bosnien-Herzegowina, 19. Mai 1917 // Режим доступа: <http://labourhistory.net/stockholm1917/documents/p64.php> Nr. P/41.Sitzung des Holländisch-skandinavischen Komitees mit der Delegation aus Bosnien und Herzegowina, 20. Juni 1917 <http://labourhistory.net/stockholm1917/documents/p64.php>

231

26. Nr. P/64. Sitzung des Holländisch-skandinavischen Komitees mit der Delegation aus Kroatien, 28 August 1917 // Режим доступа: <http://labourhistory.net/stockholm1917/documents/p64.php>

27. Архив внешней политики Российской империи. – Ф. 135. Особый политический отдел. – Оп. 474. –Д. 290. Адрес югославянских социалистов на интернациональной конференции в Стокгольме, октябрь 1917 г. –Л.11–17; Memoire des Socialistes yougoslaves adresse á la Conference Internationale Socialiste de Paix á Stokholm. Типография А. Суворина – «Новое время». –Л. 2–9.

28. См.: Radošević M, Markić F. Memorandum addressed by the Jugoslav socialists to the International Socialist Peace Conference in Stockholm. / Pref. by M. Radošević. [London]: Jugoslav Workmen's Association, 1917.

29. АВПРИ. – Ф. 135. Особый политический отдел. – Оп. 474. –Д. 290. –Л.14, 16.

30. См.: Korać V. Povijest Radničkog Pokreta u Hrvatskoj. Knjiga Prva. Zagreb: Radnička komora za Hrvatsku i Slavoniju, 1929.

31. Европейское социалистическое движение. 1914–1917. Разрубить или развязать узлы? / отв. ред. Р. П. Гришина, И. И. Костюшко. – М., 1994. – 293 с.

32. Ревякин А.В. Франция и «Стокгольмская альтернатива»: внутривнутриполитические факторы дипломатии в 1917 г. // Первая мировая война. Дискуссионные проблемы истории. – М., 1994.

33. Radošević M. Hrvatsko pitanje. Bolševizam u Jugoslaviji. – Zagreb, 1925.

34. Zgodovinski arhiv Komunističke partije Jugoslavije. – Tom V. Socijalističko gibanje v Sloveniji 1869–1920. – Beograd, 1951.

35. Манифест комитета Стокгольмской конференции // День. – 1917. – 7 (20 октября).

Стаття надійшла до редакції 09.03.2015

**ОСОБЛИВОСТІ ПРОПАГАНДИСТСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ
УРЯДУ А. ДЕНІКІНА У 1918-1920 РОКАХ**

У статті автор стисло окреслив особливості пропагандистської діяльності денікінської адміністрації впродовж 1918-1920 років. На основі широкого кола джерел та літератури охарактеризовані пропагандистські структури, що існували при уряді Денікіна. Чималу увагу приділено пропагандистському забезпеченню соціально-економічної політики денікінського режиму. Автор доходить висновку, що пропаганді та агітації соціальних та економічних заходів, що реалізовувалися урядом Денікіна, приділялося недостатньо уваги.

Ключові слова: Відділ пропаганди, Громадянська війна в Росії, Збройні Сили Півдня Росії, уряд Денікіна, агітація, більшовики.

В статье автор исследует особенности пропагандистской деятельности деникинской администрации в течение 1918-1920 годов. На основе широкого круга источников и литературы охарактеризованы пропагандистские структуры, существовавшие при правительстве Деникина. Проанализированы важные аспекты обеспечения социально-экономической политики деникинского режима. Автор делает вывод о том, что пропаганде и агитации социальных и экономических мероприятий, реализуемых правительством Деникина, уделялось недостаточно внимания.

Ключевые слова: Отдел пропаганды, Гражданская война в России, Вооруженные Силы Юга России, правительство Деникина, агитация, большевики.

The main directions of the Denikin's administration within 1918-1920 were briefly determined by the author of the article. The propaganda structures which existed at Denikin's government were characterized on the basis of a wide range of sources and literature. Also a lot of information is devoted to the propaganda support of socio-economic politics of Denikin's regime. The author drew a conclusion that the propaganda and agitation of socio and economic arrangements realized by Denikin's government weren't fully studied.

Keywords: *Department of propaganda, the Civil war in Russia, the Armed Forces of South Russia, the Denikin's government, agitation, the Bolsheviks.*

234 — Пропаганда та агітація відігравали провідну роль у роки російської революції (1917-1922 рр.), коли розпад імперських структур вкрай загострив соціальні конфлікти на теренах колишньої імперії Романових. Від того, яка політична сила зможе завоювати симпатії народних мас, багато у чому залежала перемога у цьому збройному протистоянні. Тим більше, що події Першої світової (1914-1918 рр.) та революційного 1917 р. яскраво продемонстрували значення пропагандистсько-агітаційної роботи серед різних соціальних груп і те, як за допомогою цього інструментарію можна заручитися лояльністю широких верств населення. Однак незважаючи на потужну історіографічну спадщину у вивченні історії Громадянської війни в Росії (1917-1922 рр.), питанням діяльності пропагандистських установ військово-політичних режимів, що існували на «постімперському просторі» в цей час, приділено недостатньо уваги. Тому мета цієї статті полягає у тому, щоб на основі широкого кола джерел та літератури окреслити особливості пропагандистської діяльності денікінського уряду впродовж 1918-1920 років.

Слід зазначити, що це питання у свої роботах частково висвітлювали такі науковці, як М. Катков [1], Л. Молчанов [2], Т. Тихомирова [3], П. Кенез [4], К. Лазарські [5]. Проте ані у вітчизняній, ані у зарубіжній історичній науці ця проблематика так і не стала предметом спеціального наукового дослідження.

Перед тим як розпочати розгляд запропонованої теми доцільно, на нашу думку, стисло охарактеризувати будову органу, який займався пропагандистською діяльністю при уряді А. Денікіна – відділу пропаганди. Як свідчать історичні джерела, лідери Білого руху Півдня Росії усвідомлювали всю важливість правильно організованої та налагодженої роботи агітаційно-роз'яснювальних органів. У зв'язку з цим у структурі Особливої наради (установа, яка в законодавчій сфері виконувала роль дорадчого органу, а у сфері цивільного управління функції Кабінету Міністрів – М. Г.) було створено відділ пропаганди [6, с. 79]. Щодо конструкції цієї інституції, то вона була побудована наступним чином. Безпосередньо відділ складався з таких частин: 1) інформаційна; 2) агітаційна; 3) органі-

заційна; 4) літературно-публіцистична; 5) художньо-агітаційна; 6) технічна; 7) загальна [7, с. 1-3]. Відповідно кожна з них мала свою сферу повноважень та виконувала певні функції. Інформаційна займалася пошуком інформації на місцях та за кордоном. На основі цих даних готувалися повідомлення відділу пропаганди, огляд різних газет, радіоповідомлення, звіти про становище на фронтах тощо. Всі вони друкувалися окремо у вигляді брошур. Найбільш таємні виготовлялися лише в двох примірниках: для начальника відділу та голови Особливої наради, який представляв їх Головнокомандувачу Збройних Сил Півдня Росії (далі – ЗСПР).

Агітаційна частина здійснювала пропаганду відповідно до політичної програми Добровольчої армії серед населення Півдня Росії. До її функцій входила організація агітаторських курсів, де безкоштовно навчалися інструктори-агітатори, створення місцевих агітаційних пунктів для інформування населення тощо. Організаційна частина була допоміжною для інформаційної та агітаційної. Інспектори організаційної частини здійснювали поїздки з метою спостереження та контролю за реалізацією наказів і рішень урядового апарату, а також за виконанням роботи в агітаційних пунктах.

235

Для письмової агітації та пропаганди була створена літературно-публіцистична частина, яка мала свою власну редакційну колегію. Вона спеціалізувалася на виготовленні пропагандистсько-агітаційної літератури трьох типів: 1) листівки для масового поширення; 2) брошури і газети, які писалися простим і зрозумілим для широких мас населення стилем; 3) брошури, газети і журнали, які призначалися для інтелігенції.

Функції художньо-агітаційної частини полягали у випуску агітаційного матеріалу з використанням усіх можливих допоміжних засобів: малюнків, плакатів, портретів, мап, кінематографу, театру тощо. За виконання замовлень літературної та художньої частини відповідали технічна частина. В її розпорядженні були приміщення для зберігання агітаційного матеріалу. Також вона займалася поширенням цієї літератури через своїх кур'єрів на місцях. Контролем за відділом пропаганди, його правильним функціонуванням займалася загальна частина. Вона затверджувала особовий склад працівників відділу [3, с. 74-75]. Формально така будова цієї установи проіснувала до весни 1920 р., коли за рішенням нового Головнокомандувача ЗСПР барона П. Врангеля вона була реформована.

Як бачимо, відділ пропаганди являв собою розгалужену структуру, де кожна з частин мала власну сферу діяльності. Детально визначалися ділянки пропагандистсько-агітаційної роботи, щоб унеможливити дублювання функцій окремими частинами. Однак ні чітка побудова, ані детальний розподіл повноважень не запобігли недолікам у роботі цього інституту.

Характеризуючи основні напрями пропагандистської діяльності уряду Денікіна, слід зазначити, що величезним накладом білогвардійські режими друкували листівки та заклики до різних соціальних груп, опубліковували інформаційні плакати з останніми новинами та військовими звітами, а також різноманітні агітплакати, портрети засновників та керівників Білого руху Півдня Росії тощо.

Зазначимо, що у змісті всіх листівок превалювало три основних напрями: 1) викладення цілей та завдань білогвардійської влади, похвала на адресу її лідерів та союзників; 2) нищівна критика політичного курсу Радянської влади, більшовицької партії та її керівників (Леніна, Троцького); 3) заклики до мобілізації в білу армію та до боротьби з дезертирством.

Аналіз змісту 170 буклетів, які видавалися на підконтрольній білогвардійським режимам території впродовж Громадянської війни, дозволяє стверджувати, що більше 50 відсотків місця в них відводилося на критичну оцінку політики більшовиків, диктатури пролетаріату, Червоної армії та закликів до повалення Радянської влади. Решта матеріалів була присвячена меті та завданням білої влади, зовнішньополітичному курсу, військовим успіхам, похвалі керівників Білого руху тощо. Якщо класифікувати агітаційні буклети за партійною орієнтацією, то близько 60 відсотків були за змістом кадетськими, більше 30 відсотків – належали правим політичним силам [1, с. 16-17]. Стисло окреслимо зміст деяких із них.

Щодо агітаційних листівок, які стосувалися критики більшовицького режиму та його політики, то однією з найбільш поширених було «Звернення Добровольчої армії до православного християнина». У ній наводилося чимало фактів руйнування православних церков, вбивства та гоніння церковнослужителів тощо. Згадувалися позитивні дії білогвардійців, які відновлюють храми на звільнених територіях [8, арк. 6-8]. В іншій листівці під назвою «Звернення до російських солдат» йшлося про невиконані обіцянки більшовиків. Так, у ній зазначалося: «Що дали вам більшовики? Де наша

Велика Росія? Поля не засіяні, заводи не працюють, залізничні дороги зруйновані, грошова одиниця знецінена. Наша держава розірвана на шматки» [9, арк. 9]. Крім цього, підкреслювалося, що настав час забути всі непорозуміння, які існували між різними верствами населення та об'єднатися у спільній боротьбі проти більшовиків [9, арк. 9]. Схожою за змістом була інша прокламація під назвою «Російські люди». У ній також акцентувалася увага на невиконанні запланованого більшовиками: «Було обіцяно, що вся влада буде належати народу, але до сьогодні народ у формуванні цієї влади участі не брав. Був обіцяний мир, але в результаті була зруйнована армія та перестала існувати наша держава. Робітникам прорікали привілейовану працю та 8-годинний робочий день, а що маємо – заводи не працюють, робітників мобілізують, а зараз їх сім'ї помирають із голоду. Селянам була обіцяна земля. Їм дали землю, але забрали хліб» [10, арк. 10]. Разом із цим, наголошувалося на ідеях, які прагнув реалізувати Білий рух – ліквідація анархії та встановлення законного порядку, припинення кровопролитної війни тощо [10, арк. 10].

237

У деяких листівках, окрім критики Радянської влади, були вміщені заклики до переходу солдат на бік білогвардійців. Скажімо, у прокламації «Радянським військам» вказувалося на наслідки, які очікували їх після поразки більшовиків у Громадянській війні. У ній зазначалося: «Подумайте, що буде з вами після розгрому більшовицької влади? Куди ви дінетесь? Хто вас прийме? Яке місто, столиця, село пустить до себе зрадника і розбійника? Що станеться з вашими родинами? Вас чекає смерть, а ваші сім'ї – злидні. Але хто зараз перейде на наш бік і віддасть зброю, буде помилуваний та відпущений додому. Інакше – нікому пощади не буде» [11, арк. 17].

Щодо групи листівок, які стосувалися мети та завдань Білого руху Півдня Росії, їх військових успіхів тощо, то однією з найбільш поширених тематик було прославляння керманичів білих. Наприклад, у листівці «Пам'яті великого сина Росії» йшлося про життєвий шлях одного з засновників Добровольчої армії – генерала Л. Корнілова. У ній розповідалося про його військові здобутки під час російсько-японської (1904-1905 рр.) та Першої світової війни, роль у створенні першої антибільшовицької сили тощо. Наприкінці зазначалося, що, не зважаючи на смерть Корнілова навесні 1918 р., його головна ідея ще «продовжує надихати білогвардійських бій-

ців – Єдина, Неділима, Велика Росія» [12, арк. 13].

Не оминули увагою у листівках й іншого засновника Добровольчої армії – генерала М. Алексеєва. Найпоширенішою була прокламація «Засновник та Верховний керівник Добровольчої армії генерал М. В. Алексеєв». Так само, як і в прокламаціях на адресу Корнілова, розповсюджувалася інформація про життя російського генерала, його військову кар'єру тощо. Однак найбільша увага приділялася на його ролі у створенні Добровольчої армії та її перших військових діях [13, арк. 14]. Чимало прокламацій було й про інших легендарних лідерів Білого руху Півдня Росії – С. Маркова, М. Дроздовського. Окрім цього, мало не домінуючою в роботі відділу пропаганди була тема злочинів Радянської влади. В газетах, прокламаціях та плакатах зображувався більшовицький терор, наголошувалося на знищенні церков та нехтуванні традиційними загальноросійськими цінностями. При цьому акцентувалася увага на тому, що на підконтрольній білогвардійцям території подібного немає – там, мовляв, панує закон і порядок. Поширювалася думка й про пануючий на просторах Радянської Росії голод, економічну розруху тощо [14, с. 227].

238

Слід зазначити, що білогвардійським керівництвом була створена спеціальна інституція, яка мала займатися розслідуваннями злочинів більшовицького режиму – «Особлива комісія з розслідування злочинів більшовиків при Головнокомандувачі ЗСПР». Цей орган мав право викликати й допитувати потерпілих, свідків, інших осіб та проводити огляд, пошук, вилучення та інші необхідні для слідства дії. Ця структура розробляла та систематизувала здобуту інформацію у вигляді актів слідчого розслідування та інформаційних звітів. Усі дані опубліковувалися, а матеріали, що мали цінність для зарубіжжя й були цікавими громадськості, терміново публікувалися й надсилалися представникам союзницької місії, які перебували на території ЗСПР, урядовим органам, відділу пропаганди, місцевій владі. Важливо, що після закінчення Громадянської війни всі матеріали мали бути передані правоохоронним органам та судовій владі [15, с. 284-285].

У низці публікацій денікінського відділу пропаганди зображувався зв'язок між більшовиками та євреями, тобто поняття євреїв і більшовик фактично ототожнювалися. Для прикладу, російський офіцер протиставлявся комісару-єврею, звичайний російський се-

лянин, який готовий поділитися останнім, – підступному єврейському торговцю. Такий ухил у бік антисемітської пропаганди був усвідомлений та, як вважалося, правильний: називаючи всіх євреїв поплічниками більшовиків і – відповідно – ворогами, білогвардійці частково наповнювали ідейним змістом свою доволі абстрактну ідеологію, застосовуючи, за словами американського історика Пітера Кенеза, «успішний засіб мобілізації» у боротьбі проти більшовиків [16, с. 104]. Після проголошення євреїв спільниками більшовиків вже не було потреби у жодних додаткових поясненнях: образ «ворога» «Єдиної, Великої та Неподільної Росії» набув чітких обрисів. З іншого боку, агресивний антисемітизм знайшов сприятливий ґрунт в армії та перетворився на самоціль. Однак такі пропагандистські заходи доволі негативно позначилися на боездатності та дисциплінованості білогвардійських військових частин [14, с. 229].

Слід відзначити, що агітаційні матеріали на подібні теми видавалися та поширювалися на Сході Росії. Якщо стисло окреслити більшість пропагандистської літератури, яка друкувалася ідеологічними структурами при уряді О. Колчака, то її можна розділити на такі групи: 1) критика Радянської влади та апологетика Білого руху; 2) засудження зовнішньополітичного курсу на держави Четвертого союзу та орієнтація на країни Антанти; 3) протистояння «Тевтонсько-мадярського світу» зі Слов'янською співдружністю [17, с. 12-13].

Поряд із друкованою агітацією суттєвого розмаху на теренах, що контролювалися ЗСПР, досягла лекційна пропаганда. З лекціями та доповідями виступали члени урядових органів та працівники ідеологічного апарату, відомі діячі кадетської партії, колишні депутати Державної Думи, професура, редактори газет, знані публіцисти. Так, на денікінський відділ пропаганди працювали такі особи як П. Струве, К. Соколов, Б. Енгельгард, Е. Грімм та інші [1, с. 19].

Систематичну лекційну роботу здійснювали також білогвардійські пропагандисти, які закінчили спеціальні курси. Тематика їх виступів була спрямована в першу чергу на критику Радянської влади: «Про гніт більшовицької влади», «До чого призвів більшовизм?», «Про економічну розруху в Совдепії», «Про складне становище селян в Радянській Росії», «Що обіцяли більшовики і що дали?», «Про провал ідеї всесвітньої більшовицької революції», «Революція та більшовизм» тощо.

Використовуючи досвід більшовиків, білогвардійці почали створювати агітпоїзди. Перший денікінський агітпоїзд був організований генералом А. Драгомировим наприкінці травня 1919 р. під час наступальних дій біля м. Царицин. Уже восени того ж року в розпорядженні відділу пропаганди було 3 таких поїзди, що функціонували на всіх ділянках фронту [1, с. 20].

240
— Як засіб пропаганди, білогвардійці використовували радіо та телеграф. Завдяки технічній підтримці союзників на території ЗСПР діяло, як на той час, досить багато радіостанцій. Загалом на теренах, що контролювалася урядами А. Денікіна, О. Колчака та М. Юденича, функціонувало близько 30 потужних радіостанцій. На території ЗСПР вони були в таких містах, як Новоросійськ, Таганрог, Миколаїв, Севастополь. Також у розпорядженні білих було декілька пересувних радіостанцій, які встановлювалися на військових та торговельних човнах, у поїздах, на автомобілях та при штабах армій, дивізій. До того ж білогвардійське керівництво активно залучало до пропагандистської роботи Православну Церкву. У травні 1919 р. на базі церковного собору в Ставрополі було створено Тимчасове вище церковне управління Південним-Сходом Росії на чолі з архієпископом Донським та Новочеркаським Митрофаном, яке сприяло поширенню агітації білих.

Релігійна тематика в денікінській пропаганді відіграла велику роль. Головнокомандувач ЗСПР спеціально для цих цілей наказав виділити з державного бюджету 1,3 млн. рублів. Церква залучалася до мобілізації селян та інших верств населення до лав Добровольчої армії. Так, спеціально для цього у всіх єпархіях виходили прокламації під назвою «Про пропаганду на користь мобілізації до Добровольчої армії» [1, с. 22].

Слід зазначити, що в організації ідеологічного апарату денікінського режиму активну участь брали країни Антанти. Союзники постачали папір, типографічну техніку тощо. Їх представники спеціально дізнавалися про діяльність структур відділу пропаганди на Півдні Росії – в Ростові-на-Дону, Катеринодарі, Новочеркаську, Криму, Одесі та інших містах. Союзні держави навіть організовували технічні пункти підтримки, які допомагали білогвардійцям із матеріальним укомплектуванням пропагандистських органів на місцях [1, с. 23-24].

Ідеологи Білого руху, які очолили пропагандистську роботу серед населення, вбачали свою головну мету у тому, щоби похитнути ідейні позиції більшовиків за допомогою пропаганди антирадянських ідей серед народу як на підконтрольній території, так і на просторах Радянської Росії. Більшовиків звинувачували в господарській розрусі, в анархії, в невмінні керувати країною, у розв'язанні Громадянської війни, в зраді інтересам Росії, ворожій позиції до селян, ліквідації Церкви як інституту, згортанні демократичних прав та свобод тощо [1, с. 15].

Аналізуючи діяльність відділу пропаганди щодо поширення серед населення інформації про соціально-економічні заходи уряду Денікіна, варто зупинитися на кількох важливих аспектах. Відповідно до опрацьованих даних, можемо стверджувати, що цій темі приділялося замало уваги. Тільки окремі матеріали були присвячені цьому питанню. Так, працівниками вказаної вище структури був підготовлений плакат, на якому була зображена банкнота Державного казначейства з надписом: «Більшовики обіцяли вам мир, хліб та свободу, а дали війну, голод, ВЧК і на додаток фальшиві гроші» [18, с. 169]. Ця ілюстрація, де знову ж таки фігурувала критика на адресу більшовиків, мала наголосити на їх деструктивній діяльності в царині фінансів. Плакат, на думку білогвардійських агітаторів, мав викликати недовіру широких верств населення до Радянської влади. Ще на одній банкноті фігурував надпис – «Гроші для дурнів» [18, с. 172].

Відзначимо тут ще декілька пропагандистських плакатів, які були присвячені робітничому питанню. Так, на одному з них, який мав назву «За спільну справу», поряд із зображенням постатей робітника, білогвардійського офіцера та селян на задньому плані був розміщений текст декларацій про вирішення робітничого, земельного питання та уривок з політичної промови генерала Денікіна [18, с. 169]. За задумом авторів цього матеріалу, ілюстрація, з одного боку, мала символізувати єдність різних верств населення – як робітників, так і селян, котрі підтримують Добровольчу армію у її боротьбі. З іншого боку, плакат мав демонструвати, що білі стоять на захисті соціально-економічних інтересів цих груп.

Ще на одному агітаційному плакаті було зображено робітника й офіцера Добровольчої армії, який вказував на законодавчі документи («Декларація щодо робітничого питання»), та промови Го-

ловнокомандувача ЗСПР, у яких йшлося про дотримання всіх вимог робітничого класу [18, с. 169]. Зазначимо, що автори цієї ілюстрації намагалися запевнити пролетаріат у серйозному ставленні до їх інтересів не тільки на словах, але й на законодавчому рівні.

Слід зазначити, що чимало агітаційного матеріалу про заходи денікінського уряду в аграрній царині поширювалося службовцями відділу пропаганди серед селян даного регіону. Зокрема, різноманітні відозви, декларації, звернення до населення, у яких повідомлялося про основні положення запланованих змін, у тому числі й на селі, роз'яснювалася сутність тих потенційних відносин, які передбачалося запровадити. В одному із документів вказувалося на те, що Добровольча армія ставить за мету захистити жителів сіл та містечок від сваволі більшовиків, відновити право, законність і порядок. Селян та міщан переконували в тому, що владі відома ситуація, яка склалася в економіці, а тому вона вважає за потрібне поліпшити долю народу через реформи, а не шляхом грабунку і насилля як більшовики. Звертаючись до селян від імені лідерів Білого руху, автори однієї з відозв підкреслювали, що Добровольча армія не забере у них землю, а, навпаки – залишить за ними усі ґрунти, одержані під час революції та громадянської війни. На селі запанують спокій, лад, значно кращі за дореволюційні. “Наша мета чітка і зрозуміла, – вирішення земельного питання на користь селян із закріпленням за ними землі у приватну власність”, – йшлося у зверненні влади до населення [6, с. 81].

Слід зауважити, що історичні джерела засвідчують, що селянство доброзичливо, завжди з інтересом ставилося до білогвардійських агітаторів. За свідченнями начальника Канівського пункту пропаганди Н. Морозова, його поїздка селами Степанецької волості була позитивно сприйнята людьми. Під час особистих бесід, читанні лекцій, Н. Морозов роз'яснював, як уряд Денікіна планує вирішити аграрне питання, які завдання ставить перед собою Добровольча армія тощо [6, с. 81].

Проте не слід вважати, що ставлення селян до агітаційної діяльності денікінської адміністрації, було лише позитивним. Службовці відділу пропаганди не могли дати відповідь на найболючіше для селян запитання: коли розпочнеться аграрна реформа, яким буде механізм її реалізації, скільки і якої землі в результаті проведення аграрної реформи відійде селянам та за яку плату. Агітатори закли-

кали селянство до терпіння, запевняючи, що наполеглива робота у цьому напрямку урядом ведеться. Селяни вірили доти, доки Добровольча армія наступала [6, с. 83].

Тому можемо погодитись з оцінками сучасних російських істориків, що однією з найбільших помилок у агітаційній роботі денікінського відділу пропаганди був хибний акцент на великодержавній риторичі, а не на поширенні інформації про соціальні та економічні заходи уряду Денікіна. Тому стає цілком зрозуміло – чому пропагандистська література білих не користувалася популярністю серед жителів цього регіону [19, с. 41].

Слід зауважити, що у сучасній зарубіжній історіографії ведуться дискусії щодо порівняння роботи пропагандистських структур у білогвардійців та більшовиків. Так, відомий американський історик Пітер Холквіст стверджує, що пропаганда білих працювала за такими ж принципами, як і більшовицька. І одні, й інші використовували та вдосконалювали ті прийоми, які вже були апробовані у роки Першої світової війни. При цьому дослідник наводить цікавий уривок із тогочасного документу: у 1920 р. білі офіцери в одному зі своїх звітів генералу П. Врангелю вказували, що більшовиків і більшовизм потрібно перемогти не зброєю, а ідеєю; на полях навпроти цього абзацу Врангель відзначив – «цілком правильно». Тому, на думку західного науковця, потрібно переглянути закиди щодо реакційності білої агітації та прогресивності більшовицької [20].

На нашу думку, із міркуваннями зарубіжного дослідника можна погодитись тільки частково. Справді, і білогвардійці, і більшовики у своїй агітації багато запозичували з досвіду Першої світової. Проте, на думку автора, суттєва відмінність між ними була не в методах чи заходах, а в змісті агітаційної літератури. Адже на відміну від Радянської влади, білогвардійське керівництво, про що вже зазначалося вище, недостатньо приділяло уваги у своїй пропаганді соціально-економічним проблемам.

Підбиваючи підсумки, можемо констатувати, що відділом пропаганди, який існував при уряді Денікіна, публікувалося чимало пропагандистських матеріалів. Листівки, плакати, брошури, які друкувалися цією установою, торкалися різних тем. В першу чергу, пропаганда апелювала до патріотичних почуттів населення, критикувала Радянську владу та її політичних діячів тощо. Однак найбільшим недоліком у діяльності білої пропаганди було те, що вона

мало уваги приділяла соціальним та економічним питанням, які були актуальними для більшості населення цього регіону. Саме це, на наш погляд, було однією з головних причин низької ефективності інформаційно-пропагандистської діяльності білих на Півдні колишньої Російської імперії.

Джерела та література:

1. Катков Н.Ф. Агитационно-пропагандистская работа большевиков в войсках и тылу белогвардейцев в период 1918-1920 гг. / Н.Ф. Катков. – Л.: Изд-во Ленинградского ун-та, 1977. – 168 с.

2. Молчанов Л.А. Информационная политика правительства А.И. Деникина / Л.А. Молчанов // Молодая наука на рубеже веков. Сборник статей молодых ученых РГГУ. – М.: Изд-во РГГУ, 1997. – С. 82-93.

3. Тихомирова И.В. Из истории Отдела Пропаганды при Добровольческой армии генерала Деникина / И.В. Тихомирова // Букинистическая торговля и история книги. Межведомственный сборник научных трудов. Вып. 5. – М.: Мир книги, 1996. – С. 73-77.

244

—

4. Kenez P. Civil War in South Russia, 1919-1920: The Defeat of the Whites / P. Kenez. – Berkeley-Los Angeles-London: University of California Press, 1977. – 378 p.

5. Lazarski C. White Propaganda Efforts in the South during the Russian Civil War, 1918-19 (The Alekseev-Denikin Period) / C. Lazarski // The Slavonic and East European Review, Vol. 70, No. 4 (Oct., 1992). – P. 688-707.

6. Корновенко С.В. Діяльність Освагу в українському селі з роз'яснення основ аграрної політики Особливої наради / С.В. Корновенко // Вісник Черкаського університету. Серія : Історичні науки. – 2011. – № 212. – С. 79-85.

7. Черновой набросок конструкции (структуры) отдела пропаганды при Главнокомандующем ВСЮР // Государственный архив Российской Федерации, г. Москва (ГАРФ), ф. 440, оп. 1, дело 1, 3 л.

8. «Обращение Добровольческой армии к православному христианину» (деникинские листовки) // Государственный архив Российской Федерации, г. Москва (ГАРФ), ф. 440, оп. 1, дело 130, 8 л.

9. «Воззвание русским солдатам» (деникинские листовки) // Государственный архив Российской Федерации, г. Москва (ГАРФ), ф. 440, оп. 1, дело 130, л. 9.

10. «Русские люди» (деникинские листовки) // Государственный архив Российской Федерации, г. Москва (ГАРФ), ф. 440, оп. 1, дело 130, 10 л.

11. «Советским войскам» (деникинские листовки) // Государственный архив Российской Федерации, г. Москва (ГАРФ), ф. 440, оп. 1, дело 130, л. 17.

12. «Памяти великого сына России» (деникинские листовки) // Государственный архив Российской Федерации, г. Москва (ГАРФ), ф. 440, оп. 1, дело 130, 13 л.

13. «Основатель и Верховный Руководитель Добровольческой армии генерал М.В. Алексеев» (деникинские листовки) // Государственный архив Российской Федерации, г. Москва (ГАРФ), ф. 440, оп. 1, дело 130, 14 л.

14. Пученков А. С. Национальная политика Деникина / А. С. Пученков. – СПб: Полтораки, 2012. – 338 с.

15. Журналы заседаний Особого совещания при Главнокомандующего Вооруженными Силами на Юге России А. И. Деникине. Сентябрь 1918-го – декабрь 1919 года / Под. ред. С. В. Мироненко; отв. ред. и составитель Б. Ф. Додонов. – М.: РОССПЭН, 2008. – 1003 с.

245

16. Кенез П. Идеология белого движения / П. Кенез // Гражданская война в России: перекресток мнений. – М.: Наука, 1994. – С. 94-105.

17. Шевелев Д.Н. Военно-пропагандистская деятельность антибольшевистских правительств Сибири в годы гражданской войны (по материалам периодической печати): Автореф. дис. на соиск. учен. ст. канд. ист. наук. – Томск, 1999. – 22 с.

18. Цветков В.Ж., Пушкарев Б.С. Белая Россия. 1917-1922 гг. Фотоальбом / В.Ж. Цветков, Б.С. Пушкарев. – М.: Посев, 2003. – 173 с.

19. Зверев С.Э. Военная риторика Новейшего времени. Гражданская война в России / С.Э. Зверев. – СПб.: Алетейя, 2012. – 376 с.

20. Холквист П. Российская катастрофа в европейском контексте: тотальная мобилизация и «политика населения» [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.ecc.ru/XXI/RUS_21/ARXIV/1998/holkvist_11-12_1998.htm (дата перегляду – 23.04.2016).

ІНФОРМАЦІЯ ПРО АВТОРІВ

Богатирець Валентина Вікторівна – кандидат політичних наук, доцент кафедри сучасних іноземних мов та перекладу Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича, e-mail: valentyana_bohatyrets@ukr.net

Верещагіна Ірина Дем'янівна – кандидат політичних наук, присяжний перекладач української мови у Верховному суді землі Північний Рейн-Вестфалія, місто Дюссельдорф, Німеччина, e-mail: vereschahina@gmail.com

Гісса Олександра Костянтинівна – асистент кафедри міжнародної інформації Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича, e-mail: gissa-gissa@rambler.ru

Глібіщук Микола Васильович – кандидат історичних наук, асистент кафедри історії нового та новітнього часу Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича, e-mail: hlibischuk@gmail.com

246

— **Зайцева Зінаїда Іванівна** – доктор історичних наук, професор кафедри політичної історії ДВНЗ «Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана», e-mail: zzi07@ukr.net

Звоздецька Оксана Ярославівна – кандидат історичних наук, доцент кафедри міжнародної інформації Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича, e-mail: zvozdecka.o.j@i.ua

Карпо Василь Леонтійович – кандидат історичних наук, доцент кафедри міжнародної інформації Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича, e-mail: v.karpo@chnu.edu.ua

Катеринчук Павло Миколайович – кандидат політичних наук, доцент кафедри міжнародної інформації Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича, e-mail: pavlo.katerynychuk@gmail.com

Лазарук Мар'ян Мирославович – кандидат політичних наук, доцент кафедри журналістики Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича, e-mail: mmlazaruk@gmail.com

Макух-Федоркова Іванна Іванівна – кандидат політичних наук, доцент кафедри міжнародної інформації Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича e-mail: ivanna.makuch@mail.ru

Нечасва-Юрійчук Наталія Вікторівна – кандидат історичних наук, асистент кафедри політології та державного управління Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича, e-mail: nataiyany77@gmail.com

Осада Іван Степанович – кандидат політичних наук, доцент кафедри міжнародної інформації Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича, e-mail: ivosadtsa@yahoo.com

Поліщук Олег Олександрович – аспірант кафедри політології, соціології та культурології, Харківський національний педагогічний університет імені Г.С. Сковороди, e-mail: olegpolishuk@ukr.net

Романенко Сергій Олександрович – доктор історичних наук, професор Російського державного гуманітарного університету, Москва, e-mail: serg.hist@gmail.com

Ротар Наталія Юрївна – доктор політичних наук, професор кафедри політології та державного управління Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича, e-mail: nata_rotar@ukr.net

247

Стецюк Микола Миколайович – магістр спеціальності «Міжнародна інформація» Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича, e-mail: ms519@mail.ru

Улуян Артем Акопович – доктор політичних наук, провідний науковий співробітник, керівник Центру балканських, південнокавказьких і центральноазіатських історичних досліджень Інституту загальної історії РАН, Москва, e-mail: mirdithavlar21@mtu-net.ru

Фісанов Володимир Петрович – доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри міжнародної інформації Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича, e-mail: vfisanov@gmail.com

Наукове видання

МЕДІАФОРУМ

Випуск III – IV

Збірка наукових праць

Аналітика, прогнози, інформаційний менеджмент

Медіафорум : аналітика, прогнози, інформаційний менеджмент : зб. наук. праць.
– Чернівці : Чернівецький нац. ун-т, 2016. – Вип. 3-4. – 248 с.

Науковий редактор – В.П. Фісанов
Комп'ютерна верстка – І.С. Осадца